

De herinneringen van Charles van der Noordaa

Lou Spronck

Een verdwenen afschrift en een teruggevonden autograaf

Omstreeks 1960 kopieerden zowel br. Sigismund Tagage als ikzelf enkele fragmenten uit een op het Rijksarchief te Maastricht berustend manuscript (hs. 278-II) met aantekeningen van Ch. H. van der Noordaa. Het betrof een afschrift uit het begin van de vorige eeuw.¹ In 1981 bleek dat het was zoekgeraakt. Dr. Rudolf Philips en Gérard Dielemans moesten zodoende voor hun publicaties over het Maastrichtse caféleven omstreeks 1850 gebruik maken van de door ons afgeschreven fragmenten.²

Door een gelukkig toeval kwam enkele jaren geleden het oorspronkelijke handschrift te voorschijn. Het bevond zich in de particuliere collectie van wijlen mr. Frans Hustinx (1924-2005). Het is een bandje met leren rug (afmetingen 17.5 x 11.0 x 3.8 cm; binnenwerk 17.0 x 10.5 cm), waarvan de inhoud uit drie verschillende onderdelen bestaat:

- a. De artikelen over historisch Maastricht die in de jaren 1825-1831 zijn verschenen in de *Annales* van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts.
- b. De aan ieder *Annuaire*-artikel toegevoegde herinneringen, aantekeningen en geaquarelleerde tekeningen van Charles Henri van der Noordaa (1826-1898), over wie hierna meer gegevens volgen.
- c. Een door Van der Noordaa opgemaakt register, waarvan de items verwijzen naar de voorafgaande gedrukte en beschreven pagina's, doorgenummerd van 1 tot 450. Het register zelf is niet gepagineerd.

Het geheel kreeg van Van der Noordaa de titel: *Histoire et description de la ville de Maestricht*, met daaronder zijn sierlijke handtekening Ch. H. van der Noordaa, de voorletters (Ch.H.) voorafgegaan door drie horizontaal geplaatste puntjes als teken van zijn vrijmetselaarschap. De handtekening is een stempelafdruk, die we ook in het vervolg van dit artikel nog zullen tegenkomen.

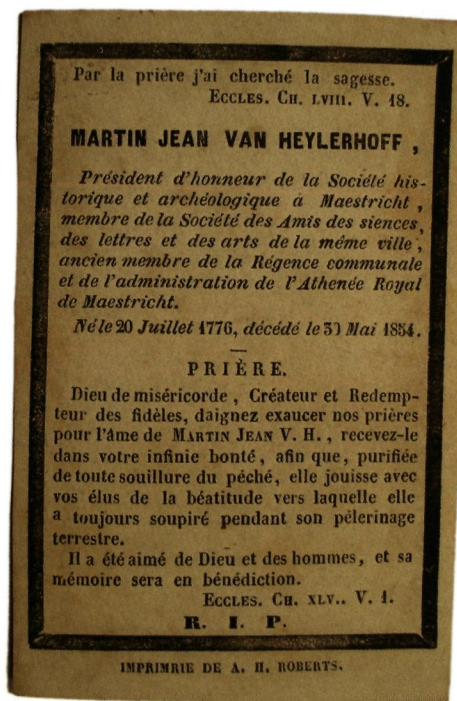
Martinus van Heylerhoff

Op de verso-zijde van de titelpagina is met potlood genoteerd (niet in het handschrift van Van der Noordaa): 'Martin van Heylerhoff, avocat, famille de magistrat.' Met deze persoon

M. J. Van Heylerhoff

Martinus van Heylerhoff, getekend door Arnaud Schaepkens. Uit: *Messenger des sciences historiques* (...), Gand 1859]. Stadsbibliotheek Maastricht.

Tekst van het gedachtenisprentje van Martinus van Heylerhoff (1776-1854). De voorzijde toont een afbeelding van Sint Augustinus. RHCL/GAM, hs. 309. Foto Lou Spronck.

wordt bedoeld: de amateurhistoricus Martinus Joannes van Heylerhoff (1776-1854), die hier overigens ten onrechte 'avocat' genoemd wordt. Nadat Martinus zijn klassieke talenstudie in Leuven vanwege de opheffing van de universiteit in 1797 had moeten afbreken, bracht hij zijn verdere leven door in de schoot van zijn familie. Samen met zijn oudere broer mr. Mathias van Heylerhoff (1769-1829), de vice-president van de rechtbank van eerste aanleg te Maastricht, woonde hij in de Wolfstraat op nr. 18. Hoewel 'magistrat', zal Mathias wel niet bedoeld zijn; dan had er 'frère du magistrat' gestaan. Met de 'magistrat' was hun oom, de jurist Matthias van Heylerhoff (1745-1826) bedoeld. Deze had vóór de Franse Tijd diverse functies aan Luikse zijde in het stadsbestuur bekleed en had een verzameling historische aantekeningen nagelaten, waarvan neef Martinus voor de artikelen in de *Annales* gebruik heeft gemaakt.³

Martinus van Heylerhoff was geen man van daden, maar van studie en beschouwing. Arnaud Schaepkens (1816-1904), die in de *Messenger des sciences historiques* voor een geschreven en getekend portret zorgde, steekt over hem de loftrompet, omdat hij, na de verwoes-

tingen die in de Revolutiejaren in naam van de vrijheid en de gelijkheid waren aangericht, als een van de eersten in de Nederlanden het historisch bewustzijn gewekt had door te wijzen op het belang en de schoonheid van de monumenten van geschiedenis en kunst. Martinus was een uitmuntend latinist, een mededeelzaam geleerde, naar wie het luisteren een genot was. De waardering van zijn stadgenoten kreeg vorm in lidmaatschappen van het kerkbestuur van zijn parochie, het bestuur van Atheneum en Stadstekenschool, de gemeenteraad, en, niet in het minst van het in 1852 opgerichte Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, waarvan hij als 'nestor van de Maastrichtse geschiedbeoefenaren' erevoorzitter werd.⁴

Die laatste benoeming dankte hij in het bijzonder aan zijn historische bijdragen in het *Annuaire de la province de Limbourg* voor 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831 en in het *Jaarboek voor het hertogdom Limburg* voor 1846, 1850 en 1851. De teksten waren oorspronkelijk in het Latijn geformuleerd, maar werden in het Frans gepubliceerd. In zijn herdenkingsartikel geeft Arnaud Schaepkens er een opsomming van, met opgave van de behandelde onderwerpen, maar doet hij ook de toch wel verrassende mededeling dat Van Heylerhoff het niet alleen betreurd had dat de Franse vertaling ervan niet altijd exact was, maar ook dat de artikelen gepubliceerd waren zonder vermelding van zijn naam, dit alles nog los van de geringe satisfactie die Van Heylerhoff ervan ondervond vanwege de onverschilligheid in zijn omgeving voor al wat naar kunst en wetenschap zweemde.⁵

Was die droefenis gerechtvaardigd? Had de Société des Amis, die de artikelen in haar *Annuaire* en later in haar *Jaarboek* publiceerde, anders moeten handelen? De wijze waarop de artikelen tot stand zijn gekomen, kan een en ander verklaren.

Van Heylerhoffs geschiedkundige bijdragen aan de Annales

De Société, die na haar oprichting in 1821 voorspoedig gegroeid was, kende drie divisies: Wetenschappen, Letteren en Kunsten, en binnen de divisie Letteren vanaf mei 1825 een afzonderlijke sectie Geschiedenis. In 1823 nam de Société de redactie van de *Almanach de la province de Limbourg* op zich, die vanaf 1824 verscheen als *Annuaire de la province de Limbourg*. Ieder jaar verzorgden leden van de Société daarin enkele informatieve artikelen, product van hun studieuze werkzaamheden op het gebied van sterrenkunde, meteorologie, gezondheidszorg en geschiedenis.⁶ Bij de vergadering van de Divisie Letteren van 20 maart 1824 lazen H. Tripels,⁷ M.J. Cudell⁸ en M. van Heylerhoff voor uit de teksten die zij geschreven hadden over de oudste geschiedenis van de stad. Een week later zetten Tripels en Van Heylerhoff de lezing voort; – Cudell had afgehaakt. Op 3 april ging Tripels verder met zijn exposé. Hij kwam te voorschijn met interessante, nieuwe details, maar merkte ook op dat Van Heylerhoff, die afwezig was, het onderhavige onderwerp 'plus méthodiquement' behandeld had, 'avec beaucoup plus de clarté et de précision'. In de volgende vijf vergaderingen was enkel Van Heylerhoff aan het woord.⁹ Notulen van de vergaderingen tussen 20 mei 1824 en 26 mei 1825 ontbreken, zodat we niet exact weten wat er uiteindelijk beslist is, al

kunnen we gevoeglijk aannemen dat het exposé in het *Annuaire* van 1825 grotendeels het werk is geweest van Van Heylerhoff.

In de vergadering van de sectie Geschiedenis van 23 juni 1825 sprak Van Heylerhoff over de historie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Daarover maakten de aanwezige leden 'geene verdere aanmerkingen'. In de vergadering van 7 juli 1825 bleek dat Van Heylerhoff werkte aan een artikel over de oude Maasbrug, waarmee hij op 4 augustus gereed was. De sectie besloot vervolgens om zijn bijdragen te gebruiken voor haar aandeel in de *Annuaire*s van 1826 en 1827, en wees een redacteur aan voor het opmaken van de definitieve, aan de sectie nog voor te leggen teksten. Helaas werd tijdens de Algemene Vergadering van de Société op 1 november 1825 bezwaar gemaakt tegen de lengte van het door de sectie geschiedenis ingediende artikel over de oude Maasbrug en werd een revisiecommissie ingesteld. Bij voorbaat tekende de sectie Geschiedenis bezwaar aan tegen ingrepen in essentieel geachte passages. Op 15 december 1825 kwam Charles de Brouckère als lid van de revisiecommissie de sectie informeren. Zijn rapportage stemde blijkbaar tot tevredenheid, want Van Heylerhoff dankte hem en drong aan op spoedige druk. Het was dan ook de hoogste tijd; het *Annuaire* moest immers op 1 januari gereed zijn.¹⁰

Over een periode van ruim anderhalf jaar ontbreken vervolgens de notulen.

In de vergadering van 27 augustus 1827 besloot de sectie Geschiedenis om Van Heylerhoffs artikel over de Sint-Servaas, waarvan de tekst door Godfroid Stas en A.J. Peltzer gereviseerd was, te plaatsen in het *Annuaire* voor 1828. In haar vergaderingen van 11 en 17 december 1827 zag de sectie uit naar de spoedige verschijning van het *Annuaire* voor 1828 en trof ze voorbereidingen voor het historisch artikel dat in het *Annuaire* voor 1829 moest verschijnen. Daarin zouden een grote variëteit van kapellen en geestelijke instellingen behandeld worden. Tripels zou zorgen voor het ontwerp ('le canevas'), terwijl Van Heylerhoff en Cudell zich zouden toeleggen op de invulling ervan. In de daaropvolgende maanden werd vooral door Tripels hard gewerkt. Toen deze in de vergadering van 1 mei 1828 de voorlezing van zijn notities besloot, kreeg Van Heylerhoff de opdracht om Tripels' teksten kritisch door te werken. Over Cudells aandeel in het werk zwijgen de stukken; – gelet op zijn bijnaam ('de vuile Cudell')¹¹ was hij nogal lui van aard. In vier opeenvolgende vergaderingen in juli 1828 deed Van Heylerhoff voorlezing van zijn bewerking. Hij was blijkbaar wat al te eigenzinnig te werk gegaan, want de sectie besloot om de verhandeling door een commissie van drie (A.J. Peltzer, Godfroid Stas en Guillaume de Crassier) te laten herzien, ten einde 'uit de eene en de andere een geheel op te stellen om als geschiedkundige bijdrage in het jaarboek des genootschaps over 1829 te worden geplaatst'. De commissie van drie werd een anders samengestelde commissie van twee, namelijk Guillaume de Crassier en André van Hasselt. Op 8 en 16 oktober 1828 las De Crassier de gereviseerde tekst voor, die op 28 oktober door Van Heylerhoff hier en daar nog wat werd bijgewerkt.¹²

Nadat het artikel van Tripels en Van Heylerhoff in het *Annuaire* voor 1829 verschenen was, werd op 10 januari 1829 besloten om een vervolg daarvan op te nemen in het *Annuaire* voor

1830. Opnieuw gingen Tripels en Van Heylerhoff aan het werk. Voorlezing van hun werk geschiedde tijdens vier opeenvolgende vergaderingen in juli 1829, waarna de beide memoires in handen werden gesteld van Theodoor Weustenraad en Guillaume de Crassier ter 'herziening en verandering van eenige punten overeenkomstig de door de afdeeling gemaakte bemerkingen'. Voorlezing van de door hen gereviseerde tekst geschiedde door Weustenraad in de vergaderingen van 12 september, 16 september, 31 oktober en 7 november.¹³

Hoewel we niet beschikken over nadere gegevens met betrekking tot de historische bijdragen in het *Annuaire* voor 1830 en in de *Jaarboeken* voor 1846, 1850 en 1851, is het aan deel dat Van Heylerhoff heeft gehad in de historische artikelen over Maastricht die door de Société zijn gepubliceerd, nu wel duidelijk. Hij heeft het leeuwendeel van het werk voor zijn rekening genomen en zijn kennis van zaken stond niet ter discussie; – Tripels was de eerste om het te erkennen. Van de andere kant was het geen solistisch werk: collega's van de sectie Geschiedenis maakten kritische aantekeningen, zorgden voor de vertaling van Heylerhoffs Latijn en voor de eindredactie van de teksten. Dat de artikelen vervolgens zonder naamvermelding werden gepubliceerd, gebeurde ook met de andersoortige artikelen die door leden van de Société voor de *Annuaire*s werden vervaardigd.

Desondanks was Van Heylerhoffs auteurschap voor Arnaud Schaepkens geen vraag. In zijn voetspoor deelde de latere stadsarchivaris J.L. Blondin mee, dat de Van Heylerhofflaan naar hem genoemd was vanwege zijn 'voortreffelijke geschied- en oudheidkundige schetsen van de stad Maastricht', waarvoor hij 'alle betreffende schrijvers en archieven' geraadpleegd had.¹⁴ Voorzichtiger dan Blondin was Van der Noordaa, die Van Heylerhoff gekend moet hebben. Hij noemde hem de 'voornaamste bewerker dezer historische schetsen'. Dat laatste blijkt ook uit enkele contemporaine mededelingen in de *Éclaireur politique*. Op 8 januari 1829 prees de krant de bijdrage die de sectie geschiedenis van de Société voor het *Annuaire* geleverd had, ten bewijze waarvan een groot fragment over 'l'origine probable de la franc-maçonnerie dans nos contrées' (de vermoedelijke oorsprong van de vrijmetselarij in onze streken) werd afgedrukt. Daarbij werd aangetekend dat dit stuk geschreven was door 'un homme distingué par ses connaissances variées que par les vertus privées dont l'éclat héréditaire l'environne, lui et tous les membres de sa famille' (een man die zich onderscheidt door velerlei kennis en persoonlijke deugden waarvan de erfelijke luister hem omgeeft, hem en alle leden van zijn familie'). Het anonieme karakter werd dus wel gehonoreerd, maar dat Van Heylerhoff bedoeld werd, hoeft niet te worden betwijfeld. De *Éclaireur politique* van 21 januari 1830 liet het doek vallen: de auteur van het degelijk onderbouwde historische artikel in het *Annuaire* voor 1830, die daarin blijk gaf van 'une érudition profonde et consciencieuse' en van 'un jugement sain et éclairé', was M. van Heylerhoff. Deze woorden vloeiden uit de pen van de redacteur van de krant, Theodoor Weustenraad, die over het auteurschap kon oordelen omdat hij samen met De Crassier de revisie van de tekst verzorgd had.

De conclusie is dat we Martinus van Heylerhoff, zij het met de toevoeging 'e.a.' (et alii; en anderen) de auteur mogen noemen van de hier besproken historische bijdragen, met

uitzondering van het artikel in het *Annuaire* voor 1829, waaraan Tripels als co-auteur kan worden toegevoegd. Hoe we over de kwaliteit van Heylerhoffs historisch werk moeten oordelen is een andere kwestie. De lof van Blonden is waarschijnlijk overdreven. Daarentegen serveren Ubachs en Evers hem af met de opmerking: 'voor zijn onvolkomen geschiedkundig werk maakte H gebruik van de aantekeningen van zijn oom, licentiaat Mathias, oudstadspensionaris'. Mij lijkt, dat de nestor van de Maastrichtse geschiedschrijvers meer waardering en een genuanceerder oordeel verdient.

Charles Henri van der Noordaa

Zoals gezegd was Charles Henri van der Noordaa de schrijver van de aantekeningen en herinneringen en de maker van de aquarellen die zijn toegevoegd aan de historische artikelen die in de *Annales* 1825-1831 aan Maastricht gewijd werden. Charles (of Karel) van der Noordaa was opgegroeid in een protestants, Hollands ambtenarengezin. Al op jonge leeftijd werd hij lid van de vrijmetselaarsloge La Persévérance, waarin hij meer dan vijftwintig jaar een prominente rol speelde. In zijn hoedanigheid van protestant en vrijdenker stond hij kritisch tegenover de katholieke geest van zijn omgeving, maar als eigenaar van een ijzergieterij in de Sint-Antoniusstraat en door zijn hobby's – tekenen, het verzamelen van tekeningen, het optekenen van historische, contemporaine en autobiografische gebeurtenissen – had hij veel locale contacten en vergroeide hij met het leven van de stad, die hij vertederd 'mijn lieve moederstad' noemde.¹⁵

Vader Hendrik van der Noordaa

Zijn vader, Henricus Carolus Cornelius van der Noordaa, geboren te Leiden op 18 september 1794 als zoon van predikant Simon van der Noordaa, behoorde tot de Hollandse ambtenaren die bij de aanvang van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) in Maastricht benoemd waren; – benoemingen die de regering door de autochtoon-katholieken niet in dank waren afgenomen.¹⁶

Vanaf 1 december 1815, toen hij als commies 2e klas werd aangesteld bij het provinciaal bestuur, klom hij op tot hoofd van de 2e afdeling (1839) en van het bureau van de griffie (1850). In Maastricht leerde hij Margaretha Maria Cornelia Brinkman kennen, geboren op 6 februari 1803 te Meerkerk, dochter van een officier van gezondheid, in garnizoen te Maastricht. Ze trouwden op 21 november 1825. Uit hun huwelijk werden vier zonen en drie dochters geboren: Karel Hendrik (Charles Henri) (1826), Hendrik Simon (1828), Flora Henrietta (1831), Emma (1834), Willem George (1838), Mathilde Leonie (1842) en George François (1845).¹⁷ Het gezin woonde achtereenvolgens in de Vijfharingenstraat, waar Charles Henri geboren werd, vanaf mei 1827 in de Vogelstruis aan het Vrijthof nr. 15, geboortehuis van Hendrik Simon, en vanaf ongeveer 1829 Langs de Maas (of Langs de Wal, later:

Van Hasseltkade, met v.l.n.r. de woonhuizen genummerd 12, 11, 10, 9, anno 2011. Op nummer 9, hoek Van Hasseltkade – Raamstraat, woonde de familie Van der Noordaa. Foto Lou Spronck.

Kanaalkade, nu: Van Hasseltkade) op nr. 1819-bis, nu: 9.¹⁸ Dit pand (met achterhuis) op de hoek van Raamstraat en Van Hasseltkade werd volgens de volkstelling van 1829 bewoond door de familie Francken, bestaande uit de weduwe Maria Catharina Francken-Mathieu, haar zoon Leopold Joachim en haar dochter Anna Isabella, en door de Hollands-protestantse familie Van der Noordaa-Brinkman met twee kinderen en een katholiek dienstmeisje uit Itteren. Leopold Joachim Francken en Hendrik Van der Noordaa kenden elkaar als collega's op het gouvernement. De Van der Noordaa's bewoonden de eerste etage aan de voorzijde en hadden een vrij uitzicht over de Maas, met aan de overzijde het open gebied ten noorden van de Wijckerpoort. Naast de Van der Noordaa's, op nr. 1819, nu: 10, woonde de uit Brabant afkomstige, katholieke familie Sassen-Sobels (vader, moeder, acht kinderen, een neefje bij tijdelijk verblijf, twee dienstmeisjes en de 76-jarige Adelaide van Hasselt). Met advocaat Jacob Jan

Van Hasseltkade 9, circa 1960, vóór de restauratie. RHCL/GAM, foto nr. 12246.

Sassen (1783-1845) en zijn vrouw Johanna Catharina Sobels (1781-1849) waren de Van der Noordaa's al bevriend nog voor ze Langs de Maas kwamen wonen.¹⁹ Bij de volkstelling van 1840 bleek de familie Sassen verhuisd te zijn naar de Markt nr. 1596, nu: 37. Ook de familie Francken was naar elders vertrokken. Het gezin Van der Noordaa, dat inclusief dienstmeisje intussen uit acht personen bestond, kon de vrijgekomen ruimte goed gebruiken.

Bij de toewijding waarmee vader Hendrik van der Noordaa zijn ambt vervulde, paste zijn verlichte vaderlandsliefde, die in de spannende jaren 1830-1831 vurig oplaaide, en zijn dienstbetoon aan de protestantse gemeente. In de jaren twintig was hij secretaris van het Maastrichtse departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en tussen 1835 en 1864 was hij vele jaren ouderling van de hervormde gemeente.²⁰ Aan zijn bescheiden muzisch talent danken we een tekeningetje, dat zoon Charles zorgvuldig bewaarde, en een vier-tal gedichten, die hij op 's konings verjaardag, 24 augustus 1831 – de Tiendaagse Veldtocht nog vers in de herinnering – offereerde aan generaal B.J.C. Dobbets 'als de hulde van een getrouw Nederlander aan den bevelhebber die in zoo hachgelijke omstandigheden door moed en onafgebroken beleid, Maastricht voor het vaderland behield'. Ronkende verzen van een warm orangist:²¹

*Het bloed kookt ons in 't Neerlands hart,
Te lang zijn wij gesmaad,
Te lang zijn we ongestraft gesart,
Wee ! die den leeuw van Holland tart.
(uit: De marsch der jagers)*

*O Belgen! O Belgen! wijk van deez muren af.
Nooit zal uw voet die wal betreên,
Dan over onze lijken heen,
O Belgen! O Belgen! hier wacht u slechts het graf.
(uit: Maastrichts krijgslied)*

Voortaan had Hendrik van der Noordaa bij generaal Dobbets een streepje voor.

Na de jaren van de belegstaat (1830-1939) en twee golven van Limburgs separatisme in de jaren 1843-1844 en 1848 verloor de antithese 'Hollenders-Mestreechtenere' rond 1850 haar scherpe kanten. De Sociëteit Momus, een typisch Maastrichtse vereniging tot nut en vermaak, die begin jaren veertig door het gouvernement nog suspect geacht werd, mocht in 1851 Charles Henri en Hendrik Simon van der Noordaa als leden inschrijven, terwijl het jaar daarop zelfs Hendrik senior toetrad. Een steile ouderling zal hij wel niet geweest zijn.

Omstreeks 1860 verhuisde de voltallige familie naar de Maastrichter Brugstraat nr. 1034, nu: 26, het mooie pand met de huisnaam 'In den gecroonden bergh – A la montagne couron-

née'. Hier zette zoon Hendrik Simon de boekhandel voort, die hij eerder in de Grote Staat geëxploiteerd had. Op de 'gecroonden bergh' was plaats genoeg, zelfs voor kostgangers: in de jaren 1863-1867 maakten twee kwekelingen, protestantse jongens uit Meerlo en Weert, deel uit van het gezin. Maar doordat drie zonen het huis verlieten, kwam er ook ruimte vrij: Charles Henri trouwde in 1862 en ging wonen in de Sint-Antoniusstraat, Willem George, luitenant der infanterie, werd in 1864 verplaatst naar Bergen op Zoom, en George François, die landmeter wilde worden, vertrok in datzelfde jaar naar Middelburg. De laatste keerde in 1872 vanuit Assen weer terug in het ouderlijk huis.

Op 26 februari 1864 stierf moeder, 61 jaar oud. Twee jaar later, op 18 maart 1866, overleed vader; hij was 71 jaar oud geworden. Van nu af stond zoon Hendrik Simon aan het hoofd van de familie, bestaande uit twee broers en drie zussen, allen ongehuwd.

Charles van der Noordaa: ondernemer

Geboren in de Vijfharingenstraat op 24 september 1826, bracht Charles van der Noordaa zijn eerste levensjaren door in de Vogelstruis aan het Vrijthof, vanwaar de familie zoals reeds vermeld in 1829 verhuisde naar Langs de Maas nr. 1819-bis, nu: Van Hasseltkade 9.

Over zijn schoolopleiding weten we alleen dat hij een lagere school bezocht in de Hondstraat. Waar hij zijn opleiding voortzette is niet bekend; hij is in ieder geval geen leerling van het Maastrichtse Atheneum geweest. Wel moet hij degelijk voortgezet onderwijs hebben gehad, want men kon hem later voor een boodschap sturen. Hij beschikte over zakelijk inzicht en kennis van materialen, bewoog zich gemakkelijk in kringen van Frans- en Duitstaligen, kon zich schriftelijk helder uiten, en toonde bijzondere belangstelling voor tekenkunst en geschiedenis.

'Deze mijnen stamhouder,' schreef vader Hendrik op 14 juni 1842, 'wordt weldra 16 jaren, en begint het tijd te worden om voor iets voor hem om te zien; doch uiterst moeilijk valt de keuze.' In een zuiver administratieve functie zag vader voor zijn zoon geen heil. 'Wij zullen het dan eens in [een] handel[s]huis alhier beproeven.'²² Bij gebrek aan gegevens weten we niet of dat gelukt is. Toen Charles jaren later, op 24 januari 1854, optrad als aangever van de geboorte van Maria Emilia, de dochter van zijn vriend de ijzergieter Rochus Josephus Rousseau, gaf hij als zijn beroep 'boekhouder' op. Als zodanig zal hij wel verbonden zijn geweest aan Rousseau's ijzergieterij, die gelegen was aan de noordzijde van de Sint-Antoniusstraat op nr. 878, later genummerd 6-8-10-12, op het punt waar deze uitkwam op de kade van het recent gereedgekomen kanaal Luik-Maastricht, vlak bij het Bassin. (Vóór 1850 lagen daar de restanten van kerk en klooster van de Antonieten.) Ruim twee jaar later, bij de geboorte van een tweede dochter, Mathilde Cathérine Josephine, op 6 november 1856, liet hij als zijn beroep 'ijzergieter' noteren. Blijkbaar was hij Rousseau's compagnon geworden. Van zijn professionele belangstelling voor metalen en materialen gaf hij in zijn 'Herinneringen' herhaaldelijk blijk.²³

De compagnons beperkten zich niet tot de uitvoering van zakelijke opdrachten, maar

Het Boschstraatkwartier op de Parijse maquette uit 1752. RHCL/GAM, foto nr. 36298, uitsnede.

stelden zich ook open voor vragen uit hun omgeving. Zo maakt de *Kroniek* van Philippe van Gulpen melding van een merkwaardig experiment dat zich in 1850 in de gieterij afspeelde:

*1850 Den 11 Maart werd in de ijzergieterij van H. Rousseau alhier door H. Stein-Parvé en Kerkhofs, professoren, een proef genomen om sijne handen in gesmolten ijser te steken. Zij staken hunne handen eerst in koud water en hebben het gedaan, zonder letsel te ondervinden, maar het gesmolten moet op den hoogsten graad zijn.*²⁴

Verder werd in de ijzergieterij, waarschijnlijk in 1855, de vier meter hoge windwijzer (een afbeelding van de aartsengel Michaël) vervaardigd, die boven op de kasteelruïne van Valkenburg prijkt.²⁵ Charles had plezier in zijn werk. Vader Hendrik schreef op 22 januari 1856 aan zijn familie in Dordrecht: 'Mijn zoon Karel is nog althoos met genoegen in de ijzergieterij en doet er wat hij wil.'²⁶

Theodoor Dorren vertelt dat Alexander Schaepkens (1815-1899), die in zijn jonge jaren een verzameling munten en penningen aanlegde, daarbij geholpen werd door Charles van der Noordaa, 'die uit het oude koper de waardevolle numismatica liet uitzoeken voor zijn jongen vriend'. Op zijn beurt kreeg Charles van der Noordaa van Alexander diverse tekeningen en schetsen cadeau, 'waardoor vele dezer jeugdwerkjes voor ons zijn bewaard gebleven in de verzameling van den heer Arthur van der Noordaa te Meerssen' (waarover later meer).²⁷ In de jaren 1850 nam Charles actief deel aan het kerkelijke en sociale leven: hij was twee jaar diaken van de hervormde gemeente en van 1851 tot 1864 lid van de Sociëteit Momus.²⁸

Rochus Josephus Rousseau, Charles' vriend en compagnon, stierf op 21 juli 1860, te jong, nog geen 31 jaar oud. Twee jaar later, op 1 mei 1862, trouwde Charles met de nog jonge weduwe Félicie Cathérine Elise Disière. Hij kende haar al vanaf 1847.²⁹ Félicie was een Waalse, geboren op 12 december 1831 in Leffe bij Dinant.³⁰ Charles was nu de directeur van de gieterij. De tekst van het firmastempel luidde: *Chs H. van der Noordaa / Firma J. Rousseau & Co / Yzergieterij / St Antoniusstraat No 878 / Maastricht*.³¹

Het huwelijk van Charles met Félicie Disière werd gezegend met drie zonen: Maximilien Charles Henri Louis (2 februari 1863), Arthur George Olivier Waleram (8 juli 1867) en George Henri Anatole Gaston (27 maart 1871). De dood van Félicie op 27 februari 1877, betekende voor Charles een zware klap. Hij bleef achter met zijn drie jongens van 14, 10 en 6 jaar en twee huwbare dochters uit Félicie's eerste huwelijk. Op 30 oktober 1878 noteerde hij, terugdenkend aan de eerste ontmoeting met zijn 'lieve Félicie': 'Wat heeft de stroom des tijds al niet intusschen weggesleept. Nu zit ik eenzaam en verlaten op mijn klein kamertje in afwachting dat ik mag gaan waar zij die ik zoo lief hadt, mij wachten.' Charles was toen pas 52 jaar oud.

Waarschijnlijk heeft Charles na de dood van Félicie de ijzergieterij van de hand gedaan. Op 1 juli 1879 is hij ingetrokken bij zijn broers en zussen in de Maastrichter Brugstraat. Maar uitgeblust was hij niet. Een nieuwe liefde voerde hem in december 1881 naar Tilburg, waar hij op 20 september 1882 in het huwelijk trad met de anderhalf jaar jongere weduwe Cornelia Petronella Antonia Tissot van Patot.³² Met haar is hij naar Rotterdam verhuisd, maar het nieuwe geluk was van korte duur. Al op 20 december 1884 werd zijn tweede echtgenote hem door de dood ontnomen.

In april 1885 keerde Charles terug naar Maastricht. Van toen af zou zijn leven nauw verbonden zijn met dat van zijn tweede zoon, Arthur George Olivier Waleram, die nu bijna 18 jaar oud was. Deze had een baan gevonden bij de Staatsspoorwegen, werd regelmatig verplaatst en wisselde bijgevolg vaak van adres. Het Adresboek 1890 vermeldt de namen van Arthur ('ambtenaar Staatsspoorwegen') en van Charles ('zonder beroep') op het adres Wijker Brugstraat nr. 28. In december 1892 werd Arthur aangesteld in Winschoten en in april 1894 als stationschef in Zevenbergen. Charles trok met hem mee. In Zevenbergen is hij op 27 oktober 1898 overleden.

Ruim drie jaar later, op 20 maart 1902, vertrok Arthur naar Semarang op Java, een week nadat hij in de Bredase loge 'Het Vrij Geweten' als leerling-vrijmetselaar was aangenomen. Hij kreeg een aanstelling bij de Nederlands-Oost-Indische Spoorwegen en klom er op tot inspecteur. Te Ambarawa op Java trouwde hij op 21 december 1911 met Marie Annette Twiss, die op 1 mei 1879 in Soerabaja was geboren. Zij kregen een zoon die jong gestorven is. In juni 1920 keerde Arthur met echtgenote en een stiefzoon, Daan Willem, terug naar Nederland. Korte tijd woonden zij in Ginneken bij Breda; in september 1921 verhuisden zij naar Meerssen. Arthur stierf te Maastricht op 6 november 1937; zijn vrouw op 28 maart 1949 te Meerssen.

Charles van der Noordaa: vrijmetselaar

De belangstelling voor de vrijmetselarij had Arthur van geen vreemde. Vader Charles had in de Maastrichtse loge La Persévérance een werkzame periode achter de rug van bijna dertig jaar, waarin hij zich bijzonder verdienstelijk had gemaakt.³³

Charles was pas vijftientwintig jaar, toen hij op 12 november 1851 als lid van La Persévérance werd aangenomen. Op 10 maart 1852 werd hij als meester geïnaugureerd, kort daarna benoemd tot adjunct-secretaris en in 1853 tot 1e secretaris, – 'hetgeen mij hard viel,' merkte hij op, 'want de Loge was zeer talrijk en had veel correspondentie, bijzonder met België en Duitschland'. In volgende jaren bekleedde hij binnen de loge diverse andere functies (opnieuw 1e secretaris [1860], 1e redenaar, 1e onderzoeker) en was hij lid van diverse commissies. Als 1e onderzoeker verbleef hij vier dagen in Krefeld voor het screenen van kandidaten over wie tegenstrijdige berichten ontvangen waren. Als afgevaardigde van La Persévérance nam hij diverse malen deel aan maçonnieke plechtigheden in Den Haag, Aken, Luik en Brussel. Toen hij op 12 november 1876 zijn zilveren jubileum vierde, trad ook zijn broer George tot de loge toe, maar diens lidmaatschap zou niet meer dan drie jaar duren.³⁴

Op 1 maart 1863 vierde La Persévérance haar eeuwfeest, met als gasten enkele leden van het hoofdbestuur en broeders uit Amsterdam, Verviers, Aken en Luik. Tijdens de plechtigheid hield secretaris Charles van der Noordaa een inleiding over de geschiedenis van de vrijmetselarij in Maastricht. Die was omstreeks 1750 begonnen, maar in de woelige jaren van de Franse revolutie was de zaak verlopen en tot 1842 'werd er geen hamer gevoerd en geen truffel gebruikt'. Op 5 februari 1843, na een jaar van voorbereiding, waren de werkzaamheden hervat, en onder het voorzitterschap van de in 1847 aangetreden Jhr. C.P.G. von Geusau was een nieuwe periode van bloei begonnen. In La Persévérance leefde nu voort al wat er in de vroegere Maastrichtse loges bestaan had 'aan vrijzinnige denkbeelden, afschuw van gewetensdwang, haat aan Jesuitisme en geestverwantschap met de leer der Koninklijke Kunst', aldus Charles van der Noordaa. Opmerkelijk was de korte rede die groot-officier Jacob van Lennep, de bekende romancier, vervolgens uitsprak. Hij stelde dat niet alleen de hydra van het Jezuitisme de vijand van de Orde was, zoals hij in voorgaande toespraken meermalen gehoord had, maar evenzeer haar tegenvoeters: bepaalde orthodox-protestanten, zelfs sommige vrijdenkers en zogenaamde mannen van wetenschap. De dwaasheid van die tegenstrij-

digheden 'moet te méér òns doen waken om niet óók deze blaam te verdienen', aldus Van Lennep. Hij riep daarom op tot rustige waardigheid in de strijd: 'Liefde moeten wij toonen (...), al onze daden moeten er van getuigen; dan zal ook de wereld aan de vrucht den boom leeren kennen.' Maar voor Von Geusau, die zijn broeders bezwoer 'één [te] zijn in liefde, en één van geest, waar het de vrijheid geldt des gewetens', bleef het bevechten van de vijanden van de Orde toch van primair belang, en waarschijnlijk gold dat ook voor zijn 'medestrijders tegen vooroordeel en gewetensdwang, tegen Jezuitisme en ultramontanisme'.³⁵

Verwondering hoeft die instelling niet te wekken. Men leefde in de dagen, dat een steeds roomser wordend katholiekendom het monopolie opeiste in de heerschappij over de eigen zielen en waarin de grens tussen 'eigen' en 'anders' steeds meer als scheidinglijn tussen 'goed' en 'kwaad' gepresenteerd werd. Wie koos voor het eigen geweten en zelfstandig denken werd al gauw tot het kamp van de vijand gerekend. Het lidmaatschap van de loge maakte iemand maatschappelijk verdacht. Volgens Van der Noordaa was 'het eigenlijk Maastrichts element' in de loge dan ook 'uiterst beperkt': 'Ik weet niet een eenige te noemen die, geboren Maastrichtenaar, het vijf jaren volhield.' De in Maastricht historisch gegroeide omgangsoecumene tussen katholieken en andersgelovigen kwam onder grote druk te staan, ook voor de gemengd gehuwde protestant-vrijmetselaar Charles van der Noordaa. Wat hij naar buiten misschien niet liet blijken, vertrouwde hij wel toe aan het papier. Zo voegde hij aan een artikeltje over 'Guizot en het Concilie' in een exemplaar van *De ware Maastrichter Almanak* voor 1870 de afsluitende zin toe: 'en Guizot³⁶ is in deze een groote wauwelaar. AMEN' en ter toelichting schreef hij op een stuk papier, dat hij in de almanak vastplakte, de volgende tekst:

*Het oecumenisch Concilie van 1869-70 is alles behalve eenstemmig geweest. Eerst is door de jesuiten hemel en aarde bewogen om de bisschoppen en prelaten te winnen voor de onfeilbaarheidsverklaring van de Paus. Om daartoe te geraken zijn alle influenties gebruikt, bedreigingen gedaan en beloften gegeven, en echter heeft er alles behalve unanimiteit in geheerscht. Het ergste voor de drijvers was, dat veele der eminentste Prelaten niet over te halen waren, bezonder Duitschers en Franschen, – de Italiaansche violette ezels stemden al wat men wilde. De onfeilbaarheidsverklaring had plaats met 450 stemmen, – 62 stemden conditionneel en 88 ertegen, non placet. Denzelfden dag dat den zotten Pius IX God na de kroon stak en zich eene Goddelijke hoedanigheid aanmatigde – dien worm! – verklaarde Frankrijk den oorlog aan Duitschland, waarvan het onmiddelijk gevolg was, dat den zot van 't Vaticaan zijn aardsche kroon kwijt raakte, die Victor Emmanuel binnenpalmd. Zoo volgde de straf op de misdaad, als den donderslag op het weerlicht.'*³⁷

Zo'n tekst liegt er niet om. Maar in zijn maçonnieke memoires oordeelde hij ook over de eigen kring zonder blad voor de mond. Zo vond hij dat Von Geusau, die ruim tweeëntwintig jaar regerend meester was, van 'een zeer onmaçonnieke ondeugd' getuigde door het erop aan te leggen dat hij 'in den vollen glans van onmisbaar te zijn zoude uitblinken'. En

overeenkomt en haar voordelig is. Wij mogen derhalve van deze Kerkvergadering met zekerheid iets goots voor de eer van God en tot heil der zielen verwachten.

Guizot en het Concilie.

Guizot is genoeg bekend als een uitstekend orthodox protestant van Frankrijk. Op eene vergadering van geestelijken en leeken te Notre-Dame-de-Dozulé in Normandië, heeft hij, zoo als de Revue du monde meddeelt, de oprechtheid gehad in de volgende woorden te spreken over de Kerk en het aanstaande Concilie: „Gij Priesters, gij hebt geloof; het geloof is uw gods, en dan zelfs als er schijn is geweest van onvoorzichtigheid in uwe handelingen, rechtvaardigt de uitslag u ten laatste altoos. Op die wijze houdt de Katholieke Kerk zich staande, gelukkig en voor Frankrijk en voor de wereld... Nee, de priesterschap sterft niet; neen, het Pausdom valt niet. Pius IX heeft blijk gegeven van bewonderenswaardige wijsheid door de bijeenroeping der groote vergadering, waar wellicht het heil der wereld van uit zal gaan, onze maatschappijen toch zijn ziek; en groote kwalen behoeven groote geneesmiddelen.” en Guizot is in de

een groote raauwclan
A MEN.

Bladzijde uit de Ware Maas-
trichter Almanak voor (...) 1870, met de eraan vastge-
hechte notitie van Charles van
der Noordaa over de pauselijke
onfeilbaarheidsverklaring.

Het beëindigende Concilie van 1869-70 is alles behalve einstemmig geweest - er is door de jessuten hervat en door de bisschoppen en prelaten te vermen-
voor de onfeilbaarheidsverklaring van den Paus - om dooartoe te geraken. Zijn alle influenties gebruikt - bedreigingen gedaan en beloften gegeven - in echter heeft - of alle behalve eenen meentert in gehoorzaam. Het ergste voor de dryvers was - dat wel - de ommentate Prelaten niet overstemden waren - heren-
der - Duitschers en Franschen - de Ita-
liaansche violette erels stemden al wat men wilde. - De onfeilbaarheidsverklaring had plaats - met 458. Stemmen. 62 stem-
den Conditionneel in 88 er tegen - non placet - Hetzelfde den dag - dat den 20^{den} Pius IX - God non de Kroon-
Stak - in ziele een Goddelijke heiligh-
heid aannatigde - den vorm! - der
Klaarde Frankrijk den oorlog - aan
Duitsch land. Waaraan het onmed-
delijk gevolg was - dat den lot van t
Fictie van zijn aardsche Kroon
Kunt reukte - den Victor Emmanuel
Communpalomb - Zoo volgde de Staaf
op de misdad - als den donderdag
op het overloopen

over J.G.G.H. Strengaerts, die door Van der Noordaa nota bene voor het voorzitterschap was aanbevolen, schreef hij: 'Strengaerts timmerde niet hoog, is zelfs buiten zijn vak (oud-overste van het Oost-Indische Leger, gedecoreerd met de Militaire Willemsorde enz.) zeer geborneerd, maar een goed mensch.' Voor zijn eigen wat narcistisch aandoende zelfingenomenheid had Charles weinig oog. Die minder sympathieke karaktertrek blijkt ook uit de overdaad van stempelafdrukken met zijn handtekening in het hierboven genoemde almanakje uit 1870. Maar tegelijk was hij realist, scherp waarnemer van zijn omgeving, een man ook met een warm hart: voor zijn vader, voor zijn lieve Félicie, zijn zoon Arthur en... voor zijn stad.

Toen Charles van der Noordaa in 1851 tot de loge toetrad, was La Persévérance geves-

tigd aan de Kleine Looierstraat nr. 8, later, vanaf 1855, in een nieuw huurpand aan de Statenstraat nr. 9. Toen tegen 1875 het huurcontract ten einde liep, kocht de loge een oud kruithuis dat op het terrein van het ziekenhuis Calvarieberg gelegen was. Dit kruithuis kon spoedig daarna met grote winst worden doorverkocht, – de koper was ongetwijfeld geleid door de wens om vrijmetselaarsactiviteiten op ‘katholiek’ terrein tot elke prijs te voorkomen. Met de opbrengst kon de loge nu het gebouw aan de Statenstraat, dat als gevolg van het overlijden van de eigenaar in de verkoop was gebracht, aankopen én inrichten, mede dank zij de winst op de materialen die uit het kruithuis gestript waren toen dat nog in bezit van de loge was. Bij deze ingewikkelde, maar succesvolle operatie had Charles van der Noordaa een glansrol gespeeld, al moest het hem in zijn maçonnieke memoires van het hart ‘dat ik moest werken met lieden, die van zaken doen geen notie hebben’; immers ‘zonder hunne bekrompen gezichtseinder in zaken’ zou het resultaat ‘nog veel brillanter’ geweest zijn.

Op 13 januari 1878 werd de vernieuwde loge officieel in gebruik genomen. Het gebeurde tijdens een viering waarbij ook afgevaardigden van de loges uit Luik, Verviers, Hoei, Krefeld en Aken aanwezig waren. Bij die gelegenheid werd Van der Noordaa tot meester van eer van La Persévérance benoemd. Naast het desbetreffende perkamenten brevet ontving hij ‘een prachtig inktkoker, zwart marmer met cristallen kokers, in het midden verheft zich een fraai zilver beeld met een laauwertak en spiegel in de handen, de zilverdeksels van de kokers versierd met gouden maçonnieke zinnebeelden, (...) een paar honderd gulden waard, maar onbruikbaar door mooiheid.’ Zijn mooiste beloning evenwel was de erkenning dat door zijn inspanningen voor de verwerving van een eigen gebouw het voortbestaan van La Persévérance voor lange tijd verzekerd was.³⁸

Bladzijde uit de Ware Maastrichter Almanak voor (...) 1870, met stempelafdruk van de handtekening van Charles van der Noordaa.

Titelpagina van de Ware Maastrichter Almanak voor (...) 1871, uitsnede, met stempelafdruk 'Chs. H. van der Noordaa / Firma J. Rousseau & Co., ijzergietery, St. Antoniusstraat no. 678, Maastricht'.

De Collectie van der Noordaa

Wie zich voor de geschiedenis van Maastricht interesseert, kent de Collectie van der Noordaa, omdat daaruit voor vrijwel iedere publicatie over de stad geput wordt.³⁹ De verzameling is aangelegd door Charles van der Noordaa en bestaat voornamelijk uit tekeningen en aquarellen van Philippe van Gulpen (1792-1862). Daarnaast bevat ze enkele aquarellen van de verzamelaar zelf, een tekening van de hand van zijn vader Hendrik, een aquarel van Eduard Sobels, een prent van Gustaaf Nierstrasz en ongeveer 25 stuks waarvan we de maker niet kennen. De aquarellen van Charles van der Noordaa hebben vaak als onderwerp de ruïne van kerk en klooster van Sint-Anthonius, in de schaduwen waarvan hij opgroeide (Langs de Maas) en werkte (Sint-Antoniusstraat). Zij zijn van een pretentieloze naïveteit.⁴⁰ De tekening die hij van zijn vader ontving, noemde hij 'een schetsje'. Op de achterzijde noteerde hij: 'Door Papa geteekend den 11 November 1847 (...) Ik had het den goeden man verzocht om in mijne verzameling, waar ik toen druk aan bezig was, ook iets van zijne hand te hebben.'⁴¹ De aquarel van Eduard Sobels getuigt van een zeker talent.⁴² Charles kreeg hem cadeau van Eduards zus, zijn buurvrouw J.C. Sassen-Sobels, met wie Charles' ouders bevriend waren. Ook de prent van G. Nierstrasz, – waarschijnlijk was dat zijn collega-vrijmetselaar Jan Gustaaf Nierstrasz – zal hij wel om niet verworven hebben.⁴³ Zoals eerder (noot 27) vermeld, maakten ook een aantal schetsen van Alexander Schaepkens deel uit van de Collectie van der Noordaa. Deze zijn na de dood van Charles' zoon Arthur (1937) waarschijnlijk aan derden geschonken of verkocht.

Gelukkig bleven de circa 450 Van Gulpens bij elkaar en werd de moeite die Van der Noordaa deed om ze te vergaren, ook na zijn dood gehonoreerd. Zelf merkte hij daarover op: 'Ik kocht van Van Gulpen al zijne originele tekeningen, terwijl hij voor zichzelf er copies van nam. Er zijn veele jaren over heen gelopen, voor ik zijne heele collectie machtig was.' Maar behalve kopieën zijn nog duizenden Van Gulpens – kopieën, maar ook wel originelen – méér bewaard, zoals elders door mij beschreven.⁴⁴ Charles van der Noordaa verzorgde zijn Van Gulpens aan de achterzijde meestal van zijn handtekening, beginnend met een grote zwierige C, en van een jaartal dat aangaf wanneer de prent gemaakt was of gemaakt kon zijn. Vaak schreef hij er het onderwerp van de tekening bij, een enkele maal vergezeld van een toelichting, zoals we reeds zagen.

Philippe van Gulpen was ruim 34 jaar ouder dan Charles. Waarschijnlijk hebben ze elkaar voor het eerst ontmoet toen Charles nog een jongetje was. Philippe van Gulpen was namelijk bevriend met de familie Francken, de benedenburen van de Van der Noordaa's (zie hiervóór noot 15). Met het verzamelen van tekeningen moet Charles al vroeg begonnen zijn; op een-entwintigjarige leeftijd was hij er, zoals hijzelf getuigt, 'druk aan bezig'. Charles' periode van collectiedrift en de jaren waarin Philippe honderden 'ansichten' van de stad heeft getekend (1839-1850) sloten mooi bij elkaar aan. Ik heb de indruk dat het contact tussen Philippe en Charles vrij zakelijk is geweest. Het leeftijdsverschil was groot en waarschijnlijk speelde ook sociaal verschil een rol, dit mede gelet op Van der Noordaa's typering van Van Gulpen als

‘een klein renteniertje’. Gelijken waren zij in hun belangstelling voor de historie en de monumenten van de stad. Bij beiden is die mede gewekt door de grote veranderingen die in de bebouwing plaatsgrepen. Van der Noordaa ervoer ze in zijn directe woon- en werkomgeving: de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht dwars door de stad, de ermee samenhangende afbraak van de Bokstraat en de verwijdering van de indrukwekkende resten van de kloosters van Nieuwe Biesen en Sint-Antonius. Die historische belangstelling vond bij Philippe van Gulpen haar neerslag in duizenden tekeningen, bij Van der Noordaa in zijn maçonnieke memoires en in de hierachter volgende Herinneringen bij de *Annuaire*s. Beiden hielden intens van hun stad, van de monumenten en de koffiehuisen, van het kleurrijke leven van het volk en het garnizoen, van kermisviering, spookverhalen, begrafenissen en executies.

Toen Charles van der Noordaa in 1898 stierf, ging zijn collectie over in de handen van zijn zoon Arthur. Zoals we hiervoor zagen, was deze, na een verblijf van bijna twintig jaar in Nederlands-Indië, met zijn echtgenote Marie Annette Twiss, in 1921 teruggekeerd naar Limburg en in Meerssen neergestreken. Na enige tijd werd hij bestuurslid, in 1932 secretaris van de Stichting Kasteel van Valkenburg te Valkenburg aan de Geul. Hij werd bevriend met zijn achttien jaar jongere collega in het dagelijks bestuur, A.J. Crolla (Jos Crolla jr., 1885-1973). Na Arthurs dood (6 november 1937) schreef zijn weduwe op 21 november aan Jos Crolla: ‘Op zijn ziekbed heeft mijn man mij gezegd dat hij u zoo graag de antieke aquarellen van Zuid-Limburg wilde nalaten als een bewijs van zijn gevoel van vriendschap voor u. Het zijn er een paar honderd in een paar groote portefeuilles.’ Jos Crolla heeft de schenking aanvaard.⁴⁵ Na zijn dood kwamen ze in bezit van zijn zoon A.A. (Alphonse) Crolla (1920). In januari 1983 heeft de Maastrichtse stadsarchivaris Toon Jenniskens ruim 400 tekeningen en aquarellen van Alphonse Crolla kunnen overnemen. Een restant van de collectie bleef vooralsnog in Valkenburg. In de jaren 2004-2006 heeft Alphonse Crolla er nog een aantal overgedragen aan instellingen en particulieren.

Het grootste deel van de oorspronkelijke Collectie van der Noordaa is nu opgenomen in

De inscriptie ‘C.H. van der Noordaa’, aangebracht op een muurstuk van de kasteelruïne in Valkenburg aan de Geul, is voorzien van het jaartal 1855 en twee vrijmetelaarssymbolen (a. passer en winkelhaak, b. drie puntjes als teken van de troffel). Ze herinnert aan het gieten van de grote windwijzer (te zien op de achtergrond) door Charles van der Noordaa. Foto Alphonse Crolla.

de topografisch-historische atlas van het Gemeentearchief van Maastricht, onderdeel van het Regionaal Historisch Centrum Limburg. In de afgelopen vijftientig jaar zijn de tekeningen en aquarellen voor talloze publicaties gebruikt. De verzameldrift van Charles van der Noordaa is zeer vruchtbaar gebleken. Hij zou dat zo voorspeld kunnen hebben.

De 'Herinneringen' nader beschouwd

Het ontstaan van de tekst

Van der Noordaa was tweeëntwintig jaar toen hij de historische artikelen uit de *Annales* bijeenbracht en er blanco blaadjes aan toevoegde voor het maken van aantekeningen. Aan de artikelen van 1825, 1826, 1827 en 1828 voegde hij steeds 8 blaadjes (16 pagina's) toe, aan de artikelen van de jaren 1829, 1830 en 1831 respectievelijk 6, 10 en 4 blaadjes (12, 20 en 8 pagina's).

Met de toegevoegde pagina's van 1826 kwam hij niet toe: het vervolg van p. 92 schreef hij bij op p. 143 (onder *Annuaire* 1827). Dat gold ook voor de toegevoegde pagina's van 1829: het vervolg van p. 311 werd genoteerd op p. 377 (onder *Annuaire* 1830). Van de pagina's toegevoegd aan 1828, 1830 en 1831 bleven respectievelijk 6, 16 en 1 pagina's blanco.

De oudste aantekeningen dateren van eind 1848 – begin 1849 (zie *Annuaire* 1826, 79, *Annuaire* 1827, 137-138, *Annuaire* 1829, 300, 303, *Annuaire* 1831, 445), maar de meeste zijn uit de jaren 1873-1881. De laatste zijn geschreven op 7-8 mei 1895 (*Annuaire* 1830, 377-378). Van der Noordaa was toen bijna 70 jaar oud.

De besproken onderwerpen

Van der Noordaa's aantekeningen beginnen met kritische kanttekeningen bij wat in het *Annuaire* 1825 (*Notice sur l'origine de la ville de Maestricht et sur les enceintes qu'elle a eue à diverses époques*) gezegd wordt over de Grote en Kleine Staat, de Lenculenpoort, de Muntstraat en het eerste stadhuis. Maar al gauw gaat hij over tot kroniekachtige aanvullingen met zelf beleefde gebeurtenissen: over de aanleg van een riool door de fundamenteën van de vroegere Gevangenpoort⁴⁶ (over de rioolaanleg rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk schrijft hij in 1827, 141), over de verbreding van de Maastrichter Brugstraat en de uitbreiding van het Stadspark, over leerlooierijen en Maastrichts leer. De aantekeningen worden tot memoires als hij verhaalt over de verdienstelijke rol die hij als lid en ondernemer in de loge La Persévérance gespeeld had. Uitvoerig vertelt hij zijn jeugdherinneringen aan de jaren 1830-1839, toen Maastricht een gesloten stad was, omgeven door 'vijandelijk' Belgisch gebied: het zijn kostbare en kostelijke notities.

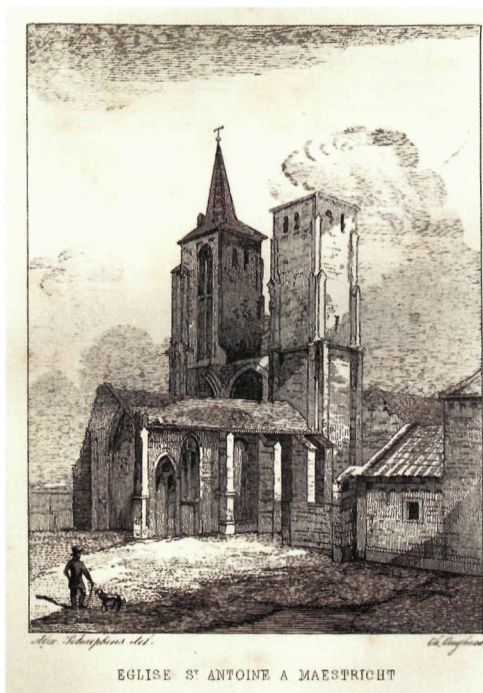
Op een aantal van de bij 1825 behandelde onderwerpen zal hij later nog terugkomen: de verbreding van de Maastrichter Brugstraat (*Annuaire* 1826, 83, 83-b), de loge La Persévérance (1826, 82-83; 1827, 140) en de tijd van de Belegstaat 1830-1839 (1827, 147-149).

De aantekeningen bij de historische artikelen in het *Annuaire 1826* (*Développemens ultérieurs sur la dernière extension de la ville de Maestricht, faisant suite à la notice insérée dans l'annuaire de l'an 1825* en *Notice historique sur le pont de la Meuse, à Maestricht*) hebben betrekking op de vervanging van de stenen borstwering van de oude Maasbrug door een ijzeren hekwerk, de ingreep in de binnenstad door de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht (vervolgd in 1827, 138-139), het hoogwater van februari 1850 (vervolgd met de overstromingen van 1879 en 1880, in 1826, 83-a, 83-b, 85-86), wijzigingen in het stadsbeeld aan de oostzijde (afbraak van de Lindenkruispoort, aanleg van spoorrails naar de Sphinx, veranderingen aan het begin van de Zuid-Willemsvaart, aanleg van de Statensingel) en het aanzicht van de Lieve-Vrouwepoort anno 1845. *Pièce de résistance* zijn Van der Noordaa's levendige herinneringen aan het koffiehuisleven en de brouwerijen. Een mooie toegift zijn daarna de aantekeningen over begrafenisgebruiken (gevolgd door informatie over lijkwagens in *Annuaire 1829*, 301, 303), over kermisgebruiken en kinderspelen (vervolgd in 1827, 143).

Het historisch artikel in het *Annuaire 1827* (*Notice historique sur l'ancienne église de Notre-Dame à Maestricht*, met een lithografie van de kerk) was voor Van der Noordaa aanleiding om de plek aan te wijzen waar zich op de dakrand van de kerk vroeger een beeld van de Lieve-Vrouw bevond. Veel aandacht schenkt hij aan de veranderingen in het stad: de slechting van de vestingwerken, de aanleg van de waterleiding (over het aanbrengen van glazen gasbuizen door Regout spreekt hij in 1829, 302-303), amusement bij de aanleg van Fort Willem, de ingrepen in het noordoostelijk deel van het Boschstraatkwartier (door het slopen van de kloostercomplexen van Nieuwe Biezen en Sint-Antonius). Kleurrijke items zijn de verhalen over spoken (de Blanke Modder en de Lange Man), over de IJzeren Juffrouw, de duels die in de Franse Tijd achter de Beeze werden uitgevochten, twee terechtstellingen van militairen in de jaren 1830-1839, executies door ophanging en publieke bestraffing aan de schandpaal. Tenslotte volgt een beschrijving van het bezoek van koning Willem I, toen nog soeverein vorst, aan de stad op 24-25 september 1814.

Van der Noordaa's aantekeningen bij het historisch artikel in het *Annuaire 1828* (*Notice historique sur l'Église primaire ci-devant collégiale de St.-Servais, à Maestricht*) zijn gewijd aan de herstelwerkzaamheden die in de jaren 1872-1881 aan de Sint-Servaas zijn uitgevoerd.

Aan de historische bijdrage in het *Annuaire 1829* (*Continuation de la description des monumens de la ville de Maestricht, avec indication des principaux souvenirs historiques qui s'y rattachent*) koppelt Van der Noordaa zijn herinneringen aan de afbraak in de jaren 1848-1850 van Sint-Antonius ('den Teunis', het kloostercomplex van de Antonieten) en aan de hervatting van de eredienst in de O.L.V.-kerk in 1837, gevolgd door de afbraak van de Sint-Nicolaaskerk. Verder vertelt hij over de Sint-Janskerk: de plaatsing van nieuwe banken, de aankoop van een zilveren avondmaalsbeker en de restauratie van de toren. Bij de herin-

De Antonietenkerk, gezien vanuit het noordoosten.
Gravure door Alexander Schaepekens bij zijn artikel in
de *Messenger der sciences historiques*, Gand 1850.
Stadsbibliotheek Maastricht.

neringen aan de Antonieten hoort het relaas over de gruwelijke executie van twee soldaten vanwege hun inbraak in de Sint-Antoniuskerk in 1713. Hij informeert ons verder over de huisvesting van militairen in zogenaamde 'ruiterhuizen' en over de naamgeving van enkele straten. Dit laatste leidt tot een beschouwing over de vraag waaraan de Havenstraat haar naam ontleent (met een kort vervolg in 1830, 377).

In het *Annuaire* 1830 draagt de historische bijdrage dezelfde titel als in 1829 (*Continuation de la description des monumens de la ville de Maastricht, avec indication des principaux souvenirs historiques qui s'y rattachent*). Van der Noordaa maakt daarbij diverse korte aantekeningen over kerken, kloosters en de opeenvolgende synagogen, over Abrahamslook en over veranderingen in en bij de Kommelstraat. Hij sluit af met enkele intrigerende herinneringen aan de publieke pompen, waarvan er vele verdwenen na de aanleg van de waterleiding in 1886-1887.

Het historisch artikel in het *Annuaire* 1831 (*Communautés religieuses de femmes*) leidt opnieuw tot enkele korte aantekeningen, nu over vrouwenkloosters, gasthuizen en refugiehuizen. De notitie over de verplaatsing van de geesteszieken uit het voormalig Grauwzustersklooster aan het De Bosquetplein naar Calvariënberg aan de Abtstraat en de tijdelijke bestemming van het Grauwzustersklooster tot cholerahuis in december 1848 leidt tot een informatief bericht over de cholera-epidemie van 1849.

De aquarellen

De surprise bij het terugvinden van Van der Noordaa's autograaf waren de illustraties van zijn eigen hand in de vorm van vijftien geaquarelleerde tekeningen. Ze fleuren de autograaf op door hun naïeve charme en worden compleet bij de tekst van de 'Herinneringen' afgedrukt.

Charles van der Noordaa bedreef het tekenen en aquarelleren als een oprechte amateur, wiens gebrek aan vaardigheid zonneklaar is. De kwaliteiten van Philippe van Gulpen, van wie Van der Noordaa zo'n indrukwekkende collectie verwierf, zijn vele malen groter, al is ook hij nooit volledig aan het niveau van de amateur-kunstenaar ontstegen.

De uitgave van de tekst

Gestreefd is naar een gemakkelijk leesbare presentatie zonder daarbij de originele tekst geweld aan te doen.

Gemakkelijke leesbaarheid vraagt om toepassing van de tegenwoordig geldende regels voor hoofdlettergebruik en interpunctie, alsmede voor het gebruik van het koppelteken en het verbinden van bij elkaar horende woorelementen, c.q. het scheiden van aaneengeschreven woorden. In de Franse teksten zijn de spaarzaam gebruikte accenttekens aangevuld. Afkortingen zijn opgelost. Getallen worden gespeld in letters als dit tegenwoordig gebruikelijk is. Woorden die in de tekst onderstreept werden, zijn cursief of vet gezet. Titels van boeken zijn gecursiveerd, titels van artikelen staan tussen enkele aanhalingstekens. Als er aanleiding is tot het maken van correcties en opmerkingen in de tekst, zijn deze tussen vierkante haken [] geplaatst.

De verschillende tekstonderdelen zijn zichtbaarder gemaakt door het aanbrengen van alineëring en door signaalwoorden cursief te drukken.

Het teken y is vervangen door ij, tenzij de huidige spelling de y voorschrijft. Maar verder is aan Van der Noordaa's nogal wilde spelling niet geraakt, ook niet aan de spelling van eingenamen, toponiemen, plaats- en straatnamen. Zonodig wordt in een noot voor verduidelijking gezorgd. Spelfouten en spellingvarianten zijn dus niet verbeterd. Hetzelfde geldt vanzelfsprekend voor stilistische onvolmaaktheden. Op deze wijze wordt gemakkelijke leesbaarheid van de tekst gekoppeld aan de wens om het originele karakter ervan te behouden.

De aantekeningen zijn geplaatst op de oneven bladzijden tegenover de tekst van Van der Noordaa (met uitzondering van pagina 87). Daarbij is, zonder er steeds expliciet naar te verwijzen, veelvuldig gebruik gemaakt van

- de registers van de Burgerlijke Stand,
- de volkstellingen en de bevolkingsregisters,
- het *Register van huisnummers te Maastricht, aangebracht in 1806, 1850 en 1888, aangevuld tot 1927* (concordantielijst huisnummers),
- J.W. Salie, *Le guide impartial du voyageur à Maestricht, ou Indicateur général de la ville et de ses habitants*, Maastricht 1855,
- *Adresboek van Maastricht en Wijk*, Maastricht 1875,
- *Adresboek van Maastricht 1884*, Maastricht 1884; idem 1890, idem 1896.
- de bekende biografische woordenboeken: *Biografisch woordenboek der Nederlanden* (Van der Aa), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (NNBW), *Biographie Nationale de Belgique* (BNB), *Nationaal Biografisch Woordenboek* (NBW).

Al deze bronnen en publicaties zijn aanwezig in het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) te Maastricht.

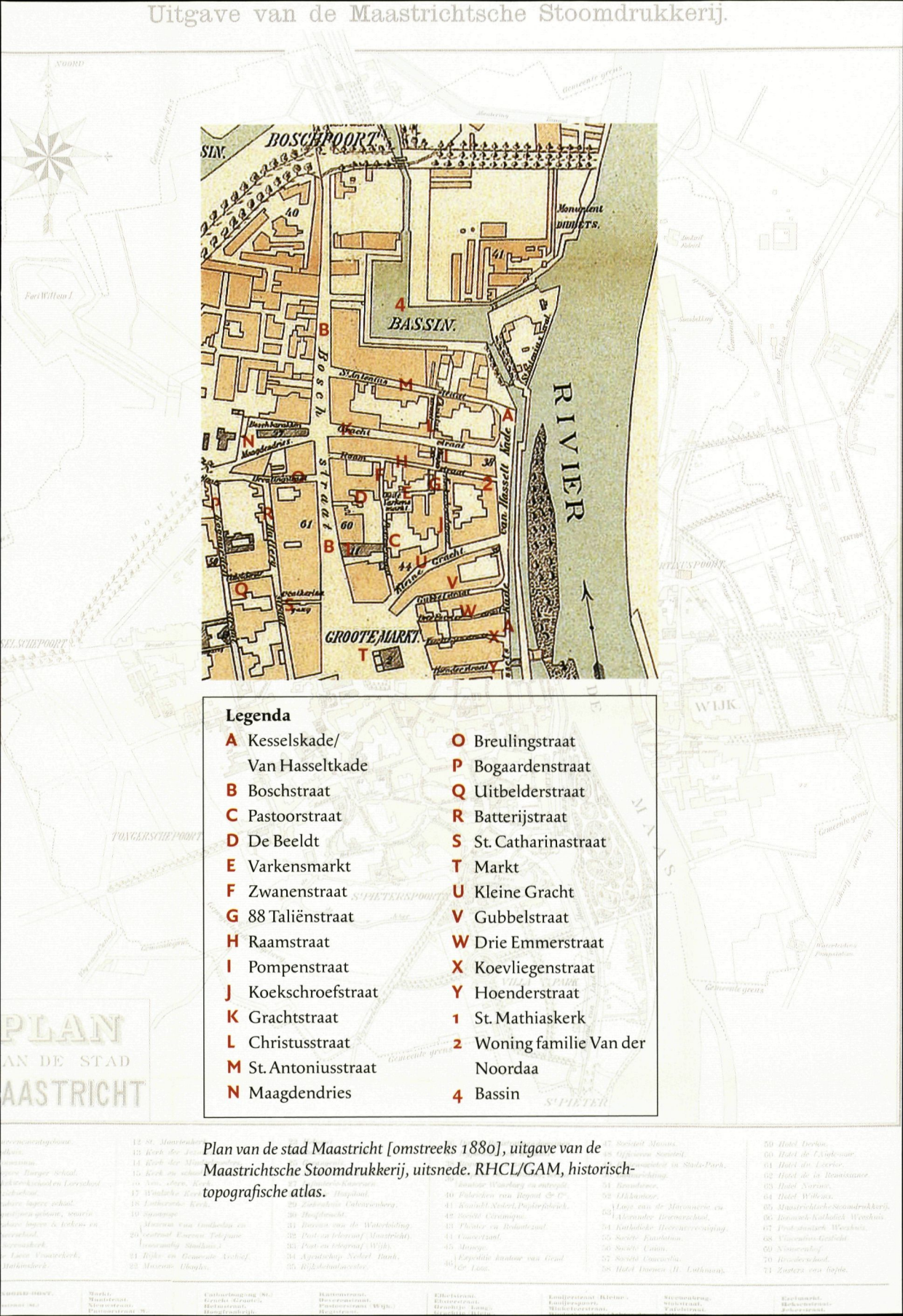
]

Legenda

A Langs de Maas	P Bogaardenstraat
B Boschstraat	Q Uitbelderstraat
C Pastoorstraat	R Batterijstraat
D De Beeldt	S St. Catharinastraat
E Varkensmarkt	T Markt
F Zwanenstraat	U Kleine Gracht
G 88 Taliënstraat	V Gubbelstraat
H Raamstraat	W Drie Emmerstraat
I Pompenstraat	X Koevliegenstraat
J Koekschroefstraat	Y Hoenderstraat
K Grachtstraat	1 St. Mathiaskerk
L Christusstraat	2 Woning familie Van der Noordaa
M St. Antoniusstraat	3 Antonietencomplex
N Maagdendries	4 Bassin
O Breulingstraat	

Plan de la ville de Maestricht [omstreeks 1830], Steendruk van Houtman te Utrecht, uitsnede. RHCL/GAM, historisch-topografische atlas.

Harmonist.
Hochschule für
Johannstadt.

L.
(95)
1825

HISTOIRE.

&

DESCRIPTION

DE LA VILLE DE

MAESTRICHT

~~~~~

*NOTICE sur l'origine de la ville de Maestricht
et sur les enceintes qu'elle a eues à diverses
époques.*

Maestricht est située sur la Meuse, au point où le Jaar se jette dans cette rivière, à $50^{\circ} 51' 7''$ de latitude, et à $3^{\circ} 20' 46''$ de longitude à l'est de l'Observatoire royal de Paris.

La hauteur moyenne du sol de la ville est de 8 aunes au-dessus du zéro au pont de la Meuse, qui lui-même est de 42, 0358 aunes au-dessus des moyennes eaux de la mer du Nord. Le sol s'élève en s'éloignant de la Meuse, et acquiert, vers l'extrémité occidentale de la ville, une hauteur qui excède d'environ onze aunes celle des quartiers situés le long de la rivière.

La ville de Maestricht est bâtie sur un terrain de transport; une couche plus ou moins épaisse de terre argi-

Histoire et description de la ville de Maestricht

Ch. H. van der Noordaa

[daaronder een doorgekraste stempelafdruk van de handtekening van Ch. H. van der Noordaa

[p. 1] In de ruimte boven het begin van de historische bijdrage van het *Annuaire* 1825 herhaalde Van der Noordaa de titel *Histoire & description de la ville de Maestricht*.¹ Zie de afbeelding op pagina 86 hiernaast.

Annuaire 1825

[p. 1-33] De pagina's van de *Notice sur l'origine de la ville de Maestricht et sur les enceintes qu'elle a eue à diverses époques* (*Annuaire*, p. 95-127) zijn door Van der Noordaa genummerd van 1 tot 33. Op de niet bedrukte onderste helft van p. 33 beginnen zijn aantekeningen.

[p. 33] Wat den heer Heijlerhof (voornaamste bewerker dezer historische schetsen) omtrent de naamsoorsprong van de *Groote en Kleine Staat* zegt, gaat niet op als men in het oog houdt dat gemelde straten vroeger (1725) de *Groote en Kleine St. Jorisstraat* genoemd wierden. – Zie *Annuaire* van het jaar 1825, bladzijde 106, 2e alinea (in deze verzameling folio 12).

Zie dienaangaande: *Bachiene* deel V, bladzijde 915, 3e alinea.²

Beschrijving van de steden van het Landt van Luijck etc. door een liefhebber des Landts, anno 1738, bladzijde 38, alinea 2.³

[p. 34] *Den Maestrictschen Waersegger voor het jaer ons Heeren 1734*, bij Lambert Bertus (ongefolieerd), artikel 'Oudt Stadthuijs'.⁴

Het is méér dan waarschijnlijk dat gemelde straten dien naam ontleenden aan eene ka-

- 1 Foto's en scans van de aquarellen, tekeningen en tekstfragmenten van Charles van der Noordaa werden vervaardigd door Noël Notermans.
- 2 Willem Albert *Bachiene* (1712-1783) was vanaf 1759 predikant van de hervormde gemeente in Maastricht. Van zijn hand verscheen in vijf delen: W.A. *Bachiene, Beschrijving der Vereenigde Nederlanden (...)*, Amsterdam-Utrecht 1773-1779. In deel 5, 915-916, behandelt hij de Grote en de Kleine Staat.
- 3 *Beschrijvinge der steden van het landt van Luyck (...)* door een liefhebber des landts, bij Lambert Bertus, Maestricht 1738, 38. De 'liefhebber' is Lambertus de Heers.
- 4 *Den Maestrictschen waersegge voor het jaar onzes Heeren M.DCC.XXXIV (...)*, tot Maestricht, bij Lambert Bertus is een ongepagineerd volksalmanakje, dat in het tweede, variabele gedeelte o.m. een 'Beschrijvinge der stad Maestricht' bevat. Daarin is een enkele alinea gewijd aan 'het Oudt Stadthuys gelegen in St. Joris straet'.

de Spilstraat en Groote Staat gelegen was (zie folio 249).⁵ Bachiene noemt dezelve [in] deel V, bladzijde 891, de St. Joriskapelle.

Gevangenpoort, folio 16.⁶

In 1862, bij gelegenheid van den aanleg van de groote riolen, is dat riool door de fondamen-
ten van de Gevangenpoort geleid. De groote uitgestrektheid en hechtheid dier werken ver-
traagden het werk zeer. Ik heb de arbeiders verscheiden weken met de uiterste inspanning
erin zien werken. De ontmoeting van die restes waren schuld [p. 35] dat den aannemer van
dat werk (den heer Sanders)⁷ een zeer slechte rekening maakte.

Linkulepoort (bladzijde 21)⁸

Bachiene is van meening (V, folio 935) dat die poort vroeger Lijmkuilenpoort genaamd was,
niet, zoals Heijlerhof meend, wyl ze na[ar] leemkuilen (des fosses à argile) maar naar lijm-
kuilen (des fosses à colle) voerde, 'en zij dus genoemd zijn, van [lees: naar de] veelvuldige
kuilen, in welke de lijm van de overgeschooten stukken der vellen aldaar plagt bereid te
worden'. Dit is wel aan te nemen daar de leerbereiders in zeer grooten getale in de onmid-
delijke nabijheid dier poort en der Lenkule- (Lijmkuile-)straat hunne fabriekatie hadden,
zoodat twee grachten en een straat van [lees: aan] hunne fabrieken hun naam ontleenen;⁹
– zie folio 41 [hierna]. Zoude aan Bachiene den lof niet toekomen die op bladzijde 27¹⁰ aan
Pélerin wordt toegezwaid?¹¹

[p. 36] Folio 12.¹² Zoude de *Muntstraat* haar naam niet ontleenen aan den gevelsteen van het
tweede huis linksch, inkomende van de Kleine Staat?¹³ Volgens Franquinet was het tweede
huis in den Groote Staat (van het oud St[ad]huis¹⁴ komende regts) het hoekhuis;¹⁵ gevol-
gelijk was dan ook het tweede huis op den Munt het oirt- of hoekhuis.¹⁶ Dat huis voert nog
heden het afbeeldsel van een zeer oude munt (ten tijde dat Vlaanderen nog een onafhan-
kelijk graafschap was) tot gevelsteen en heet *In den Roosen nobel*. (De steen verbeeld den
graaf staande, gekroond en geharnast in een kogge, met randschrift.) De *Vijfharigen*-, *Drie-
emmer*-, *Kapoen*-, *Koe*-, *Helmstraten* enz. ontleenden hunne namen aan gevelsteen, waarom
niet de Munt? Van der Noordaa, 12 december 1874.

Het eerste *Stadhuis* heeft gestaan op de Kaarsenmarkt¹⁷ op een destijds bestaan hebbend plijn-
tje. Het kan best zijn dat een gedeelte van dat gebouwtje tot gevangenis diende. Misschien
wel waren er de er- [p. 37] onder liggende kelders voor bestemd. Men noemde destijds ie-
mand gevangen zetten: iemand *in de stok sluiten*, waarvan nog *stokbewaarder* thans in gebruik.
Dit zoo zijnde komt het mij aannemelijk voor dat de Stokstraten vandaar hun naam ont-
leenen. Want gezegde Kaarsenmarkt lag destijds tusschen dat gedeelte van de Wolfstraat,
nu nog Kaarsenmarkt genaamd, de Stokstraat, de Smedenstraat en de Brugstraat; zie folio
38 [hierna]. Van der Noordaa

- 5 Folio 249 is pagina 120 in *Annuaire* 1829.
- 6 In *Annuaire* 1825 is dit pagina 110.
- 7 E.D. Sanders, aannemer en houthandelaar, woonde in de Kapoenstraat. [Salie 1855] In: A.J.A. Flament, *Chroniek van Maastricht van 70 na Chr. tot 1870*, Maastricht 1915, 174, luiden de voorletters van Sanders: C.L.
- 8 Lenculenpoort: in *Annuaire* 1825 pagina 115.
- 9 Van der Noordaa bedoelt: de Lenculenstraat, de Kleine Looiersgracht en de Grote Looiersgracht.
- 10 Bladzijde 27 is pagina 121 in het *Annuaire* van 1825.
- 11 Bachiene, deel 5, 935, attendeert op de opvatting, 'dat de naam van *Linkele straat* (...) bij verkorting, niet anders zeggen wil dan de *Lijmkuilenstraat*, en zij dus genoemd zij van veelvuldige *kuilen*, in welke de *lijm* van de overgeschooten stukken der vellen aldaar plagt bereid te worden.' Adriaan Louis Pélerin (1738-1804), jurist en historicus, lid van de Waalse gemeente, vrijmetselaar; hij schreef *Essais historiques et critiques sur le Département de la Meuse-Inférieure, en général, et la ville de Maastricht, chef-lieu, en particulier*, Maastricht 1803.
- 12 In *Annuaire* 1825 is dit pagina 106.
- 13 De uit circa 1700 daterende gevelsteen in het pand Muntstraat nr. 48 stelt een Engelse rozenobel voor. Op deze munt staat de vijftiende-eeuwse koning Eduard afgebeeld met geheven zwaard en wapenschild, ten halven lijve geplaatst in een koggeschip. Het randschrift luidt: D[omi]n[u]s Re[x] Eduard[us] Dei Gra[tiae] Rex Ang[liae] et Fran[ciae].
- 14 Met 'het oud Stadhuis' wordt bedoeld het Dinghuis, nu: VVV-kantoor. Het tweede stadhuis was echter niet het Dinghuis, maar was gevestigd in de panden Lancroon en Liebaert in de Grote Staat. Het stadhuis werd ook wel praetorium (gerechtsgebouw) genoemd, omdat er de Luikse en Brabantse schepenbaken zetelden. Het Dinghuis (gerechtshuis) was tot 1664 de zetel van de beide hooggerechten. [*Historische encyclopedie*, 145-146, 394, 501]
- 15 Guillaume Désiré Frankuinet (1826-1900) was jurist, archivaris, onderwijsinspecteur, taal- en letterkundige en dichter in Maastrichts dialect. Zijn losse aantekeningen over Maastrichtse straatnamen zijn later door archivaris J.M. Nuijts bewerkt tot: *Oorsprong, afleiding en geschiedenis der Maastrichtse straatnamen*, Maastricht 1910. In deze publicatie vinden we de door Van der Noordaa aangehaalde opmerking van Franquinet overigens niet terug.
- 16 oirt: muntstuk ter waarde van een kwart stuiver.
- 17 Kaarsenmarkt: Kersenmarkt, gelegen tussen Smedenstraat en Maastrichter Brugstraat. [*Historische encyclopedie*, 275-276]

De verbreding van de Brugstraat is in 1877 op twee huizen na voltooid.¹⁸ De twee nog staande huizen zullen in 1877 afgebroken en door nieuwe woningen vervangen worden. De straat is van de brug over het kanaal¹⁹ tot aan het huis genaamd La Montagne Couronnée²⁰ opgehoogd. Voor het hoekhuis Stassen Marres no. 1046²¹ is die ophooging wel 60 centimeter, zoodat de straat waterpas ligt met de vensterbank van het winkelraam (kijkuit); voor no. 1034²² slechts 15 centimeter. [vervolg zie pagina 39]

[p. 38] Op bladzijde 11²³ van het oud Stadhuis (Praetorium) spreekende, zegt Heylerhof dat gezegd gebouw in de middeleeuwen zoo genaamd geworden is. Heylerhof wist niet dat het primitief²⁴ oud Stadhuis op de Kaarsenmarkt (toen een plein) gestaan heeft en *het latere oud Stadhuis of Dinghuis* toen (vóór 450 jaren) eene particuliere woning was, genaamd De Mei (bloemkrans). (zie *Jaarboekje voor Limburg* 1874).²⁵

Het Park heeft in den zomer van 1878 eene groote uitbreiding gekregen naar de Maaskant. Een steenen dam, gebouwd van den hardsteenen muur en de opvaarten die voorheen voor het lossen der schepen dienden en eveneens door hardsteene muren omzoomd waren, ter lengte van 500 meter, is in de Maas gelegd en met puin en afbraak vol gevaren [lees: gereden, gestort] [en] zal met teelaarde overdekt en beplant worden. Den dam loopt van het uiterste (zuidelijkste) gedeelte van het park met een elboog de Maas in en strekt zich vandaar uit tot waar de Jeker in de Maas valt.

[p. 39] Een dubbel huis (twee huizen in één bouw) is naast het groot hoekhuis (Brugstraat-Kaarsenmarkt) opgetrokken. Op het terrein na, waar het huis *Bosch*²⁶ stond, is nu alles volbouwd, trottoirs aangelegd en eene dubbelde rij stadsgazlantaarns geplaatst. – november 1878-

De Loge *La Persévérance* is den 1e maart 1763 te Maastricht gevestigd. In 1786 had ze in een tijd niet meer gewerkt maar is toen weder hersteld tot 1793 als wanneer ze haren arbeid opnieuw staakte. Den 15 oktober 1842 hervatte zij haren werkkring. De vergaderingen in de vorige eeuw hadden plaats in de Windmolen, Groote Staat.²⁷ De eerste vergaderingen in 1842 wierden gehouden in het Comediegebouw.²⁸ Daarna vanaf den 3 décembre 1845 in de Kleine Looijerstraat tegenover het Fransche brugske no. 2499.²⁹ Ik ben daar den 12 november 1851 als Leerling-Vrijmetselaar aangenomen en in het voorjaar van 1852 als Gezel en Meester. In 1855, den 25 april, betrokken wij de nieuwe Loge in het Statenstraatje, gewezen klooster van de Witte Vrouwen, no. 1750.³⁰ Dit laatste gebouw behoorde in '55 aan den heer Van Riemsdijk,³¹ daarna aan zijn schoonzoon den baron Verschuur,³² die het verkocht

- 18 Bedoeld is uiteraard: de Maastrichter Brugstraat. De plannen voor de verbreding dateerden al van 1558, maar werden pas vanaf 1873 geëffectueerd. [Franquinet/Nuijts, *Maastrichtse straatnamen*, 105]
- 19 Waar vroeger het kanaal liep, bevindt zich nu de tunnel van de Maasboulevard.
- 20 De gevelsteen met de tekst 'A la montagne couronnée / In den gecroonden bergh' bevindt zich in het pand Maastrichter Brugstraat nr. 26. Hij dateert uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.
- 21 Nu Maastrichter Brugstraat nr. 2. Daar was gevestigd de banketbakkerij van E. Stassen.
- 22 Maastrichter Brugstraat nr. 1034, nu 26: 'In den gecroonden bergh / A la montagne couronnée'.
- 23 Pagina 105 in *Annuaire* 1825.
- 24 Het woord 'primitief' wordt door Van der Noordaa veelvuldig gebruikt met de betekenis 'oorspronkelijk'.
- 25 *Jaarboekje voor Limburg*, Maastricht 1874, waarin opgenomen een artikel van G.D. Franquinet over 'De oude stadhuizen van Maastricht', zie p. 167-168.
- 26 Het huis Bosch was nr. 1052, nu: 11. Zie ook blz. 83.
- 27 'De Windmolen', afgebroken in 1931, was eeuwenlang de bekendste herberg van de stad. [Historische encyclopedie, 585]
- 28 Comediegebouw: Na de opheffing van de Jezuïetenorde in 1773 werd de Jezuïetenkerk verbouwd tot stedelijke schouwburg. [Historische encyclopedie, 256, 492, 506]
- 29 Kleine Looierstraat nr. 2499, nu: 8. De naam 'het Fransche brugske' kan verklaard worden doordat men via dat bruggetje over de door de Looierstraat lopende Jeker de Waalse kerk kon bereiken. Zie de oude foto in: Gérard Dielemans, *Vrijmetselarij in Maastricht. 260 jaar en meer.... geschiedenis van voor- en tegenspoed van haar loges en leden*, Maastricht 2005, 108.
- 30 Statenstraat nr. 1750, later nr. 9. De loge lag aan een doodlopend zijstraatje van de Statenstraat. In 1917 werd het pand verkocht aan een wijnhandel. Ten behoeve van de bouw van het Theater aan het Vrijthof (1992) werd het gesloopt. Zie ook: Dielemans, *Vrijmetselarij*, 110-114.
- 31 Jhr. Mr. Adriaan van Riemsdijk (1777-1855), agent van de algemene rijkskassier te Maastricht ('betaalmeester'), was een vooraanstaand burger: lid van Provinciale Staten, lid van de gemeenteraad, voorzitter van de Maastrichtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bestuurslid van het Maastrichtse Atheneum, agent van de Maatschappij ter bevordering van de nationale nijverheid, ouderling van de hervormde gemeente, en vanaf 1842 lid van de Limburgse ridderschap. Volgens het bevolkingsregister van 1829-30 woonde hij in het zgn. Generaalshuis aan het Vrijthof nr. 785, nu: 47, en beschikte over drie bedienden. [Nederland's adelsboek 43 (1950); *Annuaire* 1827; Spronck, *Weustenraad*, 89-90; Blondin, *Naamlijst der leden van de Maastrichtse vroedschap van 1796 tot 1927*, Maastricht 1931, 12; Bax, *Hervormde Gemeente*, xxxiv; Bos, *Notabele ingezetenen*, 236]
Opm. In: Spronck, *Weustenraad*, 89-90, wordt Adriaan van Riemsdijk abusievelijk aangeduid met de initialen van zijn zoon en naamgenoot, Jhr. Adrianus Willem Gerrit van Riemsdijk (1803-1871). Deze werd eveneens agent van de algemene rijkskassier te Maastricht ('arrondissements-betaalmeester'). Ook vervulde hij enkele maatschappelijke functies: diaken van de hervormde gemeente en bestuurslid van de caritatieve vereniging Dorkas, samen met zijn vrouw W.C. van Riemsdijk, geb. de Jonge. Toen hij begin jaren vijftig benoemd werd tot lid van het muntcollege in Utrecht, vertrok hij uit Maastricht. [Nederland's adelsboek 43 (1950); Bax, *Hervormde gemeente*, xxxii; *Jaarboek Hertogdom Limburg* 1852]
- 32 Barthold Frans Johan Anne baron van Verschuur (1811-1886), in 1840 getrouwd met Jkvr. Anna Wilhelmina Carolina Frederica Catherina van Riemsdijk (1815-1895), dochter van Adrianus van Riemsdijk (177-855). [Nederland's adelsboek 33 (1935), 43 (1950)]

aan den heer Startz³³ Na diens overlijden kwam het gebouw in handen van Harger en [p. 40] Van Engelshoven.³⁴ Het bestuur der Loge kocht het van deze beide laatsten aan voor P.B. f. 6300³⁵ in het najaar 1876. In 1877 heb ik de Loge geheel vertimmerd en vernieuwd en den ingang aan de noordzijde gebragt tegenover de nieuwe Alexander-bewaarschool,³⁶ die in 1878 is gebouwd. De toegang tot de Loge was voorheen naar de zijde van het Statenstraatje. Ik vond bij het graven een aantal vermoldme zerken. Voordat wij eigenaars van onze Loge waren geworden, hadden wij een oud kruithuis achter de tuinen van Calvarieberg³⁷ van het rijk voor 5730 gulden gekocht. Nadat wij eigenaar van de Loge geworden waren, hebben wij dat kruithuis publiek verkocht dat toen 10.600 gulden heeft opgebracht (aan Eugène Regout³⁸). Intusschen had ik het kruithuis met groote winst afgebroken en al de materialen verkocht, zoodat Regout alleen het bloot terrein kreeg, die hetzelfde in october 1878 met den Algemeene Armen³⁹ heeft verruild tegen terreinen aan het station van Staatsspoorwegen gelegen. Habets, den huurkoetsier,⁴⁰ bouwde [e] tegen de Alexander-bewaarschool nieuwe stallen en remisen voor zijn bedrijf.

[p. 41] Deze bladzijde bevat een geaquarelleerde tekening *hoek Tafelstraat / Kleine Looijersstraat* met de volgende toelichtende tekst:

Leurebabel of alarmklok die in oude tijden in geval van revolte getrokken wierd, alsook om de menschen te waarschuwen als de lakenwevers naar huis gingen, en daarom alle avonden om half negen geluid wierd. De Leurebabel stond aan den ingang van de Kleine Leurestraat.⁴¹ Hij bestond nog in het jaar 1800.

Vóór honderd jaar (1780) waren er meer dan 100 leerlooijerijen in Maastricht. Toen ik in 1859 de mis te Franckfort⁴² bezocht vond ik er uitstallingen van leder met Cuire de Maëstricht.⁴³ Zulks was een leugen, slechts een voortteeren op een oude reputatie.

[p. 42] Toen de *Belgische Revolutie* uitbrak (1830) lag hier het 5e [Regiment] ligte dragons.⁴⁴ Het waren meest Zuid-Nederlanders, waarvan een menigte overliepen tot de opstandelingen. Eens trok een troep van 25 hunner tot het doen eener verkenning de poort uit; 23 deserteerden. Alleen de luitenant en den trompetter keerden terug. De bevolking van Maastricht was hevig Belgisch gezind. Den Opperbevelhebber, generaal Dibbets,⁴⁵ had een zeer moeilijke taak de stad in bedwang te houden. Hij had een ruim getal spionnen tot zijn dienst. Als hij door dezen vernam dat de bevolking wat wilde uitvoeren, in verband, en met verstandhouding van⁴⁶ generaal Mellinet,⁴⁷ die met een bende van 10.000 (meest onge-regelde troepen) om de vesting lag en zwierf, liet hij het gerucht uitstrooijen dat 6 of 8.000 Pruisen van Aken zouden komen, ofwel dat den Hertog Van Saxen-Weymar⁴⁸ verwacht wierd, en daarmede joeg hij de woeligen den angst in, en het bleef rustig. Maar bizonder, die laatste kunstgreep was al zoo dikwijls gebruikt dat men [p. 43] ongelovig antwoordde: 'Ja, den Hertog van Saxen-Wachtmaar komt.'

- 33 E.J. (Edmondus Josephus Stephanus Dominicus Hubertus) Startz was handelaar in koloniale waren, fabrikant van zeep en cichorei en bestuurslid van Handels-sociëteit De Eendragt. Hij woonde op het adres O.L.V-plein/Bredestraat nr. 2745, nu: 29, en overleed te Maastricht op 15 maart 1876. [Salie 1855; *Jaarboek Hertogdom Limburg* 1852]
- 34 Vóór Van Engelshoven voegde Van der Noordaa later de naam Muller toe.
Een poging tot identificatie van de heren *Harger*, *Muller* en *Van Engelshoven* leverde het volgende op:
- a. M. Harger, broodbakker en fabrikant, Spilstraat nr. 1166, nu: 18 [*Adresboek* 1875], Vrijthof nr. 1759, nu: 47 [*Adresboek* 1884];
  - b-1. P.H. Muller, fabrikant van cichorei, Langs de Wal in het stadsdeel Wyck. [Salie 1855, 43],
  - b-2. Jos Muller, brouwer, Markt nr. 993, nu: 55 (In de blaauwe hand) [*Adresboek* 1884],
  - b-3. J.A. Muller- van Engelshoven, 'in cigaren en likeuren', Vrijthof nr. 1758, nu: 46. [*Adresboek* 1884],
  - b-4. G.E. Muller wordt in de *Groote Almanak voor het Hertogdom Limbuirg. Jaar 1855* vermeld als lid van het bestuur van het Gereformeerd Weeshuis, waarin H.C.C. van der Noordaa zijn collega was.
- Opm. De naam Muller figureert met 17 anderen op een medaille die bij het eeuwfeest van de loge La Persévérance in 1863 werd geslagen. (Dielemans, *Vrijmetselarij*, 156]
- c-1. H.P.L. van Engelshoven, winkelier, Smedenstraat nr. 2932, nu: 16 [*Adresboek* 1875],
  - c-2. S. van Engelshoven, deurwaarder bij de rechtbank [*Jaarboekje Hertogdom Limburg* 1847, 144]
- 35 P.B. f. 6300, dus: Nederlandse (Pays-Bas) guldens.
- 36 Alexander-bewaarschool: de eerste neutrale bewaarschool. [*Historische encyclopedie*, 317]
- 37 Calvariënberg was het stedelijke ziekenhuis van 1821 tot 1950. [*Historische encyclopedie*, 30, 111]
- 38 Eugène Regout (1831-1908), zoon van Petrus Regout.
- 39 'den Algemeene Armen': het Burgerlijk Armbestuur. [*Historische encyclopedie*, 38-39, 107-108] Zie verder p. 140, noot 136.
- 40 J.E. Habets, rijtuigverhuurder, Statenstaat nr. 1741-1742, nu: 1 (stal).
- 41 Leure-: Looiers-. Kleine Leurestraat: Kleine Looiersstraat.
- 42 De Frankfurter Messe.
- 43 Cuire de Maestricht: zie ook *Historische encyclopedie*, 317.
- 44 De Belgische Revolutie begon op 25 augustus 1830. Dragonders waren militairen te paard.
- 45 Bernardus Cornelis Johannes Dibbets (1782-1839) was op 16 september 1830 benoemd tot hoogste ambtsdrager in het Vijfde Groot Militair Commando, tevens belast met het opperbevel in de vesting Maastricht. Op 19 september dankte hij voor deze benoeming en beloofde dat 'ik niets onbeproefd zal laten om (...) Zijner Majesteits gezag met nadruk de doen handhaven en eerbiedigen'. [Spronck, *Weustenraad*, 166]
- 46 'van': er stond eerst 'met'.
- 47 Anne François Mellinet (1768-1852), Frans emigrant, leidende figuur bij de gevechten tegen de Hollanders tijdens de Septemberdagen in het Park te Brussel. Populair generaal, had hij vanaf oktober 1830 de leiding over een weinig gedisciplineerd Belgisch vrijcorps, dat zich in de streken rond de vestingstad niet erg geliefd maakte.
- 48 Bernard hertog van Saksen-Weimar-Eisenach (1792-1862), luitenant-generaal, was in 1815 als kolonel in Nederlandse dienst getreden. In: A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, Haarlem 1852 (reprint: Amsterdam 1969) lezen we: hij 'verrichtte den togt naar Maastricht en ontzette deze vesting'.

Ik zelf heb hem echter zien binnen komen in den laten herfst van 1830. Ik was nog maar een kind, maar liep aan de hand van mijn vader mede. Het was tegen 10 uur s'avonds. Ze waren in één dag van Valkenswaard gemarcheerd, ± 4500 man.⁴⁹ Hierbij waren ruim 500 kurassiers.⁵⁰ De troepen waren zoo moede, dat veele op de Boschstraat (ze kwamen de Boschpoort binnen) op de kelderluiken bleven liggen. Ze wierden bij de burgers ingebilleteerd.⁵¹ Er moest dadelijk voor hen geschafd worden.⁵² Bij Vranken, op wier bovenkwartier wij woonden,⁵³ kregen ze twee kurassiers. De kurassiers bleven hier, alsook de koloniale (een primitief voor Oost-Indië bestemde troep). Dat waren ongemakkelijken ruwe kerels. Van hen wierd de 'colonne mobiele' geformeerd onder bevel van kapitein Duijcker.⁵⁴ Ze trokken alle poorten uit en waren de schrik der boeren.

Twee poorten, de Brusselsche en de nieuwe Wijker,⁵⁵ had Dibbets [p. 44] met mest laten vullen en bleven dus negen jaar lang gesloten. Aan de overige poorten⁵⁶ had Dibbets de wachthuizen laten palisadeeren met schietgaten om de burgers te beletten de poorten te forceeren. Die versterkingen noemde men *tamboers*. Bij mistig weder wierd *geen* poort geopend, dan konde niemand uit of in. Bij klaar weder wierden de poorten even geopend op bepaalde tijden. Dan ging uit wie verkoos. Dan wierd echter de poort achter hen gesloten, vóór de eerste ophaalbrug wierd nedergelaten. Was men die over, ging deze weder omhoog. Dán de barrière. Achter de uitgaanden weder dicht. Dan de tweede brug met dezelfde voorzorgen. De avancé-wacht⁵⁷ in het geweer, en zóó tot men voorgoed eruit was. Zoo ben ik wel, als jongen, op vollen middag naar de kermis te Heer, met onze dienstmaagd die daar geboren was, gesukkeld. Alle poortwachten wierden door officieren gecommandeerd. Behalven dezen was er aan iedere poort nog een vast (bestendig) officier, die de [p. 45] bevolking van buiten *zijn* poort geacht wierd te kennen. Aan de Boschpoort was 't kapitein Knodser, aan de Pieterspoort den adjudant Driessen,⁵⁸ enz.

De politie was militair. Kapitein Hennequin was kapitein van politie.⁵⁹ Zijn kantoor was noordzijde Stadhuis. Talrijke patrouilles doorkruisten dag en nacht de stad. Op marktdagen reden patrouilles kurassiers met getrokken pallas⁶⁰ tusschen de boeren.

De troepen lagen behalven in de casernes in veele grootte huizen die daarvoor gerequireerd wierden.

- 49 Niet vanuit Valkenswaard, maar vanuit Hechtel kwamen de troepen onder leiding van Saxen-Weimar op 21 november 1830 aangemarcheerd. Ze hadden die dag ongeveer 40 km gelopen. [P.H. van der Kemp, *Maastrichts belegstaat van 1830-1839 onder generaal B.J.C. Dibbets gedurende het eerst jaar der Belgische revolutie*, Den Haag 1909, 49-52] Over deze mars ook: *PSHAL* 21 (1884), 110-125, met op p. 113-121 het rapport (gedateerd: Eindhoven, 27 november 1830) van Bernard van Saksen Weimar aan luitenant-generaal Van Geen, opperbevelhebber van het mobiele leger te Breda.
- 50 kurassiers zijn cavaleristen, voorzien van helm en borstharnas.
- 51 billetteren: inkwartieren
- 52 schaften (als overgankelijk werkwoord) betekent: opdissen een maaltijd verschaffen.
- 53 *Vranken*, lees: *Francken*: De familie Francken woonde Langs de Maas nr. 1819-bis, nu: 9. Ze bestond uit: Leopold Joachim Francken (geboren te Maastricht op 13 augustus 1798, overleden te Heer op 20 januari 1883), zijn moeder, Maria Catharina Francken- Mathieu, die sinds 1828 weduwe was, en zijn zus Anna Isabella Francken. L.J. Francken trouwde op 18 september 1834 met Marie Agnes Genot, geboren te Luik op 15 september 1788, weduwe van Pieter Jozef Langersdorff. Evenals de bij hem inwonende H.C.C. van der Noordaa was Francken ambtenaar bij het provinciaal bestuur.
- 54 De acties van kapitein H.E.K. *Duycker* waren voor Dibbets van kapitaal belang. Met een mobiele colonne deed Duycker steeds opnieuw verrassingsuitvallen vanuit de vesting, teneinde de vijand op afstand te houden. Zodoende bleef de communicatie van de stad met de omgeving in stand en konden de boeren uit de omringende dorpen de stad blijven bevoorraden. Zie bijvoorbeeld: v.d. Kemp, *Belegstaat*, 37-38, 84, 102, 118.
- 55 De Nieuwe Wyckerpoort of St. Maartenspoort werd in 1783 gebouwd aan het einde van de Rechtstraat. De oude Wyckerpoort (ook Duitsepoort, Akerpoort of Hoogbruggepoort genoemd) lag aan het einde van de Hoogbrugstraat. [Ingrid M.H. Evers, Jos Notermans e.a., *Geslechte vestingwerken van Maastricht*, Maastricht 2005, 34, 50-55; hierna aangehaald als: *Geslechte vestingwerken*]
- 56 Met potlood is 'de overige' doorgestreept en vervangen door 'alle'.
Achter 'poorten' is toegevoegd 'ook aan de Hoofdwacht'.
- 57 avancé-wacht: vooruitgeschoven wachtpost.
- 58 Kapitein *Knodser*: niet te verwarren met generaal-majoor F. Knotzer, de commandant van de 1e brigade van 'de marsch- of reserve-divisie' o.l.v. luitenant-generaal C.M. Cort-Heijligers, die in 1842 lid werd van het Hoog Militair Gerechtshof. Nadere gegevens over 'kapitein Knodser' heb ik niet gevonden.
Adjutant *Driessen*, lees: *Van Driesten* (?). Deze behoorde tot de militaire politie-ambtenaren onder leiding van kapitein Hennequin. In maart 1831 had 'adjutant Van Driesten' de leiding over een mobiele colonne, die de inwoners van Valkenburg aanspoorde tot het leveren van graan en levensmiddelen aan de vesting. [G.J.B. Verbeet, *Limburg op de tweesprong. Welvaart en politiek dilemma 1814-1839*, Maastricht 1978, 227, 238] Meer gegevens over 'den adjudant Driessen' heb ik niet kunnen vinden.
- 59 J.J. *Hennequin* (1796-1880) was kapitein bij de mineurs, maar werd, na zijn benoeming tot hoofd van de geheime politie, Dibbets' rechterhand bij het bewaken van de orde in de stad. [Th. Wingens, 'Twee Hennequins: J.H. Hennequin (1772-1846) en J.J. Hennquin (1796-1880)', in: *De Limburgse leeuw* 11 (1963) 63-68; Verbeet, *Op de tweesprong*, 112; v.d. Kemp, *Belegstaat*, passim]
- 60 pallas: ruitersabel.

De grootte parades hadden plaats op Markt en Boschstraat. De sappeurs⁶¹ van het voor-
aanstaande Regiment infanterie stonden aan den ingang van de Spilstraat, dan den geheele
Boschstraat langs, tot aan de Boschoort. Daar stond op het plein (bij het Bassin) de berede
artillerie.

Wij hadden vijf generaals: Dibbets Opperbevelhebber [der] Vesting, [p. 46] Van Boecop
Infanterie, Verkouteren Artillerie, Croisset Genie, en Brade Stadscommandant.⁶² Den aan-
nemer van brand en kaarsen had 154 wachten te voorzien als⁶³ aan de casernen en de veele
grootte huizen die daarvoor dienden, de forten, de wachten in de buitenwerken, aan de poor-
ten, de avancéwachten, en die in de stad als Hoofdwacht, die op de Maasbrug, Visschermaas,⁶⁴
Bassin enz. enz. De wachten ontvingen steenkolen, turf, brandhout en vetkaarsen. In het
vleeschhuis en het pand van St. Servaaskerk waren magazijnen van gezouten vleesch.

Het geld kwam in vaten op karren geladen en door maréchaussées geëscorteerd over
Aken. Het Zuid-Willemskanaal was te Hocht door de Belgen onbruikbaar gemaakt. Het ge-
bruik maken van de Maas langs Maastricht [was] voor de Belgen verboden. Wat van Luik
naar lager af moest, werd per schip tot Den Vuilen Vinger (tegenover [den] Roden Haan
te St. Pieter) gevoerd, daar op karren geladen, die over Gronsveld naar Borgharen reden, en
daar in andere schepen naar lager af gevoerd.⁶⁵

Wij woonden Langs den Wal [p. 47] op den hoek van de Raamstraat Zuidzijde.⁶⁶ Eens hoor-
den wij midden in de nacht hevig kanon- en geweervuur. Wij vlogen de bedden uit en dach-
ten aan een overval. Het was een Luiker schipper, Gavache genaamd, die het gewaagd had de
Maasbrug door te varen met een schip steenkool. Gavache werd een been afgeschoten en een
knecht bleef dood; hij kreeg een kogel in de keel, vlak boven zijn harnas.⁶⁷ Toen liet Dibbets
een zwaren ketting maken (bij den smid Bertram⁶⁸) en die over de Maas spannen, aan de
Wijkerzijde in de muur van een aan de Maas liggend fortje bevestigd, aan de linkerkant aan
een vlotbatterij. Die vlotbatterij was gemaakt van twee schepen, met balken verbonden, van
schanskorven voorzien en met kanon bewapend.⁶⁹ Ze lag waar nu het huis of landgoed van
Lhoust is gebouwd.⁷⁰ Destijds stond daar een groot wit huis dat tot wacht diende.

- 61 De sappeurs zorgden voor de aanleg van loopgraven.
- 62 Generaal-majoor Cornelis Gerardus Iman baron *Van Boecop* (1781-1841) werd in augustus 1829 provinciaal commandant van Luik. Toen Luik eind augustus 1830 in opstand kwam, moest hij zich terugtrekken in de citadel, waar hij door gebrek aan voedsel op 6 oktober tot overgave gedwongen werd. Met 900 gezagsgetrouwe soldaten vertrok hij naar Maastricht en stelde zich ter beschikking van generaal Dibbets.
- Jacob Willem *Verkouteren* (1779-1861): kolonel in 1823, generaal-majoor in 1831, luitenant-generaal in 1841; ging na een effectieve diensttijd van vijftig jaar in april 1841 met pensioen. Hij woonde aan de Brusselsestraat nr. 822, nu: 71. Hij was een trouw lid van de protestantse gemeenschap: ouderling in jaren 1828-1832 en in 1838-1839. [NNBW III, 1293-1295; *Annuaire* 1830; Bax, *Hervormde gemeente*, 164, 196, xxxiii, xxxiv]
- Arnold *Croiset* (1753-1838): sedert 1816 directeur van de Vijfde Directie der Fortificatiën te Maastricht; werd luitenant-generaal in 1826 en ging in 1830, na een 62-jarige officersdienst, met pensioen. Hij woonde aan de Brusselsestraat nr. 826, nu: 77. [*Historische encyclopedie*, 137; *Annuaire* 1830]
- Kolonel (vanaf 1833 generaal-majoor) Antonie Frederik *Brade* (1794-1869) was garnizoenscommandant in de periode 1821-1840. Hij woonde vóór zijn huwelijk in de Grote Staat 708, nu: 22, daarna aan de Brusselsestraat eerst op nr. 831, nu: 89, later op nr. 911, nu: 4.
- 63 als: zo bijvoorbeeld
- 64 Visschermaas, nu: Vissersmaas: oorspronkelijk de vismarkt aan de Maas. [Franquinet/Nuijts, *Maastrichtsche stratnamen*, 61]
- 65 Op de plaats van De Vuile Vinger verrees later de uitspanning Köbbes. [Lou Spronck, 'Köbbes, De Roej Hin, De Roejen Haon en Slavante', in: *Grueles* 2006, nr. 3, 114-118]
- 66 'Langs den Wal op den hoek van de Raamstraat Zuidzijde' is nu: Van Hasseltkade 9. 'Langs den wal', ook wel genoemd 'Langs de Maas' of 'supra Mosam', soms met de toevoeging 'eundo versus St. Anthonium', is altijd maar aan één zijde bebouwd geweest. [Franquinet/Nuijts, *Maastrichtsche straatnamen*, 36-37]
- 67 De gebeurtenis vond plaats op 14 december 1831 om twee uur 's nachts. [RHCL, Militair Archief, inv. nr. 237: brieven van generaal Dibbets aan het Ministerie van Oorlog, d.d. 14, 15, 16 december 1831] In zijn *Kroniek* deelt Philippe van Gulpen mee, dat geschoten was met 'een twaalf pponder met schroot geladen'. [De *Maasgouw* 1889, 164]
- 68 Nadere gegevens over 'den smid *Bertram*' heb ik niet kunnen vinden.
- 69 De vlotbatterij was uitgerust met twee kanonnen, 'welke het vaarwater aldaar goed bestrijken'. Ze werd op 28 februari 1832 met enige plechtigheid in gebruik genomen. Ook werden toen 'eenige schoten gedaan om den terugloop der stukken te beoordeelen, zoo mede de drukking, die de losbranding op het vlot zelve veroorzaakt.' [RHCL, Militair Archief, inv. nr. 237: brieven van generaal Dibbets aan het Ministerie van Oorlog, d.d. 29 februari en 27 april 1832]
- Schanskorven zijn met aarde gevulde cilindrische manden.
- 70 De omstreeks 1885 gebouwde villa van directeur Léon *Lhoest* (1837-1893), genaamd La Motterie, ligt aan de Blekerij, recht tegenover het Provinciehuis aan de overzijde van de Maas. [Honderd jaar *papierfabriek* 1850-1950, Maastricht 1950, 92] Voor de voorgeschiedenis, zie: Jean Philippens, 'Het huis "La Motterie", thans afgebroken, gelegen binnen de vrije heerlijkheid, later voormalige gemeente Sint Pieter, aan de Blekerij, langs de Maas te Maastricht', in: *De Limburgse Leeuw* 13 (1965) 15-31.

Alle nachten wierd de Grootte Grind bezet.⁷¹ De soldaten wierden ingescheept op de Maasmolen en smorgens weder afgehaald.

Alle morgens trokken alle poorten veldondekkingen uit.⁷² [p. 48] Ik ben honderde malen achter zoo'n troep (50-60 man) die de Pieterspoort uit moest, naar school gekuijerd (onze school lag in de Hon[d]straat).⁷³

De officieren met hunne dames hadden tot eenige buitenuitspanning het huis van Bel Janssen aan den voet van St. Pietersberg, links bij den opgang.⁷⁴ Bella was beroemd voor haar lekkere koffij en rijstenbrij. Men beweerde dat haar geheim wat de koffij betreft bestond om er gebrand of geroosterd zaad van asperges bij te mengen. De soldaten hadden tot uitspanningsoord de aan de kom van de Zuid-Willemsvaart gelegen kroegen. Er waren destijds een massa publieke huizen in de stad, bijzonder in onze buurt; de Raamstraat was er vol van, dito Grachtstraat, Driesch etc.⁷⁵

Zoodra in 1839 de vrede geteekend was, verloor kapitein Hennequin zijn Militair Commissariaat van Politie en verliet de stad. Op zijn verkoop kocht Coquelle⁷⁶ een secretaire en vond in een geheim laadje de lijst van hen die als spioen hadden dienst gedaan. Coquelle was niet discreet [p. 49] en er wierd menigeen genoemd die wij zeer goed kenden, o.a. een procureur, en diverse barbiers en anderen.

Wij woonden vlak aan den Wal en onze zitkamer zag daarop uit. Nu gebeurde het herhaalde malen dat wij (en al wat aan de Wal woonde) geen licht mochten branden. Dan zaten wij in de slaapkamer van vader en moeder, die op de Raamstraat uitzag. Men vreesde voor lichtsignalen. Men mogt op straat niet met meer dan drieën staan te praten. Vlak bij ons huis schoot een schildwacht van het 8ste op een troepje van vier-vijf dat niet op zijne waarschuwing uit elkaar was gegaan. Men zeide dat er wel 350 kanonnen op de wallen stonden. De schildwachten stonden zeer dicht bij elkaar en er wierden aanhoudend rondes gedaan.

Ik was vier jaren toen de Révolutie uitbrak en groeide in die toestand op en wist derhalve niet beter of het hoorde zoo. Buiten de stad kende ik een eindje kanaal waar vader met spéciale promissie van Dibbets mogt gaan visschen, en het begin van St. Pieter. Voilà tout. En zoo bereikte ik mijn 13e jaar.

Na de kurassiers kregen wij husaren.⁷⁷ [p. 50] Daar waren schatrijke officieren bij. Toen in plaats van dezen een regiment lanciers⁷⁸ en in mei 1845 een dito zware dragonders. Wij hebben in 1841 of 42 nog eens versterking van garnizoen gehad, bij gelegenheid van de zoogenaamde vrijwillige leening.⁷⁹ Men (de hooge regeering) was bevreesd, dat hier daartegen verzet zou worden ondervonden. Wij kregen toen eenige batterijen bereden artillerie, want naar het sluiten van de Vrede in 1839 was het garnizoen zeer ingekrompen. Het liep hier kalm af, en de artillerie vertrok weder. Successievelijk verdwenen artillerie (vesting-) en cavallerie. Tijdelijk kregen wij daarvoor in de plaats mineurs.⁸⁰ Ook deze gingen weêr heen en de infanterie kromp eindelijk in tot één bataljon.

Dibbets overleed vrij onverwacht (in 1839). Generaal Van Boecop nam het Opperbevel over, maar het scheen dat men in 's Hage aan zijn beleid twijfelde, want met extra post kregen wij den luitenant-generaal Destombes tot generaal-en-chef.⁸¹ Van Boecop voelde

- 71 De 'Grootte Grind': toen nog een eiland in de Maas (Sint-Antoniuseiland, ook wel 'Grient' genaamd.) [*Historische encyclopedie*, 33-34, 206] Alfons Olterdissen, *Prozawerken*, Maastricht 1961 (1e druk 1926) 99, duidt met 'de Green' het eiland aan waarop de grote Maasmolen lag: 'De meule (...) deilde de Green, et sjelderecht eiland mèt z'n zwoer buim, in twee stökker, de kleine veur en de groete Green achter de Meule.'
- 72 veldondekkingen, lees: veldontdekkingen: soldaten die de velden rond de vesting gingen controleren.
- 73 Het *Register van huisnummers* vermeldt in de Hondstraat een school op nr. 2394, later: 9-11, tegenover de Lutherse kerk.
- 74 Nadere gegevens over *Bella Janssen* en haar uitspanning heb ik niet kunnen vinden. Miets Morreau suggereerde dat zij misschien de opvolgster was van de weduwe Prick, uitbaatster van een bekend koffiehuis aan de Glacisweg.
- 75 Driesch: de Maagdendries.
- 76 *Coquelle*: Als de belangstelling van *Coquelle* voor de secretaire beroepsmatig was, gaat het hier mogelijk om 'meubelwerker' Michel François *Coquel*, woonachtig op de Boschstraat nr. 1278, nu: 36, geboren te Maastricht op 26 augustus 1805 en gehuwd met Theresia Heynen.
- 77 De huzaren behoorden tot de lichte cavalerie.
- 78 Lansiers: ruiters van de lichte cavalerie, gewapend met lans en/of pistool en/of gebogen sabel.
- 79 Floris *Van Hall*, die in 1843 minister van financiën werd, wist een staatsbankroet te voorkomen door middelen een lening tegen 3% oude schulden (met hogere rente) in te lossen. Zie E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel 1976, 127.
- 80 Mineurs vormden een onderdeel van de genie; hun taak was het graven van mijnen.
- 81 Andries J.J. baron *Des Tombe* (1787-1845) werd in 1831 bevorderd tot generaal-majoor en was van 1841 tot 1845, met de rang van luitenant-generaal, opperbevelhebber van de vesting Maastricht en der troepen in het Hertogdom Limburg én bevelhebber der 3e divisie (vanaf 1844: 1e divisie) infanterie. Des Tombe stierf in februari 1845.
- De juiste volgorde van de in deze en de volgende noot genoemde opperbevelhebbers is: Dibbets (1830-1839), Van der Capellen (1839-1841), Des Tombe (1841-1845), Van Limburg Stirum (1845-1850), Serraris (1850-1852), Coenegracht (1855-1861), Knoop (1861-1867).
- Van der Noordaa heeft luitenant-generaal Hubar over het hoofd gezien. Met de rang van generaal-majoor was Sebastianus Trudo Adrianus *Hubar* (1788-1879) in de jaren 1852-1855 opperbevelhebber der vesting Maastricht en der troepen in het Hertogdom Limburg, tevens commandant van de 1e brigade infanterie en waarnemend provinciaal commandant der nationale militia. Zijn nageslacht tooide zich met de familienaam Van Hellenberg Hubar. [*Nederland's Patriciaat* 57 (1971)]
- Bij de opheffing van de vesting in 1868 werd ook het plaatselijk commando te Maastricht opgeheven, maar de plaatselijk commandant bleef wel in functie, voortaan met de titel 'garnizoens-commandant'.

zich gekrenkt, en vroeg [p. 51] pensioen. Na Destombes overlijden trad generaal Van der Capellen op en vervolgens successievelijk Van Limburg Styrum, Van Aijlva Rengers, Serraris, Coenengracht en eindelijk Knoop.⁸² Na Knoop werd een kolonel garnizoenscommandant. Na Hennequins aftreden als militair commandant (kapitein) van politie kregen wij Willich als civiel commandant van politie.⁸³ Hij hadt twee adjuncten en maar vier agenten van politie (dienders) ter zijner beschikking. In 1848 was hier en daar op het platteland (niet in Maastricht) geneigdheid tot aansluiting bij den Duitschen Bond. Broeinesten waren Sittard, Heerlen en Eijsden.⁸⁴ Maar het duurde kort. De opruijers waren spoedig tot kalmte geraakt. Ik bezocht die plaatsjes tijdens het opstootje. In Sittard lag een bataljon infanterie, in Eijsden eene compagnie en een détachement dragonders op het kasteel. Dr. Schous, die te Eijsden de belhamel was geweest,⁸⁵ had de plaat gepoetst en de neiging tot aansluiting bij de Germanen zeer bekoeld. Niemand hunner wilde er meer van hooren spreken.

Annuaire 1826

[p. 52-77] Het artikel over de stadshistorie in het *Annuaire* 1826, p. 94 (halverwege) – 119, bestaat uit twee delen: *Développemens ultérieurs sur la dernière extension de la ville de Maestricht, faisant suite à la notice insérée dans l'annuaire de l'an 1825* (p. 94-99) en *Notice historique sur pont de la Meuse, à Maestricht* (p. 99-119).

Van der Noordaa, pagina 52.

[p. 52] Boven het begin van de historische bijdragen op p. 94 is een geaquarelleerde tekening geplakt met het onderschrift *Hospice St. Nikolaas in 1650. Brusselsche straat bij de Kommel*,⁸⁶ zie folio 56,⁸⁷ voorzien van het stempel van Van der Noordaa's handtekening.

- 82 Van der Noordaa rekent Van Aylva Rengers ten onrechte tot de opperbevelhebbers der vesting. Generaal-majoor Lamoraal Hans Willem baron *Van Aylva Rengers* (1795-1866) werd in april 1855 benoemd tot provinciaal commandant belast met de zaken van de nationale *militie* (de opperbevelhebber van de vesting was verantwoordelijk voor de *militaire* zaken van het provinciaal commando). N.B. Abusievelijk zette Van der Noordaa een scheidingsteken tussen 'Van Aylva' en 'Rengers', alsof het verschillende personen waren.
- Luitenant-generaal Frederik Benjamin Alexander Philip baron *Van der Capellen* (1781-1854) volgde in 1839 Dibbets op als opperbevelhebber en ging op 1 januari 1841 met pensioen. Nadat hij ruim 25 jaar adjudant van de Prins van Oranje (de latere Willem II) geweest was, werd luitenant-generaal Otto Jan Herbert graaf *Van Limburg Stirum* (1789-1851) bij K.B. van 7 maart 1845 benoemd tot opperbevelhebber van de vesting Maastricht en van de troepen in het Hertogdom Limburg en tot commandant van de 1e divisie infanterie. In april 1852 werd hem eervol ontslag en pensioen verleend.
- Generaal-majoor Jan Theodoor *Serraris* (1787-1855) werd op 1 januari 1841 benoemd tot provinciaal commandant belast met de taken van de nationale *militie* en tot commandant van de 1e brigade van de 1e divisie infanterie. Bij KB van 8 oktober 1842, nr. 15, werd hij verheven in de Nederlandse adel. Bij korte of langere afwezigheid van de opperbevelhebbers Des Tombe en Van Limburg Stirum trad hij steeds op als hun vervanger. Toen Van Limburg Stirum in april 1850 de dienst verliet, nam Serraris andermaal de taken van hem over ('opperbevel over de vesting en de troepen in het Hertogdom Limburg'). Bij zijn pensionering per 1 oktober 1852 werd hem de rang van luitenant-generaal verleend.
- Opvolger van Serraris was Hubar: zie vorige noot. Na Hubar volgde Coenegracht: Johannes Lambert *Coenegracht* (1798-1861), de enige protestantse Coenegracht, ontving zijn militaire opleiding in Parijs (1812-1815). Hij werd in 1855, met de rang van kolonel-brigadecommandant, benoemd tot opperbevelhebber van de vesting Maastricht en in 1858 bevorderd tot generaal-majoor.
- Willem Jan *Knoop* (1814-1894) werd in 1861 benoemd tot generaal-majoor en volgde toen Coenegracht op als opperbevelhebber van de vesting. Gepromoveerd tot luitenant-generaal vertrok hij in 1867 naar Den Bosch. [o.a. Bax, *Hervormde gemeente*, 164]
- 83 C.E. *Willich*, commissaris van politie te Maastricht. [*Jaarboekje voor het Hertogdom Limburg* 1847]
- 84 Gebeurtenissen en sfeer in Sittard worden treffend getekend door Bernard Pothast in zijn *Kurze Chronik von Sittard (...)*, Sittard 1891, 79; zie ook: A.E.L. Jonkergouw, *Sittard Limburgse stad (de periode van 1815 tot 1920)*, Sittard 1978, 88-89, voornamelijk gebaseerd op: Joseph Douffet, 'Herinneringen uit het jaar 1848', in: *Vereeniging De Kollenberg. Jaarboekje voor Sittard* 1904, Sittard 1904, 118-127.
- 85 Dokter Joannes Jacobus *Schous* (1807-1858) uit Breust-Eijsden werd op 12 mei 1848 gekozen als een van de vier Eijdsense kiesmannen, die later in Valkenburg zouden meestemmen voor de Limburgse vertegenwoordigers in het Frankfurter Parlement. Schous' anti-gouvernementele optreden leidde op die dag tot een rel tussen de Eijdsense jonkheid en 'Hollandse' marechaussees. Daarop besloot de gouverneur tot inkwartiering van ruim 100 militairen in Eijsden ten einde verdere onrust te voorkomen. [Piet Orbons, 'Gronsveld, Rijckholt en Eijsden 150 jaar bij Nederland', in: *Grueles* 10 (1990) 57-61; Henk Boersma, *Eijsden, een Maasdorp in ontwikkeling*, 1851-1860, Maastricht 2011, 114]
- 86 Sint-Nicolaasgasthuis met Sint-Nicolaaskapel. [*Historische encyclopedie*, 370]
- 87 Folio 56: pagina 98 in *Annuaire* 1826.

[p. 77] Op p. 119, de laatste bladzijde van de historische bijdrage, is in de resterende ruimte een geaquarelleerde tekening geplakt met het bijschrift *ouden kruittoren bij St. Maarten te Wijk 1850*,⁸⁸ opgesierd met het stempel van Van der Noordaa's handtekening.

[p. 78] De steene borstweering [van de *oude Maasbrug*] is in 1838 of 1839 door een fraai gothiek hek van gegoten ijzer vervangen.⁸⁹ Alstoen zijn ook de vier gegoten ijzere lantarens op de brug geplaatst en is de wagt die vroeger op de brug zelf stond, te Wijk vlak aan de brug herbouwd. De ijzere balustrade was primitief alleenlijk in de steen gesoldeerd op ballen, doch dit werd niet solied genoeg geacht door de regeering, zoodat den aannemer door regterlijke uitspraak is gedwongen geworden om geslagen ijzere staven aan de buitenkant aan te brengen teneinde het hek goed vast te zetten. Daarna is het hek gebronzeeerd en zijn er trottoirs voor voetgangers aan weerszijde van de brug aangelegd.

[p. 79] In 1849 is *het kanaal* gegraven tot aan de Maasbrug en daardoor [is] de bedekte boog of ark van de brug geopend geworden.⁹⁰ Dezelve is in denzelfden trant gebouwd als de overigen. Het volgend jaar zal dezelve waarschijnlijk vervangen worden door een ophaalbrug of wel draaibrug.

In 1849 is de Bokstraat (Maaskant) geheel afgebroken, op één huis na dat nog in proces is,⁹¹ en het kanaal daar ter plaatsen vanaf de Maasbrug tot in het Bassin zoogood als voltooid. Ook is dit jaar de schroefbrug voor de Hoenderstraat geplaatst en de nieuwe Lieve-Vrouwenpoort voltooid; idem: de ophaalbrug voor gezegde poort gemaakt.

In het buitenfront der in 1849 afgebroken en verbouwde Lieve-Vrouwenpoort waren eenige merken van *hooge waterstanden* uitgehouwen (boven Amsterdams Peil):⁹²

Het merk geteekend	1643	lag op	47, 93	el ⁹³ boven A.P.
" " "	LE 21 OKTO	" "	47, 83	" " "
" " "	1658	" "	47, 78	" " "
" " "	1740	" "	47, 78	" " "
" " "	1799 28 IAN. L'AN 7,9 PLU	" "	47, 79	" " "
" " "	LE 13 X BRE	" "	47, 44	" " "
" " "	26 IAN	" "	47, 31	" " "
" " "	7 X BRE (1789)	" "	46, 99	" " "
" " "	LE 4 A[V]RIL 1789	" "	46, 85	" " "

- 88 De kruittoren in Wyck werd in december 1868 gesloopt. [*Historische encyclopedie*, 296]
- 89 Volgens Flament, *Chroniek*, 157, gebeurde dit in 1836.
- 90 Het kanaal Luik-Maastricht werd aangelegd in de periode maart 1846 – oktober 1850. Zie: Wil Lem en Rob Kamps, *Le canal de Liège à Maestricht, un chenal oublié/Het kanaal van Luik naar Maastricht, een vergeten vaarweg*, Maastricht 2009, 7-9. Delen van de ‘bedekte boog’ kwamen, na de aanleg van de tunnel in de Maasboulevard, andermaal te voorschijn in 2005 bij het maken van een doorgang voor voetgangers onder de Maasbrug. Over deze boog ook: Régis de la Haye, ‘Over de brug’, in: Rolf Hackeng (red.), *Groot verhalenboek van Maastricht. Sprokkels uit het archief*, Zutphen 2010, 153.
- 91 Oltedissen, *Prozawerken*, 99: ‘Wie ze de Bokstraot gónge aofbreke, wouw eine neet oet z’n woening. Mèt e geweer dreigde heer eederein dee binne dorref te komme, mer wie de wèrreklui oonder z’n veuj de grond weg begóste te graove tot zene kraom bouwvallig woort, besloot heer dan mer liever te verhuize.’
- 92 A.P. (Amsterdams Peil) wordt sedert 1885 aangeduid met N.A.P. (Normaal Amsterdams Peil). De ‘merken’ (inscripties) bevinden zich nu op een stenen stijl bij het begin van de fiets- en wandelweg langs de Onze-Lieve-Vrouwewal. De stijl is een restant van een klein verdedigingswerk tussen kanaal en stadspark. Zie: *Geslechte vestingwerken*, 28.
Het ‘merk’ X BRE = december.
L’AN 7 9 PLU = jaar VII, 9 pluviôse = 28 januari 1799.
- 93 De meter werd verwarrend aangeduid met ‘el’. In de twintigste eeuw bereikte de Maas de hoogste stand in het begin van januari 1926: 46,92 meter.

Van der Noordaa, pagina 77.

[p. 80] Zondag den 3 februarij 1850. Heden was *de Maas* zoo hoog als bij menschen geheugen niet meer is voorgevallen. Het water stond tot in de wacht voor de Lieve-Vrouwepoort. De Pieterstraat, Steenebrug, Plankstraat en Koeijstraat waren onder. Bij de Fransche Kerk⁹⁴ was geen bijkomen, zoodat dezelve ook dien dag is gesloten gebleven. Langs de Maas⁹⁵, van de Kleine Gracht af tot aan de St. Anthoniusstraat stond geheel blank, de heele Grachtstraat, gedeeltelijk de Boschstraat, den Dries enz. Op de Boschstraat was een dienst met wagens om de menschen van het Bassin naar de Markt te varen. In Wijk stond het water in de Grachtstraat alsook op de bleek van de schutterij en dit noch vrij hoog. Het Oeveren was als een zee. Alsook was den Eeker⁹⁶ uitgekomen en heeft de geheele Kleine Leurestraat geïnnondeerd. De circulatie door de stad is geheel gestremd.

Buiten de poorten is het volle zee. Heugem, St. Pieter, Smeermaas, Limmel, Borgharen, Itteren enz. zijn onder. Verscheiden personen zijn verdrongen, onder anderen een reizend commies te Steijn met zijn paard, de burgemeester van Lanaye met meer anderen. Dit hooge water is veroorzaakt door het smelten van grootte massa's sneeuw in de Ardennen. Zonder ijsgang. [p. 81] Te Luik is drie-kwart van de stad ondergelopen, een brug weggespoeld enz. Ook stond het water in de Universiteit. Ook hier heeft men menschenlevens te betreuren. Maandag heeft het water zich den geheelen dag gemainteneerd. Dingsdag den 5 [februari] is het wat gezakt, maar staat toch noch in de straten.

Den aannemer *Weusten*⁹⁷ is thans (10 november 74) bezig met het afbreken van den capitelen wal achter de Capucijnenstraat, Koemarkt⁹⁸ etc. Bij die gelegenheid is de *Lindercruijspoort*, achter Den Driesch, te voorschijn gekomen.⁹⁹ Het is een gewelf met twee zijtorens, ieder voorzien van een trap. Bij het afgraven van den wal komen een massa kanonkogels van 12 à 15 kilogrammen te voorschijn, ook enkele bommen (gesprongen) van 80 kilos. Ik heb er al een massa van versmolten. *V.d.N.*

*Regout vader*¹⁰⁰ is bezig met een spoor aan te leggen vanaf de spoorwegbrug (over de Maas) tot aan zijn fabrieken-ingang aan de gewezen Boschpoort, teneinde direct de wagons binnen zijn fabriek te laden en lossen. – 18 november 74.

[p. 82] In 1875 is door de aannemers *Weusten* en *Houba*¹⁰¹ aangenomen het verbreden en verleggen van de *Zuid-Willemsvaart*, vanaf de Kom dier vaart (Bassin) tot aan het overwulfde gedeelte dier vaart (in de nabijheid waar het spoor na Hasselt die vaart overtrekt). Dat werk is zeer langzaam vooruitgegaan en eerst in 1877 gereed gekomen. Terzelfder tijd is den *Singelweg* vanaf de Boschpoort tot aan de dito Brusselsche voltooid.¹⁰² In 1877 heeft *P. Regout* de genieterreinen tusschen de Koemarkt en zijne fabrieken aangekocht en met een ringmuur omslooten. In 1877 wordt het nieuw bassin achter de oude fabrieken van *Regout* gegraven en is het *Casino Téméraire* volbouwd.¹⁰³

- 94 de Fransche Kerk: de Waalse kerk aan de Sint-Pieterstraat.
- 95 Na het gereedkomen van het kanaal werd de kade tussen Maastrichter Brugstraat en Bassin in eerste instantie aangeduid als Kanaalkade (Quai du Canal), later als Kesselskade (1875, voordien Bokstraat genaamd) en Van Hasseltkade (1879, voordien Langs den Wal geheten). [Salie 1855; Blonden, *Straatnamen*, 10-11]
Toen de Wilhelminabrug gebouwd was (1932) werden de huizen tussen Kleine Gracht en Wilhelminabrug getrokken bij de Van Hasseltkade en de huizen aan de andere kant van de Wilhelminabrug bij de Kesselskade. De aanduiding Langs de Maas heeft de gemeente in 1941 vervallen verklaard.
- 96 Eeker: Jeker.
- 97 De aannemers Joannes Wilhelmus Hubertus *Weusten* (1841-1879) en zijn vader Joannes Henricus *Weusten* (1798-1880) woonden naast elkaar in de Sint-Pieterstraat, op de nrs. 2607 en 2608, later genummerd 1 en 3. De huizen lagen tussen Stenenbrug en Achter de oude Minderbroeders, schuin tegenover de Waalse kerk. De door Van der Noordaa bedoelde aannemer is J.W.H. *Weusten* jr. Zie ook p. 141 noot 138: Chapuis.
- 98 Koemarkt: deel van de Maagdendries.
- 99 Foto's van de Lindenkruispoort in: *Geslechte vestingwerken*, 70-77.
- 100 Petrus *Regout* (1801-1878).
- 101 Aannemer *Weusten*: zie noot 95. Een aannemer *Houba* heb ik in Maastricht niet op kunnen sporen; waarschijnlijk was hij buiten de stad woonachtig.
- 102 Dit gedeelte van de Singelweg werd in 1903 'Statensingel' gedoopt. De delen van de Singelweg ten zuiden en ten westen van de stad heetten van toen af Prins Bisschopsingel en Hertogsingel. [Franquinet/Nuijts, *Maastrichtse straatnamen*, 146-147]
- 103 Casino *Témeraire* was een café-chantant aan de Herbenusstraat (de 'nuije boelvaar'). Het verliep al gauw. In 1890 opende de Sociëteit Momus daarin haar Oudemannenhuis. [*Historische encyclopedie*, 356-357, 524 (in het kleurkatern onder nr. 54 een aquarel van het Oudemannenhuis van de hand van Fons Olterdissen); Alfons Olterdissen, *Prozawerken*, Maastricht 1961, 37]

In 1877 is de Loge La Persévérance door de vrijmetselaarsvereniging alhier aangekocht [p. 83] en geheel vertimmerd. Het is een gedeelte van het gewezen klooster der Witte Vrouwen gelegen tusschen het Vrijthof en de Groote Gracht. Vóór 25 jaren (1850) lag de Loge tusschen de Jeker en de Zooi tegenover het Fransche bruggetje in de Kleine Leurestraat.¹⁰⁴ Vóór 100 jaren vergaderde ze in de Windmolen in de Groote Staat.

In 1877 zijn vier nieuwe huizen in de Helmstraat gebouwd, Oostzijde.

In 1877 is het Steenen huis (met de Koppen) in de Brugstraat afgebroken.¹⁰⁵ In 1878 is de Brugstraat Zuidzijde, op twee huizen na, op de nieuwe breedte gebragt en volbouwd. Het hoekhuis aan de Kaarsenmarkt (Schoemaker) is geopend.¹⁰⁶ Een groot gedeelte van het Koukschroefstraatje Oostzijde afgebroken. Ook eenige huizen aan het 88 Taeliënstraatje bij de Varkensmart.¹⁰⁷ 1 april 1878. – zie bladzijde 309 [hierna, onder *Annuaire* 1829]¹⁰⁸. –

Ze werd samen gesteld met hoepels, groen
bloemen & gekleurd papier – maar in
straten of buurten, naar de *Cronique*
scandalouse – seijetten te behandel-
had – hengen die schuldigen – levens –
groot, in naamak, in plaats van de
kroon – Het was opmerkelyk, hoe de
smalle gemeente, met geringe fond-
sen en half middelen – op treffende
en in het oog springende wyze – de be-
doelden, wist ha te bootsen – Dat
was de *droit* pret v.d. Hermis – Ieder ging
dat zien, en dan vernam men de gehe-
le historie – meestal waren het seijetten
van verschillende kanten.
De jonge sloeg onder den *Albei*, den
pot- of het eitje, de jongelui-jon-
gens en meiden, den haan –
een haan werd in een bodem looze
mand – aan de poeten onder de
Albei opgehangen; den kop was al-
leen zichtbaar – Het gezelschap
(straat of buurt) jongens en meiden
sloeg – (geblinddoekt) beurt om beurt
met een Ouden *Sabel*, naar dien
kop – die hem, afhaakte, was Koning
of Koningin – Was het een jongen – dan
Kees – hy eene Koningin – en een
Zoo – Kees eene Koningin – een Koning
zie blad 143 –

[p. 83-a, niet genummerd]

Brug te Maastricht – Maasbrug.

Volgens Lenarts, *Geschiedkundige*
aanmerkingen nopens de opkomst en
den voortgang der Stad Maastricht,
en H.P.H. Eversen, *Eene of twee*
bruggen te Maastricht hebben er te
Maastricht gelijktijdig twee brug-
gen over de Maas bestaan. Zie
Publications de la Société d'Archéologie
dans le *Duché de Limbourg*, Tome II,
folio 413.

Sur la dernière extention de la
Ville, zie hieromtrent: 'Over de
inlijving van de Nieuwstad bij
Maastricht' door H.P.H. Eversen in
de *Publications de la Société d'Archéo-
logie*, Tome XIV.¹⁰⁹

Van der Noordaa, pagina 92:
kermisviering.

- 104 Een 'Zooi' (Sooi, Zouw, Zee) is een waterloop die alleen bij overvloed water afvoert. Aangezien de Loge in de Kleine Looierstraat 'tusschen de Jeker en de Zooi' lag, moet de Zooi zich aan de achterzijde van het Loge-pand bevonden hebben. Bij Olterdissen, *Prozawerken*, 100-101 lezen we: 'De Maos zellef en häör breurke, d'n Eker mèt tee z'n haaf breurke de Zooj, kwaom de stad geregeld bij hoeg water bezeuke.' De journalist Bèr Sondeijker beschreef de Zooj als een gedempte 'Jekerarm, die het terrein van de huidige Tapijnkazerne en het hertenkamp doorsneed.' Ik houd het vooralsnog op een waterlossing achter de huizen van de Kleine Looierstraat, dus lopend van de Rode Brug (Sint-Pieterspoort) naar de Grote Looierstraat. [*Historische encyclopedie*, 597-598; *De Limburger*, 18 april 1988] Voor 'het Fransche bruggetje': zie hierboven Van der Noordaa, p. 39.
- 105 Het 'Steenen huis (met de Koppen)' in de Maastrichter Brugstraat was genummerd nr. 1065, later nr. 37. C.W. Pasteur beschreef het bijzondere pand in *Bouwkundige bijdragen* 7 (1852). Een foto van het 'Stenen Huis' en het naastgelegen pand 'De Laars' op de hoek Brugstraat-Kersenmarkt is afgedrukt in: J. Luijten / F. Roebroeks, *Calvariëenberg*, Maastrichts Silhouet nr. 26, Maastricht 1988, 8. Jan Verzijl schreef over 'Het "Stenen Huis" en zijn bewoners' in: *De Maasgouw* 84 (1965), kol. 55-64. Die bewoners waren in de negentiende eeuw Petrus Musch, Hendrik Clemens Gadet (sindsdien droeg het pand de benaming 'Huis Gadet'), Auguste Vermin, Hendrikus Gadet, Pascal Herman Bellefroid, en tenslotte Joannes Hubertus Leonardus van Noorden, gehuwd met Maria Josephina Gilissen (vertrokken 11 mei 1877) en haar broer Hubertus Gilissen (vertrokken 18 juli 1877). 'Het [Steenen huis] is vermoedelijk nog in hetzelfde jaar, samen met de daaraan grenzende huizen de Gouden of Goswinus Toren en de Laars, afgebroken ter verbreding van de Maastrichter Brugstraat.' Op de plaats van het pand 'den Gulden Toren', nr. 1064, kwam het huis genummerd 35. De nrs. 1065 en 1066, het Steenen huis en de Laars, verdwenen definitief. Vroeger volgden op Maastrichter Brugstraat nr. 1066: Kleine Staat (west) nrs. 1067, 1068 etc., nu nr. 24 ('in den halve Maan'), nr. 22 ('in het roode schild') etc.
- 106 Op de plaats van dit nieuwe hoekpand (Maastrichter Brugstraat 35) bevonden zich voorheen de panden 1064 (den Gulden Toren), 1065 (het Steenen Huis) en 1066 (de Laars). Voordien was de tabaks- en sigarenzaak van J.H. *Schuhmacher* gevestigd in het pand 'den Gulden Toren'. [*Adresboek* 1875] Zie ook de vorige noot en hiervóór bladzijde 39.
- 107 'Koukschroefstraatje' en '88 Taeliënstraatje': 'In de Raomstraot laog te kavvelerijkazerne tösse et Ach-en-tachtetig-taliejesträötsje en de Kókkjesroufstraot', aldus Olterdissen in: *Prozawerken*, 67. Koekschroefstraat is een verbastering van Coxstraat, genoemd naar de aanzienlijke familie Cox die op de hoek van die straat met de Kleine Gracht woonde. [*Blonden, Straatnamen*, 38] Voor het 88 Taliënstraatje: zie hierna ook p. 310-311. De Varkensmarkt lag achter de Sint-Mathiaskerk. Ze werd in 1919 herdoopt in Sint-Antoniusplein. [*Historische encyclopedie*, 544]
- 108 309 is met potlood doorgestreept en vervangen door 310. De doorhaling is onjuist. Lees: bladzijde 309-310.
- 109 De hier genoemde publicaties zijn: Lamb[ert] Emm[anuël] Jos[eph] (de) Lenarts, *Opkomst en voortgang der stad Maastricht*, uitgegeven door Jos. Habets, Maastricht [1864-1866] (een overdruk in boekvorm van: J. Habets, 'Geschiedkundige aanmerkingen nopens de opkomst en den voortgang der stad Maastricht, met voorreden', in: *PSHAL* 1 (1864) 154-179, 225-261, 2 (1865) 3-98, 3 (1866) 3-400; H.P.H. Eversen, 'Eene of twee bruggen te Maastricht', in: *PSHAL* 2 (1865) 413-421; H.P.H. Eversen, 'Over de inlijving van de Nieuwstad bij Maastricht', in: *PSHAL* 14 (1877) 3-100.

De *Maas* is den 24 julij 1879 4,30 meter boven het nulpunt aan de Maasbrug geweest. Veele te veld staande aardappelen, wortelen, uijen, poor etc. zijn verdronken. Verschillende nog ongebakken brikkenovens ingestort en omgespoeld en veel hooi weggedreven.

De zuidzijde van de verbrede *Brug*- [p. 83-b, niet genummerd] *straat* is volbouwd. Het laatste huis komt deze maand onder dak. Het staat gedeeltelijk op de plek waar het allereerste huis, om de verbreeding daar te stellen, al voor tien jaren is weggebroken. – augustus 1879.

Den 22 december 1880. De *Maas* stond gisteren 10 en vandaag 40 centimeters hoger als den 4e februari 1850, zijnde hedenavond toen zij haar hoogste punt bereikt hadt 4,90 meter boven het nulpunt aan de Maasbrug. In de Goude Capoen in de Capoenstraat¹¹⁰ stond het water 15 centimeters in de koffijhuiszaal. In den winkel bij Slijpen tegenover het huis genaamd De Trappen stond ook het Maaswater.¹¹¹ Het kwam de oude Wijkerpoort in en het Waterpoortje uit.

Op het bovenste derde deel van deze pagina 83-b bevindt zich een geaquarelleerde tekening met het opschrift *Klooster der Zusters van het Gasthuis, aan het Vrijthof 1790*.¹¹²

[p. 84]

Bovenaan een kleine geaquarelleerde tekening met het opschrift: *Buitenzijde van de oude Kasseijpoort*,¹¹³ en de volgende toelichting:

De Lieve-Vrouwepoort zooals dezelve in 1845 zich voordeed. De oude primitieve poort was van grooten omvang en had een boog van zwaren ruwen steen gelijk aan die waar de wal van is opgetrokken uit de groeven van Jupille en Cheratte. De poort was veel hoger geweest, maar door het ophoogen van den bodem zat het benedengedeelte in den grond, zooals bewezen is bij het afbreken van die poort, toen op last van het gouvernement opgravingen zijn gedaan. De verkleinde poort van hardsteen was nog groot genoeg om hooiwaagens te laten passeeren. Boven de poort alsook boven de wal was eene brikke borstweering. Boven de poort bevonden zich twee en naast de poort drie digtgemetselde ramen. De lasten, zegd men, waren een restant van het oud tolhuis.

Onder de tekst rechts een kleine geaquarelleerde tekening met links daarnaast het bijschrift: *Der Torne achter die Swestern 1299 in den tweede walmuur langs de Jeker in de Nieuwstad te Maastricht*]¹¹⁴

[p. 85]

Driekwart van deze pagina is ingenomen door twee geaquarelleerde tekeningen met de opschriften *Kerk der Witte Vrouwen aan het Vrijthof te Maastricht in 1790* en *Waterpoort te Wijk – Maastricht 1880 tegenover de Lieve-Vrouwepoort te Maastricht*.¹¹⁵

- 110 De 'Goude Capoen' in de Kapoenstraat nr. 29 lag tegenover de 'Pompe Anglaise' van Coenegracht, Kapoenstraat 32 (zie hierna p. 87). In het bovenlicht van de 'Goude Capoen' was een reliëf uitgesneden van een naar rechts gewende haan. Dit koffiehuis moet niet verward worden met Kapoenstraat 7, dat tot eind achttiende eeuw de naam 'In die Capuyn' droeg. [S. Minis, *Gebeiteld en verguld. Gevelstenen in Maastricht*, Vierkant Maastricht 18, Maastricht 1991, 98, 178]
- 111 Het huis De Trappen lag in de Kortestraat nr. 2398, nu: 1. Het pand Kortestraat nr. 2397, nu: 2, bevond zich aan de overzijde van de straat. Het *Adresboek* van 1896 vermeldt op dit adres: P. Slijpen en zuster (winkel in garen en band en bonneterieën). Met hetzelfde huisnummer staan ook vermeld: P.H.A. Slijpen, beëdigd klerk ter gemeentesecretarie (in *Adresboek* 1900 aangeduid als 'koopman') en de 'winkelierster' M.H.A. Slijpen. Zij zijn dezelfde als 'P. Slijpen en zuster'. De *Adresboeken* van 1875 en 1884 vermelden P.H.A. Slijpen echter op het adres Kortestraat nr. 2583, later vernummerd tot 1 en 3. Dit pand moet gesitueerd worden tussen Koestraat (westzijde) nr. 2582, nu: 2, en Koestraat (oostzijde) nr. 2584, nu: 5. Misschien lag nr. 2583 wel aan het begin (oostzijde) van de Koestraat (schuin tegenover het huis De Trappen). Als dit juist is, moet P.H.A. Slijpen tussen 1890 en 1896 van Kortestraat-Koestraat 1-3 met zijn winkel verhuisd zijn naar de overzijde, Kortestraat 2, welk pand niet schuin, maar recht tegenover De Trappen lag. Inmiddels is de plek van Koestraat nr. 1 ingenomen door de nummers O.L.V.-plein 20 A, 20 B, 20 C-F (de verbouwde westvleugel van het pand O.L.V.-plein 20); Koestraat nr. 3, slechts anderhalve verdieping hoog, wordt momenteel geëxploiteerd als café 'de Blindgenger'.
- 112 Dit gasthuis is het Sint-Servaasgasthuis, gelegen in de zuidoosthoek van het Vrijthof, op de kop van Bredestraat-Platielstraat. De zusters van dit gasthuis waren Augustinessen. [*Historische encyclopedie*, 477]
- 113 In *Annuaire* 1825 wordt op p. 100 over 'la porte actuellement dite de Notre-Dame' gezegd, 'que cette porte était anciennement appelée *Porta Regia*, *Koningspoort*, *Porte Royale*, ainsi que *Kasseypoort*, *Porte de la chaussée*.'
- 114 'Der Torne achter die Swestern' is het zogenaamde Pater Vincktorentje. Het werd gerestaureerd naar het voorbeeld van de gesloopte kruittoren van Wyck. [*Historische encyclopedie*, 403]
- 115 De Waterpoort in Wyck vormde een doorgang naar een loskade aan de Maas, maar werd in de negentiende eeuw onderdeel van een eroverheen gebouwde woning. In 1890 besloot de gemeente het geheel te slopen, maar in 1897 werd het poortje in 'oude luister' hersteld. [Jac. van den Boogard en Servé Minis, *Monumentengids Maastricht*, Leiden 2001, 29]

St. Thomasdag¹⁶ anno 1880. De *Maas* 6 centimeters hooger als op 4 februari 1850. Den 22 december 1880 de *Maas* nog fel gewassen. Het heeft nu 4,80 meter boven het nulpunt aan de brug, dus 30 centimeters hooger als in 1850. De *Maas* is verschrikkelijk woest en nog schijnt ze te wassen.

[p. 86] Door de Waterstaat is een teeken met de dagteekening 22 *DECEMBER 1880* aan de Jekerbrug buiten de Lieve-Vrouwepoort gebijtd. Ik heb zelve gezien, en honderd anderen met mij, dat de *Maas* op dien dag *veel* hooger heeft gestaan. Zeer veele ooggetuigen hebben de Jeker, die natuurlijk waterpas stond *met de Maas* zien vloeijen even over de bovenste stang van de leuning van de brug over de Jeker. Dus is de waterstand geweest op dien merkwaardigen 22 December omtrent temidden van de waterstanden van

1643 47,93

Le 21 OCTO 47,83

en is dus geweest 47,88 boven A.P. op dat punt. Zie bladzijde 79.

De juistheid hiervan kan nog dagelijks bevestigd worden. De heele stad toch heeft gezien dat het Jekerwater, opgestuwd door de *Maas*, de gewezen Lieve-Vrouwepoort binnendrong en de Lieve-Vrouwestraat bevochtigde tot zoover als de Lieve-Vrouwekerk met hare twee groote ronde torens zich ten westen uitstrekt. Zoodat, indien men langs de buitenzijde dier twee torens een rechte lijn trekt tot tegen de gevels der huizen in de Lieve-Vrouwestraat, men juist het hoogste punt van den stand der *Maas* door die lijn op dat punt verkrijgt. V.D.N.

[p. 87] Najaar 1887. Men is thans bezig met de herstelling van den zuidelijken toren naast de Janstoren, van de *St. Servaaskerk* en tegelijkertijd is aanvang gemaakt met de restauratie van de Lieve-Vrouwekerk, beginnende met den hoofdingang. De Janskerk vernieuwde dezen zomer het bovengedeelte van de bouwvallige bokken die het koor steunen.

In mijn tijd is in het *koffijhuisleven* al veel veranderd. Schier alle brouwers hielden er eene gelagkamer op na. Bij allen koste het geijkte glas, dat een halve liter moest bevatten, 5 cent, behalve bij Coenengracht (in de Pompe Anglaise); daar was de prijs een halven cent meer.¹¹⁷ Coenengracht woonde vlak tegenover de Goude Capoen (Capoenstraat). Men noemde het de Pompe Anglaise omdat hij de eerste hier was die de bierpomp invoerde. De anderen tappen in de kelder. Men kende nog geen bespannen (met paarden) bierwagens. De knechts, en dikwijls de baas mee, trokken de bierwagen als ze hun bier uitbragten.

In de meeste dier gelagkamers verscheen tegen 5 à 6 uur eene vrouw met mondkost. Ze heete 'kindjeswif'; een kindje was een broodje van bijzondere vorm. Het gerénomeerdste huis van dien aard was dat van den brouwer [p. 88] Prick in de Helstraat (ik spreek van anno 1840-1860).¹¹⁸ Het was bekend van Groningen tot Luxemburg, van Antwerpen tot Den Helder. Wie *niet* bij Prick was geweest, was *niet* uit geweest. Men zat er, bijzonder Zondags, s'Maandags en Donderdags (dit waren vroeger de *spéciale* uitgangsdagen) als gepakte haringen. Men betaalde bij het uitgaan. Contrôle was onmogelijk. Tienduizende ge-

- 116 21 december.
- 117 Brouwerij 'de Pompe anglaise' van Petrus Christiaan *Coenegracht* (1777-1854) (na 1884: Blom-Roberti) lag in de Kapoenstraat nr. 32. Foto pand en afbeelding briefhoofd in: Rudolf Philips, *Mestreechs Aajt. Geschiedenis van de Maastrichtse brouwers en hun bier*, Vierkant Maastricht 1, Maastricht 1982, 47, 52. Over brouwer Coenegracht, zie: Spronck, *Weustenraad*, 338.
- 118 De gelagkamer van brouwer Servaas S.P. *Prick* lag in de Helstraat (nu: Sint-Bernardusstraat) nr. 2637, nu: 9 (In den Rosemaryn, vulgo: in de Hel). Servaas was een zoon van Henri Prick, brouwer in Sint-Pieter. Het bedrijf werd voortgezet door E.H.H. Prick-Rutten. [Philips, *Mestreechs Aajt*, 50; idem, *Limburgse brouwerijen en bierdrinkers*, Maastricht 1999, 66] Over Prick en andere Maastrichtse brouwers omstreeks 1875 vertelt Henri Schuhmacher in zijn 'Gedinksjrifte', in: *Veldeke* 12 (1937-1938), 19-20 (herdrukt in: Lou Spronck / Flor Aarts *Boekèt Mestreechs, bloemlezing uit de Maastrichtse dialectliteratuur*, Maastricht 2005, 85). Philips, *Limburgse brouwerijen*, 60-68, gaat nader in op de brouwersfamilies Van Aubel, Bosch, Marres, Prick en Rutten.

Van der Noordaa, pagina 142.

nutte glazen wierden dus ontdooken. Er waren ook liefhebbers, die erop loerden of een der gasten, voor een oogenblik, zijn glas onbeheerd liet staan. Wipl was het ledig én hij kon een nieuw bestellen. Die catégorie noemde men pinteveegers. Prick hadt in zulke neering rijk moeten worden, en wierd het niet. Toen er contrôle (boter bij de visch) wierd ingevoerd, verliep het.

Het kindjeswiif van Prick was vrouw Polman, eene zindelijke vrouw.¹¹⁹ Zij had van alles: broodjes, kaas, eijeren, haringen, bokkemen, slakken (caracollen), worst, [p. 89] garnalen, noten en hazelnoten, krabben enz. Vrouw Polman verlote eijeren. Daartoe had zij een plankje, van 1 tot 10 genummerd. Ieder nummer koste 2 cent en de 10 nummers wonnen 10 eijeren: harten aas 4, de heer 3, vrouw 2 en boer 1. Ieder oogenblik was de plank vol. Men kocht er ad 2 cent een gesmeerd broodje bij, en zóó zijn daar tienduizendtallen van eijeren verslonden.

Langzamerhand schaften de heeren brouwers die gelagkamers af. Ze begonnen zich daar te groot voor te voelen. Pie Bemelmans in de Twee Fonteinen, hoek Papen- St. Jacobstraat,¹²⁰ was (meen ik) nummer één. Toen volgden Marres (vader) in de Plankstraat,¹²¹ Coenengracht in de Pompe Anglaise, de Griek (bijnaam) Timmermans in de Coele Meij, hoek Helmstraat-Grootte Gracht,¹²² Rutten in de Stokstraat,¹²³ den Hoed (bijnaam) Marres in de Valk bij St. Mathiaskerk,¹²⁴ Prick in de Hel, Helstraat, Wijnands in het Zwart Paard, zelfde straat,¹²⁵ Prick in de Drie Leeuwen, meer bekend onder de naam van Het Hemelke, Kleine Gracht,¹²⁶ de voorlaatste was Lam Sougnez in de Pommelet, [p. 90] in den hoek waar

Van der Noordaa, pagina 141.

- 119 Ook Henri Schuhmacher spreekt over deze kleurrijke vrouw (zie: Schuhmacher, 'Gedinksjrifte', 20). Mogelijk is 'vrouw *Polman*' te identificeren als Anna Maria Catharina Hertmanni (Brühl 1815 – Maastricht 1904). Zij overleefde twee echtgenoten: George Elias Andrea von Schmit en Gerardus Joannes Polman. Haar sterven werd aangegeven door schoonzoon Nicolas van Banning.
- 120 Brouwerij 'In de twee fonteinen' van Petrus A. (Pie) *Bemelmans* (1799-1875) lag in de Sint-Jacobstraat nr. 2349, nu: 4 (hoek Papenstraat). Pie Bemelmans was lid gemeenteraad (1853-1871). [Spronck, *Weustenraad*, 338]
- 121 Marres (vader): Michiel *Marres* (1797-1865), 'le roi des brasseurs', nam in 1825 de brouwerij van J.P. Nypels in de Plankstraat (Onze-Lieve-Vrouweplein) over. Zijn jongste zoon *Hubertus Eugenius* (*Eugène*) *Marres* (1847-1922) werd zijn opvolger in het bedrijf. Deze bouwde aan het Onze-Lieve-Vrouweplein een nieuw woonhuis en kocht het ernaast gelegen pand aan als uitschenke-rij (nu: 't Kläöske). De oudste zoon *Michael Jacobus Marres* (1826-1898), beter bekend als 'd'n hoed Marres', begon een brouwerij aan de Boschstraat [*Adresboek* 1884: bierbrouwerij De Valk, nr. 962, nu: 105], die werd voortgezet door diens oudste zoon *Clément Marres* (1848-1927). Vader Michel en zoon Clément waren beiden gemeenteraadslid, respectievelijk in de jaren 1862-1898 en 1898-1919, en wethouder, respectievelijk 1867-1898 en 1915-1919). [internet: www.marres.nl; Philips, *Mestreechs Aajt*, 49; idem, *Brouwerijen*, 63-66; Blonden, *Vroedschap*, 14, 17; Ingrid M.H. Evers / Pierre J.H. Ubachs, *Voorkomen is beter dan genezen. 75 jaar georganiseerde gezondheidszorg te Maastricht*, Vierkant Maastricht 24, Maastricht 1996, 10-11: foto met o.a. 'd'n hoed Marres']
- 122 Een foto van G. *Timmermans*' brouwerij aan de Grote Gracht nr. 29, in: Philips, *Mestreechs Aajt*, 48. De tekst 'In den coele mey' bevindt zich op de bovendorpel van de deuromlijsting, zie de afbeelding in: Minis, *Gebeiteld en verguld*, 110.
- 123 Gustaaf Hubert *Rutten-Coenegracht* verplaatste de brouwerij van de Wolfstraat naar de Stokstraat. Hij was gemeenteraadslid van 1877 tot 1883. [Philips, *Brouwerijen*, 66-67; Blonden, *Vroedschap*, 18]. Een foto van Gustave Rutten, lid van het Burgerlijk Armbestuur, in: Evers / Ubachs, *Voorkomen*, 10-11.
- 124 Clément 'd'n hoed' *Marres*: zie hierboven onder 'Marres (vader)'. In de gevel van brouwerij 'de Valk', Boschstraat nr. 105, bevinden zich twee medaillons met valken, afgebeeld in: Minis, *Gebeiteld en verguld*, 135.
- 125 'In het Zwart Paard' van *Wijnands* bevond zich in de Helstraat (nu: Sint-Bernardusstraat) op nr. 2627, nu: 14. De mooie gevelsteen 'Au cheval noir 1743' is afgebeeld in: Minis, *Gebeiteld en verguld*, 117.
- 126 De familie *Prick* van brouwerij De Drie Leeuwen (het Hemelke) aan de Kleine Gracht nr. 640, nu: 36, was oorspronkelijk afkomstig van Vroenhoven. [Philips, *Brouwerijen*, 66] Het *Adresboek* 1884 geeft als eigenaar H.H. Prick-Lijnen. Omstreeks 1888 heeft deze zijn 'stoombierbrouwerij en mouterij De drie leeuwen' gevestigd op het adres Achter de Molens nr. 2. [*Adresboeken* 1890 en 1896] Internet-site www.maastrichtsegevelstenen.nl vermeldt dat de gevelsteen 'Anno 1731 In de dry leeuwen' (Rechtsstraat nr. 94) afkomstig is uit het pand Kleine Gracht 36. Hij is afgebeeld in: Minis, *Gebeiteld en verguld*, 106.

de ziekenstal gestaan heeft, digt bij het Statenhuis.¹²⁷ De eenig overgeblevene, Harie Prick in de Linculestraat,¹²⁸ sloot zijne gelagkamer in 1882. Die allen heb ik wel bezocht. Anderen waar ik wel van gehoord heb, maar niet gekend heb, waren o.a. het St. Servaas Panhuis, naast den Langen Gang,¹²⁹ bij Hustinx,¹³⁰ de scheut Lemmens,¹³¹ Van Aubel te Wijk¹³² etc. Die gelagkamers waren den geheelen dag geopend. s'Morgens gingen veelen er borrelen. Ik ben honderd malen bij den Hoed J.M. Marres geweest, toen hij al lid van den gemeenteraad was. Zijne vrouw zat altijd in het buffet. J.M. Marres is oorzaak dat den ijk afkwam. Toen wierden de glazen eenderde kleiner en de brouwers rijk.

Evenals den eersten met één of twee paarden bespannen bierwagen heb ik het eerste broodkarretje hier te voorschijn zien komen. In mijn jeugd bragten de bakkers, in een verschoten blauwen kiel, in een mand op den schouder het brood bij hun calanten. Ieder huishouden (dat vertrouwd werd) had zijn kerfstok. Dit is ook al lang in onbruik. Het geven door de bakkers van Driekoningskoeken is ook zeer [p. 91] verminderd, enkelen doen het nog.¹³³

Bij Roomsch-Catholieke *begravenissen* volgden alle genoodigden in een lange tot de hielen afhanginge zwarte mantel. De rouwverhuurders leverden die voor rekening van de betrekkingen van den overledenen. Er waren echter enkelen die een eigen rouwmantel bezaten, meest lieden die bij ieder afgestorven burger ter lijke gingen (het lijk de laatste eer bewezen). De lijkmantel is voor het eerst *niet* gebruikt in 1876-82 ? bij de begrafenis van Frans Van Halen,¹³⁴ en afgeschafd gebleven.

In mijn jeugd wierden bij gelegenheid van de *Kermis* in de meeste straten *Meijen* uitgehangen. Dit was een koord, met een afhanginge boog van een bovenraam tot het dito bovenraam van het aan de overzijde der straat gelegen huis, gespannen. Die koord was omwoeld met aspergeloof, in het middengedeelte meer dan een voet middeliyn hebbende, maar afnemende na de einde. Dat loof wierd omkruisd met strooken sitspapier. Vlak boven de as van de straat waar zoo'n Mei gespannen was, hing aan een over een catarolletje loopende koord eene kroon ter groote van een kleine waschkuip. [p. 92] Ze wierd samengesteld met hoepels, groen, bloemen en gekleurd papier. Maar in straten of buurten, waar de Cronique scandaleuse sujetten te behandelen had, hingen die schuldigen levensgroot, in námaak, in plaats van de kroon. Het was opmerkelijk, hoe de smalle gemeente met geringe fondsen en hulpmiddelen op treffende en in het oog springende wijze de bedoelden wist na te bootsen. Dat was de vóórpret van den Kermis. Ieder ging dat zien, en dan vernam men de geheele historie. Meestal waren het sujetten van verschillende kunne.

De jeugd sloeg onder den *Mei* den pot of het eitje; de jongelui, jongens en meiden, *den haan*.¹³⁵ Een haan wierd in een bodemlooze mand aan de pooten onder den Mei opgehangen; den kop was alleen zichtbaar. Het gezelschap (straat- of buurt-) jongens en meiden sloeg (geblindoekt) beurt om beurt met een ouden sabel naar dien kop. Die hem afhakte

- 127 In de Pommelet van Gaspar Lambert (Lam) *Sougnez*, opvolger van J.J. Sougnez, lag aan het Vrijthof nr. 1734, nu: 37. Schuhmacher spreekt over 'Sougnez 'In d'n Hook'. [Spronck / Aarts, *Boekèt Mestreechs*, 85] De vlakbij gelegen ziekenstal (voor de paarden van hetgarnizoen), voorheen tiendschuur, is in 1865 afgebroken. Lam Sougnez Prick had ook een vestiging aan de Grote Gracht nr. 1722, nu: 87 (zie de advertentie van bierbrouwerij en mouterij L. Sougnex-Prick in: *Adresboek* 1884). Lam Sougnez was gemeenteraadslid van 1891 tot 1895 [Blonden, *Vroedschap*, 19] Hij figureert op een foto uit 1892, in: Evers / Ubachs, *Voorkomen*, 10-11 (daar verward met zijn opvolger Jérôme Sougnez).
- 128 Harry Prick-Sougnez, Lenculenstraat nr 2205, nu: 29, was een broer van Servaas Prick in de Helstraat. De brouwerij werd in 1882 voortgezet door A. Prick. [Philips, *Brouwerijen*, 66]
- 129 Tegenover de Lange Gang lag, grenzend aan de hoek van Keizer Karelplein en Julianaplein, de Pisterie (bakkerij) van Sint-Servaas, met annex, aan het Julianaplein, het Panhuis van Sint-Servaas. Met dank aan Jef Moers voor deze informatie.
- 130 De brouwerij van H. *Hustinx* was gevestigd in de Lenculenstraat nr. 14 en behoorde (in 1855) met een jaarproductie van 2054 hl tot de vijf grootste van de stad. Het *Adresboek* 1875 vermeldt op dit adres: M.T. Hustinx-Becker; een rekening met briefhoofd (uit 1907): Stoom Bier Brouwerij Firma Alph. Hustinx-Hollman. [Philips, *Mestreechs Aajt*, 48-49]
- 131 de scheut *Lemmens*: mogelijk te identificeren met: W. Lemmens, herbergier, O.L.Vrouwestraat 2698, nu: zonder nummer (tussen OLV-wal 16 west en OLV-plein 14 oost), M.C. Lemmens-Muller, herbergierster, Rechtstraat 177, nu: 42 [*Adresboek* 1875] of H. Lemmens, herbergier, Boschstraat 1211, nu: 94 [*Adresboek* 1884].
- 132 Lambert van *Aubel-Willems* begon in 1827 een brouwerij in de Jodenstraat, waar zijn gelijknamige zoon de productie voortzette tot 1857. Diens oudste zoon, *Lambert Hubert van Aubel*, begon in 1857 een brouwerij in de Rechtstraat nr. 163, nu: 14, in Wyck. Het bedrijf kreeg in 1904 de naam De Ridder. [Philips, *Brouwerijen*, 61] Lambert Hubert was gemeenteraadslid van 1873 tot 1899 [Blonden, *Vroedschap*, 14]; hij staat op een foto uit 1892 in: Evers / Ubachs, *Voorkomen*, 10-11.
- 133 Driekoningskoeken: Het was een oud gebruik dat bakkers hun klanten met Driekoningen een koek schonken. Toen ze probeerden aan dit kostbare dienstbetoon een einde te maken (1506, 1648), kwam het stadsbestuur daartegen in het geweer. Hetzelfde gebeurde in Aken met het Paasbrood (de Poschweck). Pas in 1883 bereikten de Akense bakkers – na herhaalde, steeds mislukte pogingen – hun doel. Wel bleef het bakken van Poschweck verplicht, maar de verstrekking geschiedde voortaan tegen betaling. In Nederlands-Limburg is het gebruik dat de bakkers hun vaste klanten met een 'keuningskook' bedachten, uitgestorven, maar in Belgisch-Limburg is het nog een levende traditie. [*Historische encyclopedie*, 154; tekst op verpakking Akense Poschweck; Kitty Jansen-Rompen, 'Het driekoningenfeest in de (Eu)regio', in: Lei Heijenrath (red.), *Veldeke Jaarboek 2010*, Roermond 2010, 65]
- 134 Henri François Joseph Antoine (Frans) van *Halen* was koopman in manufacturen. Hij was ridder in de Orde van Karel III van Spanje. Hij woonde op de Boschstraat, later in de Grote Staat nr. 1797, nu: 20. Hij bleef ongehuwd en stierf op 14 augustus 1884, 71 jaar oud.
- 135 'De jeugd sloeg (...) den pot of het eitje': deelnemers aan dit kermisspel werden eerst geblinddoekt, vervolgens een paar keer rondgedraaid, en moesten dan proberen met een stok een pot (c.q. een ei) stuk te slaan; zij die niet raakten moesten de stukgeslagen pot (c.q. het ei) betalen. [H.J.E Endepols, *Woordenboek of Diksjaener van 't Mestreechs*, Maastricht 1955, 87, 331] Voor het 'haan slaan': zie Endepols, *Diksjaener*, 129; Olterdissen, *Prozawerken*, 63.

was koning of koningin. Was het een jongen, koos hij eene koningin, en evenzoo koos eene koningin een koning. Zie bladzijde 143 [hierna].

Annuaire 1827

[p. 93] Litho: *Vue de l'église de Notre-Dame à Maestricht. Prise du coté du grand Clocher.* Vergelijk Van der Noordaa's aantekening op p.137.

[p. 94-137] De historische bijdrage in het *Annuaire* 1827, p. 97-140, is getiteld *Notice historique sur l'ancienne église de Notre-Dame à Maestricht*. Bij Van der Noordaa zijn het de bladzijden 94-137. Op het resterende deel van pagina 137 heeft hij een blaadje geplakt waarop hij zijn aantekeningen vervolgt.

[p. 137] Voor ongeveer vijftig jaar (1800) bevond zich op den uitstek van het dak der *Lieve-Vrouwenkerk* een loode gegoten beeld, hetwelk door de Maastrichtenaars wierd beschouwd als voorstellende een engel, ter gedachtenis van een engel (zooals de traditie zegt) die, toen het lijk van St. Lambertus s'nachts met een boot de Maas af wierd gebragt, van dit hooge punt zich vertoonde en de aankomst van het lijk van den heilige (hij wierd te Luik vermoord) scheen af te wachten. Later is gebleeken dat dit beeld, hetwelk tegen oud lood is verkocht geworden, geen engel maar de Lieve-Vrouw voorstelde. (De plaats waar het beeld stond is op bladzijde 93 met een + gemerkt.) – Anno 1848 -

[p. 138] Bij gelegenheid van het graven van het nieuwe *kanaal tusschen Luik en Maastricht* (hetwelk geheel door het Belgisch gouvernement is bekostigd) is ook de oude *Batpoort* afgebroken en eene nieuwe van hardsteen (blauwe Namurschen) in de plaats gesteld. Evenwel ziet men aan beide zijde van deze poort de boog welke de oude Kasseijpoort (ten tijde der Romeinen gebouwd) besloeg. Deze poort is vroeger reeds kleinder gemaakt dewijl in de primitieve boog een latere poort is ingebouwd. De tegenwoordige heeft nagenoeg dezelfde proporties als de thans afgebrookene. Zij was op den 15 Junij 1849 geheel voltooid.

De naar de stad gekeerde zijde van de *muren van het kanaal* langs de Maas staan op dezelfde plaats als de vroegere stadswal stond. Hebbende deze wal gediend als muur van het kanaal is [p. 139] uit reden deze muren niet loodregt stonden, [de walmuur] door de tegenwoordige vervangen (van de Maasmolen tot de St. Anthoniusstraat). – julij 1849 -

De op den 15 junij 1849 voltooide hardsteene boog der Lieve-Vrouwepoort, welke ik in 49 heb zien optrekken, is thans met de geheele poort afgebrooken ingevolge de gedecreterde *slechting der vestingwerken*. Zomer van 1868.

Mede is dit jaar afgebroken: de Tongerschepoort en de er voor liggende werken, de

Brusselsche dito en de St. Martenspoort te Wijk, verscheiden ravelijnen (A, B en C) buiten de Boschpoort, het fort Le Roi buiten dezelfde poort, een groot gedeelte van den kapitalen wal vanaf Kat Hoog-Vrankrijk tot aan de gewezen Tongerschepoort, het wachthuis aan de Boschpoort, de wal achter de barrakken te Wijk enz.¹³⁶

De oude dragonders-caserne naast [p. 140] het Jesuitenklooster op de Tongerschestraat rigt men in tot hulpgevangenis, totdat het tegenwoordig *gevangenhuis* zal zijn verbouwd. – *october 1868* – De gevangenen hebben daar den tijd, tot de verbouwing noodig, doorgebracht en zijn thans (1870) in de gevangenis naast het Hof en Tribunaal geïnterneerd.¹³⁷

In 1874 is het kruidmagazijn (op den 24 september) voor 5730 gulden door de vrijmetse-laarsvereeniging aangekocht. Dit *kruidhuis* lag achter den tuin van den Directeur Keyzer (achter de Abtstraat)¹³⁸ tusschen de gewezen Tongersche en Brusselsche poorten. De ver- eeniging heeft het doen afbreken en er circa 500.000 klinkers, 10.000 kilos Zweedsch ijzer, zijnde 64 colossale ankers, 1000 kilos lood, een massa hardsteen en 6000 mergelblokken uitgehaald en verkocht en den 6 november 1877 het bloote terrein voor 10.600 aan den heer Eugène Regout verkocht.

[p. 141] In 1878 is een riool aangelegd komende van de Koestraat langs het Lieve- Vrouweplein, gaande den eenen arm de Wolfstraat in en den anderen naar de Plankstraat.

Volgt een kleine tekening met het bijschrift *Kerkje der Begarden te Maastricht*.

Tuin van Mr. Chapuis (1827, folio 132).¹³⁹ Den tuin van gezegden heer heeft later toebehoord aan den apothecar Konings, oom van Rietschoten, en lag boven de Batpoort, in 1846 afge- broken. Ik ben wel in dien tuin geweest. Men had er een fraai gezigt op de Maas. Chapuis was Fransch docter en woonde in de Wolfstraat in het huis waar later Heylerhof woonde, en Konings [woonde] in het Zwaard in de [p. 142] Maastrichter Brugstraat, nu behoorende aan Rietschoten.¹⁴⁰

Nu volgt een geaquarelleerde tekening, die een halve pagina beslaat, met het onderschrift: *de Batpoort en Lieve-Vrouwewal in 1845*. Bovenop de Batpoort zien we 'de tuin van Mr. Chapuis'.

In 1886 is men begonnen met het aanleggen van de *waterleiding* van deze stad. Ze is voltooid eerste helft 1887.

[p. 143] [vervolg van p. 92:] Dan ging den troep zingend, hand in hand, de stad rond. De koning of koningin voorop, met de sabel in de hand, op welks punt de afgehouden kop ge-

- 136 Tongersepoort: zie de oude foto's in: *Geslechte vestingwerken*, 23, 25, 27.
 Brusselsepoort: zie de oude foto's in: *Geslechte vestingwerken*, 37, 39.
 Sint-Maartenspoort: zie de foto in: *Geslechte vestingwerken*, 35.
 De ravelijnen A, B, C buiten de Boschpoort: zie tekst en afbeelding 63 in: L.J. Morreau, *Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13e eeuw*, Assen 1979, 231, 225.
 Het fort (lees: lunet) Le Roy buiten de Boschpoort: Een lunet is een gepunt verdedigingswerk; zie de afbeeldingen 45 en 63 en de tekst in: Morreau, *Bolwerk*, 156-157, 162, 166, 225.
 De kat Hoog-Frankrijk: Een 'kat' is een grondophoging voor het plaatsen van geschut; zie: Morreau, *Bolwerk*, 94, 99.
 De wal achter de barakken in Wyck: op de plaats van de wal loopt nu de Wilhelminasingel; in de 'barakken' waren soldaten gelegerd (de naam is bewaard in de straatnamen Lage Barakken en Hoge Barakken).
- 137 Het gebouw van de rechtbank is thans bestuursgebouw en aula van de Universiteit Maastricht. Zie: Ingrid M.H. Evers, *De Minderbroedersberg*, Maastrichts Silhouet 54, Maastricht 1999.
- 138 De tuin van L.F. Keijzer, directeur-huishouder van Calvariënberg (godshuis, ziekenhuis en krankzinnigengesticht); lag op het terrein van de huidige verpleegkliniek Klevarie. [*Jaarboekje voor Limburg* 1874, 112; B.P.A. Gales, L.H.M. Kreukels, J.J.G. Ruijters, E.H.M. Roebroeks, *Het Burgerlijk Armbestuur. (...)*, band 1, Vierkant Maastricht nr. 26, Maastricht 1997, 54.
- 139 In het *Annuaire* 1827 is dit p. 135.
- 140 *Chapuis*: Van der Noordaa tekende de tuin van Chapuis op p. 142. De hier bedoelde heer Chapuis, die in de Wolfstraat op nr. 978 (later: 2754, nu: 18) woonde, is waarschijnlijk Jacques Joseph Chapuis. Toen zijn zoon, Gregoire Arthur Chapuis, 'werktuigkundige' (geboren te Verviers 1822), op 5 mei 1858 trouwde met Agnes Dreessens (geboren in 1833), was 'Fransch docter' Chapuis al overleden. Getuigen bij dit huwelijk waren: een broer van de moeder van de bruid, aannemer Jan Hendrik Weusten (zie noot 95) en zijn zoon Petrus Hubertus Weusten (1828-1879), hoofdopzichter van de gemeentelijke openbare werken. Na de dood van Gregor Arthur Chapuis woonde zijn weduwe in de Muntstraat nr. 1095, nu: 14 ('In de gulden kan'). [*Adresboek* 1875] Later wordt zij vermeld als: weduwe A. Chapuis, in parfumerieën, Grote Staat nr. 1830, nu: 47 ('De spoor'). [*Adresboeken* 1884 en 1890]
 'Apothecar Konings', lees: Jacob Joannes Coninx. Hij woonde 'in het Zwaard', Maastrichter Brugstraat nr. 1061, nu: 29, een pand dat ca. 1878 eigendom was van zijn aangetrouwde neef (oomzegger) Van Rietschoten Hagens (zie hieronder).
Rietschoten: Dirk Jacob van Rietschoten Hagens, geboren op 23 oktober 1811 in Zaltbommel, trouwde op 10 oktober 1839 in Eijsden met Christina Theodora Vonk. Bij de volkstelling van 1829 was zij woonachtig in het huis van haar oom, de hierboven genoemde apotheker Coninx, een broer van haar moeder. Van Rietschoten Hagens wordt in het *Jaarboekje voor het Hertogdom Limburg* 1847 vermeld als adjunct-commies 2e klasse bij het gouvernement en in het *Adresboek* 1875 als gepensioneerd ambtenaar, wonende aan het Vrijthof nr. 1763, nu: 51. In de periode 1845-1860 was hij vele jaren diaken en ouderling van de hervormde gemeente. [Bax, *Hervormde gemeente*, 212, xxxv] Bovendien was hij in 1847 benoemd tot regent van het Gereformeerd Weeshuis. [*De Maasgouw* 38 (1918) 43] Wanneer en waar de echtgenoten Rietschoten-Vonk zijn overleden weet ik niet.

stoken was. Het gezang luide: *Wij hebben den haan geslagen, tra-la-la-lala. Wij hebben den haan geslagen, tra-la-la. Rij maar uit, wagen wagen. Rij maar uit, wagen. Het is maar Raçe de poux (bis) Het is maar cacadoe – Joe !!!*

In mijn tijd zong men het in Maastrichtsch dialect, en al zeer verbasterd, bijvoorbeeld: *Rijaloet, wagel wagel. Het is mèr rèschepoe – Joe*. Het volk kende noch de beteekenis noch de zin van haan slaan of hun eigen lied. Een en ander was een schimp op de Franschen. Den haan beteekende *Le Coq Gaulois*, die den kop wierd afgehouden. Het *Rij maar uit, wagen! wagen!* en het uitjouwend *Joe!* vergezelde de aftrekkende Franschen, toen deze de stad verlieten om weder door Hollands garnizoen bezet te worden. Waarschijnlijk is het in 1676 in de wereld gekomen en niet in 1749.¹⁴¹

[p. 144] Bij de *occupatie van de Franschen* onder Lodewijk XIV hadden ze zich door hunne veel-eischendheid zeer gehaat gemaakt (mededeelingen van den ouden archivarius Paulussen, overleden december 1842).¹⁴²

Na de laatste occupatie van de Franschen tot mei 1814 wierd het *Fort Willem* op den Couberg¹⁴³ gebouwd. Men was toen al even blij, hier van Franschen verlost te zijn, want honderden heeren en dames gingen als vrijwilligers aan dat fort werken, namentlijk grond kruijen. Op het laatst wierd het gekheid: in plaats van grond wierden de dames gekruid. Deze bijzonderheid vernam ik van mijn vader die het had bijgewoond en gezien.

Hoewel de oude Maastrichtenaars beweerden dat de Franschen (1814) de *spooken* hadden medegenomen (dat het geloof aan spooken uit was) regeerden er in mijne jongensjaren toch nog twee straatspooken. *De blanke modder* hield zich op in de Tafelstraat, de beide Grachtjes,¹⁴⁴ Hilariustaatje en Achter de Molens. [p. 145] Hoe dat spook er moest uitzien, heb ik nooit vernomen, maar wel dat vreesachtige lieden zeer ongaarne 's nachts of 's avonds laat die buurt passeerden. Nummer twee was *de lange man*. Hij kon diverse gedaantens aannemen, o.a. van een oud vrouwtje in een falie gehuld. Ze had zeer scherpe, hel blikkende oogen en wierd onder het gaan hoe langer hoe grooter. Ook waren er die beweerden *de lange man* eerst als oud wijfje gezien te hebben en toen in de gedaante van een grooten bal die voor hen uitrolde. *De lange man* vertoonde zich van de Kleine Gracht tot het Bassin, van de Boschstraat tot Langs de Wal.¹⁴⁵

Het *deel van de stad* dat in de laatste eeuw (van 1790 – 1870) meê *de grootste verandering* heeft ondergaan, is vanaf de St. Antoniusstraat tot en met het papierfabriek en het Bassin tot de Boschstraat toe.¹⁴⁶ Tegenover den hoek van de St. Antoniusstraat lag de kerk van het Antoniusklooster, die zich met zijn schuren en tuinen aansloot aan de kloostergebouwen, kerk en tuinen [p. 146] van de Commanderij de Nieuwen Biezen, dat zich uitstreckte tot bijna waar nu de tombe van den generaal Destombes ligt.¹⁴⁷ Die beide geestelijke gestichten hadden ten weste eene¹⁴⁸ rooilijn. Daartegenover, waar nu het Bassin is, lag den bongard (boomgaard). Die was omgeven door een vrij hoogen muur en strekte zich uit tot aan de

- 141 Zie ook: Lou Spronck, 'De "Rij-al-oet wagel" in revisie', in: *De Maasgouw* 118 (1999), 103-106.
- 142 Joannes Petrus Dominicus Paulissen, gepensioneerd archivist bij het gouvernement, wonende Bogaardenstraat nr. 1161, daarna: 1378, nu: 7, stierf op 28 december 1843, ruim 77 jaar oud.
- 143 Couberg, ook: Caberg.
- 144 Lang Grachtje en Klein Grachtje.
- 145 Door J.R.W. Sinninghe, *Limburgsch sagenboek*, Zutphen 1938, 272-275, zijn de sagen van de Blanke Modder en de Lange Man opgetekend, aangevuld met negen andere Maastrichtse spookverhalen. Ook bij Fons Olterdissen, *Prozawerken*, 134, en Pierre Kemp, *Limburgs sagenboek*, Maastricht 1968 (heruitgave), 152, verschijnt de Lange Man in verhaalvarianten. Langs de Wal werd in 1879 omgedoopt tot Van Hasseltkade.
- 146 Het Boschstraatkwartier onderging in de jaren 1960-1980 een niet minder rigoureuze metamorfose. Wel bleef de monumentale rand (Boschstraat-Bassin-Van Hasseltkade, Kleine Gracht) behouden, maar het binnenterrein werd gesloopt en herschapen in de woonwijk Boschstraat-Oost. Thijs van Vugt zal aan dit stadsdeel een dissertatie wijden (werktitel: *Het Maastrichtse Boschstraatkwartier-Oost van circa 1829 tot circa 1975, een sociaal-ruimtelijke geschiedenis*).
- 147 Literatuur over het Antoniusklooster: P. Noordeloos, 'Een bijdrage tot de geschiedenis van de Commanderie van S. Antonius te Maastricht', in: *PSHAL* 92-93 (1956-1957) 153-254; J.A.K. Haas, 'De opheffing van het Antonietenklooster te Maastricht', in: *Maaslands Melange*, Werken LGOG 14, Maastricht 1990, 66-95.
- Over de Nieuwe Biesen: M. van der Eycken, 'De lotgevallen van het archief van de Duitse Orde in de Nieuwe Biesen te Maastricht', in: *Maaslands Melange*, 121-130; J.M.J. van Term, *Nieuwe Biesen / KNP*, Maastrichts Silhouet 30, Maastricht 1989, 3-26.
- De tombe van generaal Des Tombe: deze lag in de vestingwerken ter hoogte van de huidige papierfabriek en werd in 1925 overgebracht naar het Waldeckpark. [*Historische encyclopedie*, 530-531]
- 148 eene: dezelfde.

Boschstraat. Vanaf den ingang van de St. Antoniusstraat tot aan den Wal (Noordzijde) bestond er dus voor honderd jaar een zeer lang vrij smal slorp¹⁴⁹ zonder zijwegen. Die cul de sac noemde men nog in mijn tijd, hoewel toen reeds onherkenbaar, *Achter de Beeze*.

Welnu, op dat punt, achter die *Beeze*, zijn in den Franschen tijd (1794-1814) honderden doodgestoken. Daar hadden de *duëls* plaats: tusschen militairen en militairen, van alle rangen, tusschen militairen en burgers evengoed. Een burger die een snor dorst laten groeijen, werd direct uitgedaagd door een militair. Dat vechten met de sabel was schier dagelijks brood [p. 147] en zeer dikwijls hadden er op één dag verschillende *duëls* plaats. Men vond het zéér natuurlijk, en de militaire autoriteiten moedigden het veel meer aan als het tegen te gaan. Wee hem, die een tweegevecht dorf te ontwijken. Ik weet dit van zeer vertrouwbare tijdgenooten.¹⁵⁰

Voordat Limburg weder aan Nederland werd teruggegeven, dus van 30 tot 39, kwamen de voor het Maastrichts garnizoen bestemde troepen over de Bessemer,¹⁵¹ Lanaeken en Smeermaas de Boschpoort binnen. Zulks geschiedde met de grootste *voorzorgsmaatregelen*. Een bataljon infanterie bezette de Boschpoort, een compagnie vatte post aan de buitenste barrière, eene sectie toog nog eenige honderde passen verder de inkomende tegemoed. Van die sectie détacheerde zich weder twee man en een korporaal. De inkomende troep avanceerde in gelijke formatie, zoodat ook van deze twee man en een korporaal het eerst de twee man en een korporaal van het garnizoen ontmoeten. Door dezen werd parool en contrasig- [p. 148] ne gewisseld, en nadat men zich deugdelijk verzekerd had met geen verkleden troep Belgen te doen te hebben, raakte den troep binnen.

De *Belgen* lagen in de eerste tijden te Smeermaes, Lanaken, Canne, het zuidelijk gedeelte van St. Pieter, Gronsveld, Heer, Meerssen, Rothem, Borgharen enz. Wij zagen hen uit ons balcon met troepjes door het veld zwerven. Als ik uit school kwam, hoorde ik alle dagen om 4 uur met kanon schieten. Wij konden aan den klank hooren of een metalen (bronzen) of ijzer stuk gelost werd. Wellicht waren dit oefeningen. Maar toch heb ik wel gehoord dat personen die men voor Belgische militairen meende te herkennen tot mikpunten dienden. Zoo wierd er o.a. één te Charn [lees: Scharn] het been afgeschoten.¹⁵² Zeer dikwijls melden zich Belgische *déserteurs* aan de poorten. Ook zag ik herhaalde malen Franschen dito, zeer kenbaar aan hun roode pantalons. Die wierden dan tusschen twee man met een korporaal naar de Hoofdwacht gebragt en voor Oost-Indië bestemd. Ook van ons garnizoen liepen er wel naar de Belgen over.

Tusschen 30 en 39 zijn een kurassier en een infanterie-korporaal [p. 149] in de werken *gefusilleerd*. De kurassier had op zijn majoor met een pistool een schot gelost, wijl dezen hem gecoujongneerd had. De zoon van de majoor had 's kurassiers arm omhoog geslagen, zoodat de kogel in het plafond vloog. Zulks viel voor boven de Groote Societeit. De ruiter was zóó cordaat, dat toen hij naar de strafplaats geleid wierd, hij den dominé (Van Epen)¹⁵³ ondersteunde in plaats van dezen hem. Alle vrouwen weenden op de Tongerschestraat.

- 149 slorp, slurp, slurf: doodlopend steegje, pijpenla.
- 150 Het fragment 'Tegenover (...) tijdgenoten (p. 145-147) en verderop het fragment '29 januari 1850 (...) verkocht' (p. 305-306) werden door Rolf Hackeng als een 'aantekening van Henry Schaepkens van Riempst' afgedrukt in 'Rondom de Nieuwe Biesen', in: Hackeng (red.), *Groot verhalenboek*, 74-75. Wij weten nu dat de auteur ervan Charles van der Noordaa is. Blijkens *PSHAL* 68 (1932) 109 beschikte Jules Schaepkens van Riempst over een afschrift van Van der Noordaa's Herinneringen. Zie ook: *PSHAL* 68 (1932) 111-112 (over de loge in de Statenstraat), waar geput is uit p. 40 en p. 140 van de Herinneringen.
- 151 'de Bessemer': gehucht tussen Zutendaal en Lanaken.
- 152 Het gevecht in Scharn op Tweede Kerstdag 1830, met enkele doden en gewonden [v.d. Kemp, *Belegstaat*, 84; Verbeet, 138] was tekenend voor de hachelijke situatie waarin de stad van november 1830 tot en met januari 1831 verkeerde. Pas op 26 januari 1831 was 'het oogenblikkelijk gevaar der berenning geweken'. [v.d. Kemp, *Belegstaat*, hoofdstukken III-XI passim; idem, 92 noot 6]
- 153 Dominee Cornelis van Epen begon in april 1822 zijn werk bij de hervormde gemeente van Maastricht en ging op 1 januari 1841 met pensioen. Hij overleed in 1843. [Bax, *Hervormde gemeente*, 203, 210, X]

In dat tijdvak hadden geene *burger-exécuties* plaats. Van 1815 – 1830 wierden twee personen geëxecuteerd. In 1822 (meen ik) zekeren Rouborg of Roeborgh, die in het Lantaarnstraatje zijn zwager een dodelijke messteek had gegeven. Zij hadden samen den avond bij Coenengracht in de Pompe Anglaise doorgebracht.¹⁵⁴ De tweede was een oud wijf dat Alofs heete, dat een meisje vermoord en in een ketel gekookt had. Zulks moet in 1828 zijn gebeurd.¹⁵⁵ Wij woonden toen in de Vogel Struijs, [p. 150] Vrijthof, hoek Platielstraat. Moeder heeft mij dikwijls verteld dat zij peterselie kapte om de hoeven der paarden niet te hooren van de gendsarmen welken de veroordeelde naar de Markt bragten.

De *beul* heete De Beef; hij woonde vooraan in de St. Antoniestraat. In zijn voorhuis hing aan de balk een groot oorlogsschip. Ik zie het nog. De Beef eindigde met zich te verhangen.¹⁵⁶ De laatste scherpregger hier was den heer Verschueren. Hij was zeer vroom en sloeg nooit over, 's Zondags in de Janskerk, aandachtig te zitten luisteren. Niettegenstaande zijn verschrikkelijk ambt was hij geacht en gezien. Hij volgde met de grootste nauwgezetheid ieder crimineel proces waarin hij betrokken kon raken, en hij zoude zijn ambt hebben nedergelegd, indien hij daar niet de overtuiging had kunnen uit putten, dat den veroordeelde schuldig was. Hij heeft te Maastricht nooit doodvonnissen uitgevoerd.¹⁵⁷ Wel heeft hij in Zeeland De L'oiul opgeknoopt.¹⁵⁸ Zijn collega in die provincie was destijds ziek. Hij zag zeer tegen die reis op, omdat het winter was, *niet* waarvoor hij ontboden wierd. Het toedienen van brandmerken en aan de kaak zetten heb ik hem wel zien uitvoeren.

Kort na elkander zijn [p. 151] er hier twee *doodvonnissen* uitgevoerd. Ik meen in de jaren 1854-55.¹⁵⁹ Ik heb beide onverlaten de eeuwigheid zien instappen. Den eenen, Geurts, had een meisje (nog een kind) misbruikt en het toen met haar schortje verwurgd. Hij was al half dood toen men hem hing.¹⁶⁰ Nummer twee was Nathan, die zijne schoonmoeder vermoord had.¹⁶¹ Die *exécuties* hadden plaats nog gedurende het leven van Verschueren, maar er was toen reeds één algemeene Rijksscherpregger die met het schavot uit Amsterdam kwam (per schip). Dat schavot was een groot vierkant gevaarte, met zwart laken bekleed. De galg stond in het midden. Daar wierd de *délequent* aan vastgestropt en dan liet de knecht van de scherpregger een luik vallen. De lijder zakte dan wel een voet en zijn liggaam draaide langzaam heen en weder. Hij bleef een uur hangen en wierd dan gekist. Hij was al een goeden tijd vooruit onder den trap van het stadhuis gebragt. Die ingang was tot kapel ingerigt. Het speelwerk van de stadhuisklok was stil gezet, niet het slagwerk. Met den eersten slag van middag 162 wierden ze gebonden uitgebragt. Maréchausees en 25 dragonders bewaakten het schavot, de rug naar den galg gekeerd.

[p. 152] Als er een *aan den paal*¹⁶³ stond, van 12 tot 1 (ik meen altijd op zaterdagen) wierd er een wijden kring om hem of haar afgezet. Zijn pet (of een bord) lag aan zijn voeten. Men mogt dien kring verlaten om in die pet een aalmoest, meest 1 cent, voor den *délequent* te offeren. Wij, jongens, maakten, als de beurs het toeliet, van dat regt gebruik om hem eens goed op te nemen. Dat lot viel o.a. ten deel aan den goudsmid F....., die geld gesnoeid had.¹⁶⁴ Ik zie den armen zondaar nog staan.

- 154 Jan Hendrik *Roborgh*, koopman, geboren te Maastricht, woonachtig in Den Bosch, gehuwd met Maria Theresia van Osch, werd op 26 juli 1820 om 12.00 uur op de Markt geëxecuteerd. De moord op zijn zwager Timmers vond plaats in 1819. Aanleiding was een hoog oplopende ruzie om een erfdeel. Details in: Flament, *Chroniek*, 152; Philippe van Gulpen, 'Kroniek', in: *De Maasgouw* 11 (1889) 152.
- 155 De executie (door ophanging) van Jeanne *Alofs*, oud 35 jaar, vond plaats op 6 augustus 1828. [*L'Éclaireur* van 7, 8, 13 augustus 1828]
- 156 *De Beef*, lees: Franciscus Christianus Jacobus *De Beefe*, 'scherpregter', die op 8 juli 1832, 43 jaar oud, omstreeks 15.00 uur uit dit leven vertrok. Hij was geboren in Maastricht en weduwnaar van Anna Catharina Boelen. Zijn woonhuis aan de Sint-Antoniusstraat nr. 1426 (later genummerd 825, daarna 5) bestaat niet meer.
- 157 *Verschuieren*, lees: Hendrik Daniel *Verschuure*, geboren te Middelburg en gestorven te Maastricht op 27 maart 1875, 77 jaar oud. De 'gewezen scherpregter' was weduwnaar van Pieterella de Looze en woonde aan de Onze-Lieve-Vrouwewal nr. 3081, later aangeduid en genummerd als: Onze-Lieve-Vrouwekade (nu: Het Bat) nr. 10 (inmiddels gesloopt ten behoeve van nieuwbouw).
- 158 *De L'oiul*, lees: Jean Baptiste *de Loeil*, die op 11 februari 1850 te Middelburg werd opgehangen. De Loeil, geboren op 13 februari 1790 te Exaerde (Oost-Vlaanderen), geneesheer van beroep, was op 7 november 1848 in zijn huis te Koewacht (Zeeuws-Vlaanderen) gearresteerd en op 25 oktober 1849 veroordeeld tot de strop wegens langdurige marteling van zijn vrouw met haar dood als gevolg. Met dank aan mevrouw Maaïke Doorenbos, medewerker Infocentrum van het Zeeuws Archief.
- 159 Van der Noordaa's herinnering faalde: het betrof 1858 en 1860.
- 160 Over het ophangen van Peter Jan *Geurts* op 28 april 1858, zie ook: Schuhmacher, 'Gedinksjrifte', in: *Veldeke* 10 (1935-1936), 574-575, en Olterdissen, *Prozawerken*, 142-146.
- 161 Johan *Nathan* werd opgehangen op 31 oktober 1860. Zie ook: Olterdissen, *Prozawerken*, 144-146; H.J.A.M. Beaumont en J.H. Schrader, 'Een gruwelijke moord op de Broeksittarderweg', in: *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 18 (1997) 148-172; Frans Roebroeks, 'De laatste terechtstelling in Nederland', in: Rolf Hackeng (red.), *Groot verhalenboek van Maastricht. Meer sprokels uit het archief*, Zutphen-Maastricht 2011, 130-133. Frank Jansen schreef over de zaak-Nathan de historische roman *Engel der gerechtigheid*, Zoetermeer 2010. De rechtszaak werd nagespeeld op 28 oktober 2010 in de hal van het Maastrichtse stadhuis bij gelegenheid van het juridisch congres aan de Universiteit Maastricht 'De doodstraf voorbij', op 28-29 oktober 2010.
- 162 middag: het middaguur.
- 163 de paal: de schandpaal, de kaak.
- 164 geld snoeien: de randen van gemunt geld afhaken. De goudsmit F..... heb ik niet kunnen identificeren.

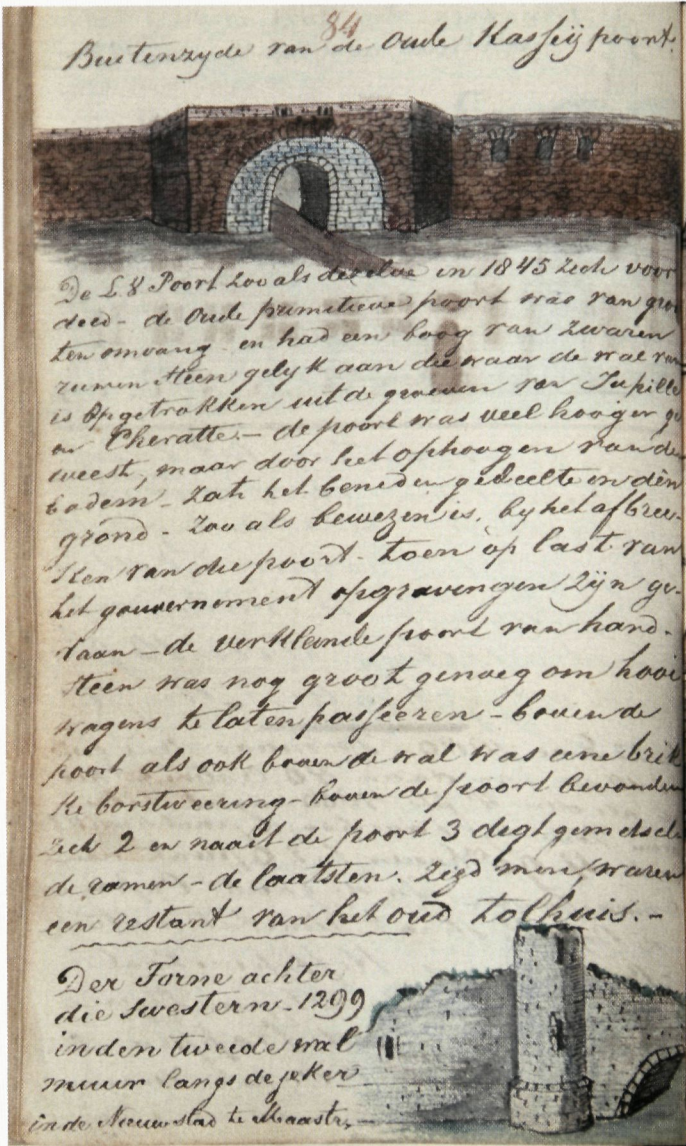
Koning Willem I, destijds Souverein en Vorst der Nederlanden, bracht zijn eerste bezoek aan Maastricht 24 en 25 september 1814.¹⁶⁵ Hij kwam van Brussel over Hasselt. Luitenant-generaal De Constant Villars¹⁶⁶ en verdere commissie trokken hem met [een] détachement hussaren tot op de grens van de generaliteitslanden tegemoed. Hij kwam de

Van der Noordaa, pagina 85.

- 165 Van der Noordaa volgt hier het verslag in de *Journal de Maestricht* van maandag 26 september 1814.
 166 Luitenant-generaal baron De Constant-Villars was in 1814 de Nederlandse opperbevelhebber (gouverneur) te Maastricht [br. Winifred Ubachs (= Pierre J.H. Ubachs), 'De Nedermaas niemands-land 1814-1815', in: *PSHAL* 100 (1964), 203, 217-218] Zie ook volgende noot: generaal Von Kleist.

Van der Noordaa, pagina 84.

Tongerschepoort binnen onder 101 kanonschoten. Buiten de Tongerschepoort, in eene tent, werd hem eerst de sleutels der stad en den eerewijn aangeboden. Een groot aantal fatsoenlijke, uniform gekleede burgers met oranje sluijers aan den arm verzochten en verkregen vergunning de paarden te ontspannen en zijn rijtuig te trekken. Zoo kwam Willem I binnen. Aan het Gouvernementshotel afstappende, stonden er in een kring de eerste jongedames van de stad geschaard, o.a. freule De Constans Villars, [p. 153] J. van den Santheuvel, de drie gezusters Van den Santheuvel Collard, Gyer, Belliché de Val en Sart, Rigano, Van Aken, De Massen, Hollard enz. Zij strooiden bloemen. De eerste bood hem een bloemkrans en hield een toespraak. De geestdrift in de heele stad was onbeschrijflijk groot. De geheele stad was met boomen beplant, overal eerebogen, en de lucht weergalmde van het gejuich. Verder illuminaties, diners, tocht naar het Fort St. Pieter, den berg in, bal in de Redoutezaal. De Pruisische generaals Van Kleist en Von Muffling kwamen hem complimenteren. Parades en revus. Den 25 September ging Willem naar de Janskerk onder het gehoor van professor Verloren. Weder audienties, diné en tal van oraties enz. S'namiddags ten half zes vertrok hij naar Tongeren, waar hij vernachte. Hij werd met groot gejuich en veel ceremonieel weder uitgeleid.¹⁶⁷

[p. 154, 155, 156] Afbeeldingen met betrekking tot de Onze-Lieve-Vrouwekerk uit het *Annuaire*.

Van der Noordaa, pagina 83-b.

167 Freule *De Constant-Villars*: waarschijnlijk te vereenzelvigen met Georgine Marie Cathérine de Constant Villars, gedoopt in de Waalse kerk op 11 juni 1789, dochter van Jacques Constant en Cathérine Seymour.

J. *Van den Santheuvel*: hoewel geen 'jongedame', is hier waarschijnlijk Jeanne Henriette Van den Santheuvel, geb. Roman (1754-1834) bedoeld, de vierde vrouw van Jhr. Adriaan van den Santheuvel (1756-1845), die voor, tijdens en na de Franse tijd in Maastricht diverse aanzienlijke functies bekleedde: directeur der directe belastingen in Limburg (1816-1823), lid van de gemeenteraad (1815-1819), lid van de Limburgse Ridderschap. Het echtpaar woonde in de Wolfstraat nr. 993, nu: 15. [NNBW VII, 1096; *Almanach de la province de Limbourg* 1820; *Blonden, Vroedschap*, 12] Uit het huwelijk van Adriaan van den Santheuvel met zijn in 1800 overleden derde echtgenote, Gertrude Wilhelmine van Hogendorp, had hij een zoon, Onno, en drie dochters, de drie *gezusters Van den Santheuvel*: Carolina Wilhelmina, (1794-1864), Frédérique Amélie (1796-1865) en Antoinetta Catharina (1790-1871). [*Nederland's adelsboek* 92 (2006-2007)]

Collard was de naam van een vooraanstaande protestantse familie in Maastricht. [Bax, *Hervormde gemeente*, passim] De Collards waren onder meer geparenteerd aan de families Geijer en Van Slijpe. Mr. Quirin Alexandre Collard (1766-1805), gehuwd met Sara van Slijpe. Hun dochter Sara Alexandrina werd geboren in 1789. Hun zoon Isaac Lodewijk Collard (1800-1839) trouwde met Maria Geertruida Coenegracht. [*Nederland's patriciaat* 3 (1912), 55-63]

Gyer, lees: *Geijer*: Het overlijden van Quirin Alexandre Collard (1766-1805) werd aangegeven door zijn 51 jaar oude schoonbroer Isaac Hendrik Geijer. Deze was gehuwd met Joanna Catharina van Slijpe, welke voor en na de Franse tijd figureerde op de lijst van Moeders Regentessen van het Gereformeerd Weeshuis. Uit hun huwelijk werden geboren: Louisa Catharina Petronella (1787) en Sara Joanna (1789).

Belliché de Valensart, lees: *Billehé de Valensart*. Théodore Joseph baron de Billehé de Valensart (1769-1836) was lid van de Limburgse ridderschap en schepen van Maastricht van 16 mei 1815 tot 3 juli 1817. Hij woonde in een riant pand aan de Tongersestraat nr. 343, nu 53-65 (UM, het voormalige Jezuïetenklooster) en had niet minder dan zeven personeelsleden in dienst. [*Almanach* 1820; *Blonden, Vroedschap*, 11; Bos, *Notabele ingezetenen*, 231, 236] Zijn dochter Pauline (Brussel 1800 – Maastricht 1842) trouwde op 21 mei 1822 met Charles Ghislain Guillaume burggraaf Vilain XIII (Brussel 1803-Leuth 1878) [Wikipedia].

Rigano. De protestant Louis Rigano (ca. 1749-1799), die in 1797 het complex van Calvariëenberg aankocht, was lid van de municipaliteit van 31 december 1795 tot 16 augustus 1798, de laatste vier maanden als president. Hij had vijf dochters, van wie de jongste in september 1814 zestien jaar was. De weduwe Rigano-Lemarchand bewoonde in 1821 een kostbaar huis op het Sint-Servaasklooster, later woonde ze, met drie personeelsleden, aan het Vrijthof nr. 780 ('In de klok'), nu: 52. [J. Luijten / F. Roebroeks, *Calvariëenberg*, Maastrichts Silhouet 26, Maastricht 1988, 25-27; *Blonden, Vroedschap*, 6; Bos, *Notabele ingezetenen*, 231, 236]

Van Aken. Léon. G. van Aken (Maastricht 1750 – 1817), gewezen schepen, was lid van de gemeenteraad van 16 mei 1815 tot 29 september 1817. Hij behoorde tot de hoogst aangeslagenen in het belastingjaar 1811-1812. Uit zijn tweede huwelijk werden drie dochters geboren die in september 1814 negentien, zeventien en dertien jaar oud waren. Zijn zoon, H.J.W. (Jan) van Aken (1796-1860), zou in 1855 burgemeester van de stad worden. [Bos, *Notabele ingezetenen*, 210-211; *Blonden, Vroedschap*, 10, 13; J.H.J. Gulikers, 'De burgemeesters van Maastricht 1800-1900', in: *De Limburgse Leeuw* 13 (1965) 55-56]

Annuaire 1828

[p. 157-213] De historische bijdrage in het *Annuaire* 1828, p. 103-159, is getiteld *Notice historique sur l'Église primaire ci-devant collégiale de St.-Servais, à Maestricht*. Bij Van der Noordaa zijn het de bladzijden 157-213.

[p. 214-219] Deze bladzijden bevatten een *Liste des Grands Prévôts de St. Servais*, lopend van 1087 tot de Franse Revolutie. Het overnemen van deze lijst is niet zinvol; een verwijzing naar P. Doppler, 'Lijst der proosten van het vrije Rijkscapittel van St. Servaas te Maastricht (800-1797)', in: *PSHAL* 72 (1936), 141-239, moge volstaan. Vanaf p. 220, waar de laatste Hoogproost bijzondere aandacht krijgt, nemen we Van der Noordaa's aantekeningen weer over.

[p. 220] 1792. Guillelmus Jacobus Thomas baron de Wassenaar, fils d'Albert baron de Wassenaar Warmont et de Marie Alexandrine de Cannaerts de Hamale, né le 10 Septembre 1792 [lees: le 1 Septembre 1740], chanoine le 26 mai 1755, fut investi de la prévôté par les États Généraux de Hollande pour la somme de 30.000 florins. Il eut pour coadjuteur Adrien comte d'Oultremont, chanoine de St. Lambert de Liège. Ce fut le dernier prévôt du chapitre, qu'il honora par ses vertus chrétiennes. Déporté par ordre du Directoire Français pour le refus de prêter serment à la République, il souffrit avec résignation la déportation à travers la France où il fut conduit d'une prison à l'autre. Heureusement un changement de gouvernement en France prévient son exil en Cayenne¹⁶⁸ et il put enfin regagner sa patrie, la ville de Liège, où il mourut le 17 Septembre 1817. Le personnel attaché au clergé de St. Servais a été nombreux et on comptait [p. 221] à sa suppression 250 sujets. Les revenus d'un grand prévôt montait à peu près à 100.000 florins P.B.¹⁶⁹

1872. Voor eenigen tijd is het loden dak van de *St. Servaaskerk* afgenomen en door groote leijen vervangen. Men is voortdurend bezig met de kerk uitwendig te restaureren. Het koor is in 1876 en 1877 hersteld, de oude vergane steenen uitgenomen en Fransche steenen ingevoegd. De twee torens op het Vrijthof zijn hooger opgetrokken. De zijkapellen tegenover de Janskerk idem gerépareerd, en een fraai geslagen hek langs de kerk en om het koor aangebragt. Voor vijf jaren (72) is de keizerlijken arend boven de nok van het koor geplaatst. Ook is een gedeelte van den Langen Gang (klooster) hersteld; de heiligdomskamer gebouwd, en ook daar een gothiek hek geplaatst.¹⁷⁰

[p. 222] De groote klok van St. Servaas, die circa voor twintig jaren (58 à 60) is gerepareerd *U*,¹⁷¹ wierd na dien tijd door een traptostel geluid. Dat was een slechten klank. De klok luide niet uit. In 1877 heeft men weder door middel van wielen gaan luiden, dat is beter. Hij die de klok hersteld heeft, een Franschman, was eenig in zijn vak. De *St. Servaasklok* was de laatste welke hij herstelde. Die operatie was zeer ongezond.¹⁷²

De Massen: Willem (Guillaume) Eugène de Massen (Amsterdam 1753 – Wylre 1820), gewezen kapitein in het Staatse leger, kocht in 1803 de voormalige heerlijkheid Wylre; hij was, gelet op de lijst van hoogst aangeslagenen in 1811-1812, puissant rijk. Hij had drie dochters en een zoon. De oudste dochter, Eugénie Eléonore Charlotte (1784-1867), trouwde in 1802 met François Xavier Mathias Aloys Lambert Otto Kerens (1775-1856), die vanaf 1821 door het leven ging als 'Jonkheer Kerens de Wylre' en in 1822 werd toegelaten tot de Limburgse Ridderschap; hij was lid van Provinciale Staten en burgemeester van Heer. Guillaume's tweede dochter, Josephina Adelaide Ursula (1785-1843), trouwde met Hyacinthe Ferdinand de Liedekerke. De jongste, Marie Gabrielle Augustine de Massen (ca. 1798-1854), bleef ongehuwd; zij woonde te Maastricht aan de Boschstraat nr. 1251, nr. 88, en beschikte in 1830 over drie bedienden. [Régis de la Haye, 'Een heer? Geen heer! Wylre op het breukvalk van de Franse Revolutie', in: *Historische en heemkundige studies in en rond het Geuldal* 1992, 107-108, 114; Bos, *Notabele ingezetenen*, 212-213, 236; *Nederland's adelsboek* 13 (1915)]

Hollard: George Hollard (1752-1823) was na een militaire carrière in Maastricht werkzaam als belastingambtenaar en lid van de magistraat, zowel voor als na de Franse tijd. Uit zijn tweede huwelijk met Anna Catharina Josepha barones de Crassier werden zes dochter geboren, van wie Julie, Josephine, Hubertine en Mimie intussen zestien jaar of ouder waren. [Cees Claessen, Frank Claessen, Ben Hollard, *George Hollard 1752-1823. Beroepsmilitair, belastingambtenaar, stadsbestuurder*, Zoetermeer 2007]

Generaal Von Kleist: Friedrich Heinrich Graf Kleist von Nollendorf (1762-1823), in 1814 opperbevelhebber van de Pruisische troepen op de linker Rijnsoever met Aken als hoofdkwartier. [*Allgemeine Deutsche Biographie*, XVI, 124-127] Von Kleist stond op goede voet met De Constant-Villars. [Ubachs, 'Niemandslant', 204]

Generaal Von Müffling: Waarschijnlijk is dit Wilhelm Freiherr von Müffling (1778-1858), die in 1816 commandant was van de Pruisische troepen in de Bondsvestingen Mainz en Luxemburg. [*Neue Deutsche Biographie*, XVIII]

Jacobus Verloren (1749-1827): predikant in Maastricht, 1786-1819; vanaf 1816 president van het provinciaal kerkbestuur van Limburg. [*Historische encyclopedie*, 549; Bax, *Hervormde gemeente*, 144, 202, 327, X]

168 Cayenne: strafkolonie in Frans Guyana.

169 P.B.: Pays-Bas, dus Nederlandse guldens. Een Nederlandse gulden was ruim twee Luikse guldens waard.

170 heiligdomskamer: schatkamer. Achter 'gebouwd' staat met potlood geschreven: 'door Kaiser'. Dit is de architect Johannes Kayser (1842-1917), de bekendste leerling van Pierre Cuypers.

171 De v verwijst naar p. 223 ('Zie folio 222').

172 In zijn 'Kroniek' doet Philippe van Gulpen nadere mededelingen over de manier waarop de klok op 4 mei 1855 gerepareerd werd. [*De Maasgouw* 11 (1889) 187-188]. Veel meer over 'Grameer', de grote klok van de Sint-Servaas, in: *Historische encyclopedie*, 203-204.

De muur welke van de Hoofdwacht tot aan het koor van St. Servaaskerk liep, is weggebroken, zoodat nu ook die vleugel bloot ligt. Daarin is eene verandering in de ramen gebragt. Die ramen zijn nu op deze wijze verbouwd:

[tekening van twee 'gotische' ramen met ertussen aan de bovenzijde een vierpas]

Een nieuw Christusbeeld, met gothiek ijzere kapwerk omslooten, is aan de buitenzijde van het koor aangebragt. -1878-

[p. 223] Men gaat met de réparation van de kerk voort. Het dak boven den gothieken ingang achter St. Jan is afgenomen. -1878-

Nu volgt een geaquarelleerde tekening, die bijna een halve pagina beslaat, met het onderschrift: *St. Pieterspoort (buiten) in 1798.*

Zie folio 222: **U**. Men wierd de scheur in de groote klok gewaar in het begin van juni 1853. Zie *Courier de la Meuse*, nummer 130, 5-7 juni 1853.

De bokken van St. Servaaskerk, die van gebakken steen waren, zijn in 1879 en 80 met hardsteen overdekt, bizonder die aan de zuidzijde (tusschen de kerken). Ook is in 1880 een nieuwen ingang aan de kerk aangebragt aan de zuidzijde tegenover St. Jan.

[p. 224] De bovenste helft van de pagina bevat een geaquarelleerde tekening van de *Oude Proostdij van St. Servaas. Ingang kapel en gerechtszaal (onder de bogen)*, met het bovenschrift *Anno 1850* en rechts in de bovenhoek: *Zie folio 206.*¹⁷³

In 1874 is weder voor de eerste maal, na eeuwen gestaakt te zijn geweest, het heiligdom¹⁷⁴ vertoond.

In 1881 werden de krochten onder het koor en het kruis van de St. Servaaskerk weder hersteld, zooals ze ten tijde van het kapittel waren. Er worden honderde karren grond uitgevaren.¹⁷⁵ – april 1881 -

[p. 225-230] blanco

[p. 231] Litho met het onderschrift *Vue des Eglises de St. Jean et de St. Servais ainsi que du grand corps de garde à Maestricht, du coté de la place d'armes.*

[p. 232-233] Afbeeldingen met betrekking tot de St. Servaaskerk uit het *Annuaire*.

- 173 In het *Annuaire* 1828 is dit p. 152.
 174 het heiligdom: de relieken. Het tonen van de relieken geschiedde bij gelegenheid van het herstel van de zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart in 1874.
 175 Voor nadere oriëntatie, zie: B.C.M. van Hellenberg Hubar, *St. Servaaskerk II. De Romaanse kerk*, Maastrichts Silhouet 10, Maastricht 1982, 29-34 (De crypten), speciaal p. 33.
 Gedetailleerde gegevens over het cryptencomplex, zie: Aart Mekking e.a., 'Bijdragen tot de bouwgeschiedenis van de Sint Servaaskerk te Maastricht. Deel I: De Oostpartij', in: *PSHAL* 115 (1979), 19-20 (periode 900-1100), 29 (periode 1100-1300), 66-78 (interpretatie van de beschikbare gegevens), 94-108 (poging tot reconstructie).

Van der Noordaa, pagina 93, met de litho van de O.L. Vrouwekerk uit het *Annuaire* 1827. Met een kruisje gaf Van der Noordaa de plek aan waar zich het beeld bevond waarover hij schrijft op pagina 137.

Of Van der Noordaa de plaats van de engel correct aangeeft, is twijfelachtig. Volgens Ad Welters, 'Een engel op de kerk van O.L. Vrouw te Maastricht', in: *De Nedermaas* 2 (1924-1925) 80-81, bevond het beeld zich van oudsher op de nok van het dak van de absis. In 1505 werd de engel hersteld en in 1668 vernieuwd. Mogelijk is het beeld later verplaatst. Maar op een gravure van de O.L. Vrouwekerk circa 1740, naar een tekening van Jan de Beijer, bevindt zich op de uitstek een eenvoudig stalen kruis, nog altijd geen engel.

Annuaire 1829

[p. 234-295] De historische bijdrage in het *Annuaire* 1829, p. 105-166, is getiteld: *Continuation de la description des monumens de la ville de Maestricht, avec indication des principaux souvenirs historiques qui s'y rattachent*. Bij Van der Noordaa zijn dit de bladzijden 234-295.

[p. 296-297-298] Afbeeldingen van wapens en zegels uit het *Annuaire*.

[p. 299] *Le commandeur des Vieux Joncs*¹⁷⁶ avait sous ses ordres 12 autres commanderies, savoir: 1. Gruitrode, 2. Gemert, 3. St. Gilles, 4. Bockevoort, 5. Zeestorf, 6. Remmersdorf, 7. Aken, 8. Jongebiesen of Niewen Biesen te Maastricht, 9. Keulen, 10. Bernersheim, 11. Ardingen, en 12. St. Truyen. Idem à Fouron St. Martin / Pierre, voyez Delvaux, rive droite, page 175 et 177, voyez Cahier no. 2.¹⁷⁷

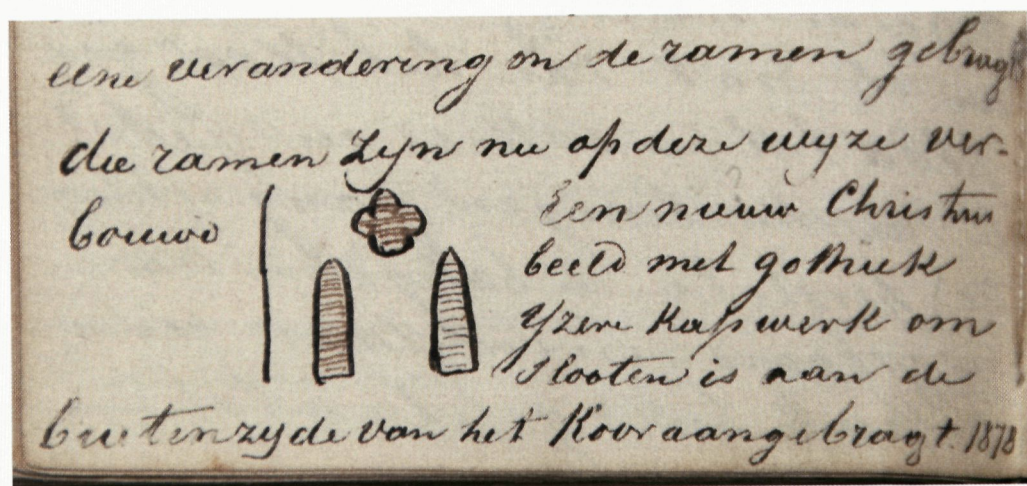
In 1848 omtrent de maand oktober is men begonnen den *Teunis* (St. Anthoniuskerk en -klooster) af te breken, aanvangende met de torens, waaraan een goede poos is doorgewerkt, totdat de arbeiders kwamen tot op een afstand van omtrent tien à twaalf voeten van den grond. Het bovenste gedeelte was mergelsteen; hier ving de blauwe hardsteen aan. De schuren digt bij het Bassin alsook den tuinmuur zijn nedergesmeten en men werkt sedert de maand november aan het graven van het kanaal dat reeds goed [p. 300] vorderd. Men breekt echter tot heden (26 januarij 1849) noch niet aan het klooster, waarin de bureaux van de geëmployeerde is.¹⁷⁸ Naast de hoofdboort en de Biezestraat heeft men het kleine huisje afgebroken, bij welke gelegenheid men op den 15 november jl. een menigte zilveren *munten* heeft gevonden. Het waren Spaansche, Hollandsche, gravelijke, bisschoppelijke Luiksche, Geldersche en Limburgsche. Er waren twee grootte en een kleinder stuk door de abdis van Thorn in Limburg geslagen bij, ook een stuiver (zilver) van Maastricht. Het geld lag in lossche aarde, een voet onder de plavuizen. Het jongste stuk was 200 jaar oud, zoodat het denkelijk bij de belegering van Frederik Hendrik is begraven (1632). De ploeg die het vond is weggejaagd.

[p. 301] Men heeft bij latere graving verscheiden houten *doodkisten* gevonden. Ook heeft men tien à twaalf voet onder den grond digt bij de Maassluis aan de kant van het Bassin een klein vierkant metselwerk, met plavuizen aan alle kanten bekleed, gevonden omtrent ter grootte van een schilderhuis.¹⁷⁹

De drie hervormde gemeentebesturen (Nederduitsch Hervormden, Franschen en Hoogduitschen) te Maastricht hebben uit onderlinge bijdragen, de eerste genoemde ten bedrage van 500 gulden Nederlandsch en de beide andere ieder 250 gulden bij den rijtuigmaker Roekx een *lijkwagen* doen vervaardigen ten behoeve dezer drie gemeentens.¹⁸⁰ Dezen wagen kan nagelang den stand van den afgestorvenen versierd worden met lantarens, doodskoppen en beenderen, kapellen en draperiën, het al na zijn qualiteit en betrekking, zijnde eigentlijk verdeeld in drie klassen: rijk, burger en armen. De kosten zijn na rato.

- 176 Vieux Jons: Aldenbiezen.
 177 Zie: Henri Del Vaux (de Fouron), *Dictionnaire géographique de la province de Liège. Première partie. Rive droite de la Meuse*, Liège 1841. Del Vaux behandelt op p. 174-178 Sint-Pietersvoeren, 'ci-devant commune libre, gouvernée par un commandeur du baillage des Vieux Jons, ordre teuto-nique (...)'. De *Dictionnaire* van Del Vaux zal wel in losse afleveringen ('cahiers') aan de intekena-ren zijn verzonden.
 178 Het klooster werd een jaar later afgebroken: zie p. 305.
 179 schilderhuis: wachthuisje.
 180 H.G. Roekx, rijtuigmaker, Batterijstraat 1335, nu: 40.

Van der Noordaa, pagina 222.

[p. 302] *St. Jan*, folio 250.¹⁸¹ In 1838 of 39¹⁸² heeft de Nederlandsch Hervormde gemeente zich uit bijdragen door de gemeente bijeengebragt eene zilvere nachtmaalskan aangeschaft, door den zilversmid Nijss te Maastricht vervaardigd.¹⁸³

Een jaar of acht later zijn door bijdragen dierzelfde gemeenten de banken in de kerk vernieuwd en de preekstoel verplaats, die vroeger tegen den derde pilaar, inkomende van het klooster, stond. (De Koning heeft hieraan bijgedragen).

St. Mathijskerk, folio 258.¹⁸⁴ Bij gelegenheid van het leggen der glaze gazbuizen in deze kerk is in oktober 1848 een marmer graf met een dito zerk ontdekt. Een en ander diende tot begraafplaats van een protestantsche dame, wier portret zich vroeger ook aldaar bevond (Cramer genaamd).¹⁸⁵ Het is 60 jaar geleden dat zij begraven werd. Een en ander is in den toestand gelaten waarin men het vond.

De heer *P. Regout* heeft in 1848 de particuliere woningen wier eigenaars zulks verkozen met gaz verlicht, welke door glaze buizen wordt aangebragt. [p. 303] De stadsverlichtig geschiedt alsnog door lantaarnen.

De stad heeft twee *lijkwagens* doen vervaardigen ten dienste voor de Roomsche-Catholijken en Israëlieten (terzelfder tijd als de protestanten de hunnen hebben laten maken (1849); voor de Catholijken wordt erboven een kruis op geplaatst). Deze zijn gemaakt bij den rijtuigmaker Léonard op het Klooster.¹⁸⁶ Vroeger wierden de dooden begraven met lijkkooien, die men tot dat einde bij rijtuigverhuurders huurde. Dit is alsnu verboden (1849).

De *Lieve-Vrouwekerk* is op den 10 oktober 1837 aan de eerdienst teruggegeven ter vervanging van de Nicolaaskerk die men kort daarna zoowel wegens bouwvalligheid als om de te kleine ruimte heeft afgebroken. [p. 304] Op den 9 oktober 1837 werd de wijding door het luiden der klokken aangekondigd en den volgenden dag had deze plegtigheid plaats. Om 9 uren smorgens werd deze kerk door den Z.E. Heer Geestelijken uit naam van Zijne Hoogwaarde den Vicarus ingewijd. Om 11 uren begaven zich de genoodigde autoriteiten naar de St. Nicolaaskerk om de processioneele overbrenging der Heilige Zaken bij te wonen, welke overbrenging ten half twaalf uren plaats had. Bij het binnentreden van de Lieve-Vrouwekerk werd het *Veni Creator* en het gebed voor Zijne Majesteit den Koning gezongen. Het feest werd gesloten door den Bisschoppelijken Zegen. Den 11 oktober 1837 werd eene plegtige Hoogmis in tegenwoor- [p. 305] digheid der genoodigde autoriteiten gehouden en besloten met den lofzang *Te Deum Laudamus*.

De *St. Nicolaaskerk* wierd bij afbraak vrij caducque bevonden. Een fraai huis besloeg wel dra een gedeelte van de plek waarop zij stond, zoodat er voor de Lieve-Vrouwekerk een plein gevormd werd, dat van stadswegen met boomen is beplant geworden. De klokken die vroeger in St. Nicolaaskerk hingen, zijn door de artillerie in de Lieve-Vrouwekerk geheschen geworden. De grootte klok heeft aanvankelijk een onaangename klank gehad. Later is dit gebeterd. (De Lieve-Vrouwekerk is gebouwd voor 5000 personen, St. Servaas idem voor 7000.)

- 181 In het *Annuaire* 1829 is dit p. 121.
- 182 Erboven is in een ander handschrift met potlood geschreven: 't Was in 1837 blijkens opschrift.
- 183 Nijss, lees; *Nijst*. Waarschijnlijk te identificeren met Petrus Lambertus Nijst, geboren te Maastricht op 21 floréal an 8 (11 mei 1800) en aldaar overleden op 26 juni 1869. Hij woonde in zijn geboortehuis: Muntstraat nr. 1018, nu: 41 ('In de fortuin'). Zijn vader, ook zilversmid, droeg dezelfde voornamen. De Adresboeken van 1875 en 1884 vermelden nog: W.R. Nijst, goudsmid, Kleine Staat 1076, nu: 6 (In het goyde herdt) [*Adresboek* 1875 en 1884]; P.C. Nijst, goudsmid, Sint-Servaasklooster 1880-c, nu: 7 [*Adresboek* 1875].
- 184 In het *Annuaire* 1829 is dit p. 130.
- 185 Cramer, lees: *Craan*. Het betreft: 'Het vrij kostbaar grafteeken, in 1790 ter nagedachtenis van mevrouw Craan opgericht'. Philippe van Gulpen maakte er een tekening van, met de toelichting: 'Monument élevée sur le tombeau / de madame Craan, en marbre blanc / dans le Choeur de St. Mathieu, / dans le temps qu'elle étoit Eglise protestante / en 1788'. [Bax, *Hervormde gemeente*, 254 en bijbehorende afbeelding].
- 186 De weduwe *Léonard*, fabricant d'équipages (rijtuigmaker), was gevestigd op het Sint-Servaasklooster aan het Vredeplein (Place de la paix), nu Henric van Veldekeplein.

Van der Noordaa, pagina 223.

29 januarij 1850. Vandaag is men begonnen met het *klooster St. Anthonius* alhier af te breken. Eergisteren en gisteren wierd het dakwerk, dat er stevig uitzag, afgenomen. De hoofdpoot staat noch altijd alsook een gedeelte van den tuinmuur. Het kanaal is reeds lang hier geheel gereed.

[p. 306] Bij het vergrooten van het papierfabriek van de firma Lhoust en Co. ter plaatse waar voorheen de Commanderie de Nieuwen Biesen stondt,¹⁸⁷ is door een arbeider een prachtig *beeld gevonden in massief zilver*, een Duitsch ridder te paard voorstellende. Het is verdonkerd en onder 's hands verkocht.

Van de *St. Janskerk* is in het najaar 1877 de spits afgenomen. De zijbeuken zijn gerépareerd. In 1878 zal een nieuwe hoogere spits worden aangebragt. Den toren wierd zeer caducque. Bij den laatsten zwaren storm voorjaar 76 hadt hij veel geleden.

Men is goed bezig met de restauratie van den Janstoren. In den nazomer van 78 was den toren vanaf de eerste gallerij tot aan de bovenste bedekt met stellingen en zijn de vernieuwingen met kracht voortgezet. De bovengallerij is vernieuwd en reeds veel gebrekkigs hersteld. Om de Janstoren te herstellen heeft men de steigers die voor den bouw van den Dom van Keulen gediend [p. 307] hebben doen opzenden.

Zie folio 173.¹⁸⁸ Storm van november 1800.¹⁸⁹ Vader heeft mij honderd malen van dien vreeselijken dag verhaald die hij beleefd hadt en zich goed herinnerde. – V.d.N. -

Hieronder een geaquarelleerde tekening, die een halve bladzijde beslaat, met het onderschrift *Kloosterke en kerkje der grijze zusters*.

In de nacht van 15-16 januari 1713 braken twee soldaten in in de kerk van het klooster St. Antonius. Zij hoorden tot een Phaltisch Regiment hier in garnizoen. Zij smeten de hosties in een secreet en stolen het ciborie etc. De bevolking was zeer verontwaardigd. Den 20 februari kreeg de krijgsraad hen in handen. Zij wierden *door het* [p. 308] *militaire gerigt veroordeeld*, den meest schuldige om eerst de vijf vingers van de regterhand afgekapt te krijgen – zegge afgebrand te worden met eene gloeiende tang -, aan *beide* de regterhand afgekapt te worden en vervolgens levend verbrand te worden. Die straf is aan hen volvoerd aan het zieke¹⁹⁰ buiten de oude Wijkerpoort in tegenwoordigheid van hun geheel regiment.

De 'tradition populaire' waarvan Heijlerhof op bladzijde 294¹⁹¹ van gewaagd, was in mijne kinderjaren nog geensints uitgestorven. Men noemde het *de IJzere Jufvrouw*. Volgens het in omloop zijnde verhaal moest de délequent die opgeruimd moest worden, een onderaardsche gang doorloopen. Aan het eind van die spelonk stond een IJzere Dame met twee zwaarden. Door het trappen op een veer sloeg de Jufvrouw met de zwaarden in een halve cirkel den ongelukkigen het hoofd af. Men beweerde dat die onderaardsche exécutieplaats zich

- 187 Het betreft de uitbreiding met het terrein van de voormalige Rijks-affuitenloods in 1878. [*Honderd jaren papierfabriek 1850-1950*, Maastricht 1950, 88-90]
- 188 Folio 173 is pagina 119 van het *Annuaire* 1828. Daar staat: 'Dans l'année 1800, au mois de novembre, un violent ouragan emporte une grande quantité de plomb de la toiture de notre église' [de Sint-Servaaskerk].
- 189 De exacte datum is door Van der Noordaa niet ingevuld. Volgens de *Kroniek* van Philippe van Gulpen was het 9 november 1800. [*De Maasgouw* 11 (1889), 147]
- 190 Het zieke (het siecken, de lazerij, de leprozerij) lag buiten de Duitsepoort aan de weg naar Scharn ter hoogte van de huidige Eburonenweg. [*Historische encyclopedie*, 483]
- 191 Dit is pagina 165 in het *Annuaire* 1829.

Van der Noordaa, pagina 224.

moest bevinden in den omtrek waar nu het grafmonument van generaal Destombe zich bevind.¹⁹² – V.D.N. –

[p. 309] Voordat Maastricht eigentlijke casernens bezat tot *huisvesting van de bezetting*, waren de ingezetenen verplicht één of meer soldeniers ten hunnent te huisvesten. Veelen stonden daartoe eene kamer af op de verdieping die langs een trap van de straat te bereiken was, zonder met de woning waartoe ze behoorde in communicatie te staan. Ik heb nog eene op die wijze ingerigte huizing in het Uitbelderstraatje gezien. Welgestelden vereenigden zich, stelden gezamentlijk eene stalling voor paarden en woning voor ruiters tot beschikking van het garnizoen en raakten daardoor vrij van de persoonlijke huisvesting van soldeniers. Nagelang de ruimte der voor ruiters ter huisvesting verstrekke gelegenheid maakte dit meer of minder burgers van de persoonlijke huisvesting vrij. Die inrichtingen noemde men *ruiterhuizen*.¹⁹³ Een voormalig, zeer groot ruiterhuis heb ik gekend. Het diende tijdens de revolutiejaren 1830-39 als garnizoensziekenstal en lag tegen over den Langen Gang van St. Servaas aan den Anker.¹⁹⁴ Een tweede lag in de Raamstraat, tussen het 88 Taliënstraatje en het Zwanenstraatje.¹⁹⁵ Men noemde het in mijne jeugd de Husarenpoort. Tijdens de Fransche overheersching 1795-1814 lagen er bruine husaren, bekend onder de naam van Chambrangs.¹⁹⁶ In de revolutiejaren lagen er, meen ik, geen soldaten in, maar toch [p. 310] wandelde er een schildwacht voor de poort. Ik denk dat het toen voor garnizoenshooi- en stroo-magazijn diende. Later was het eene onaanzienlijke melkboerderij. Aangezien onder de Vereenigde Nederlanden Maastricht het zwaarste garnizoen van de Republiek bezat en in die tijden de ruitery zeer sterk bij de legers vertegenwoordigd was, heeft Maastricht zeker een groot aantal van die ruitershuisen en -huisjens bezeten, en ik vermoed dat het Ruiterstraatje te Wijk aan zoo'n huis haren naam ontleend. – V.D.N. –

De *Wolfstraat* dankt haren naam aan een gevelsteen *in den Wolf*. Het hoekhuis van de Wolfstraat en Achter het Vleeschhuis voerde dien steen. Dat de *Raamstraat* haar naam ontleend aan de ramen waar de wevers (gewandmakers, tisserands en laine) de door hen vervaardigde doeken op lieten droogen, is vrij zeker. Maar A. Perreau in zijne *Recherches sur les corporations des métiers de la ville de Maestricht* wil ook den naamsoorsprong van het in de Raamstraat uitlopend straatje, genaamd 88 *Taliëstraatje*, aan het gewantmakersambacht ontleenen.¹⁹⁷ Ik acht het meer eene schertzende aan- [p. 311] wijzing op de zeer geringe lengte van dat straatje, zijnde 88 taliën, maar een klein eindje.¹⁹⁸ Zie bladzijde 83.

De heer *Heijlerhof*, die op folio 11¹⁹⁹ eene reeks veronderstellingen maakte om van het oude stadhuis, Groote en Kleine Staat, Munt-, Smedenstraat enz. het punt te zoeken waar de primitieve Romeinsche vestiging plaatshad, is in al het veronderstelde niet gelukkig geweest. Ik acht het eveneens het geval te zijn met zijne supositie dat de *Havenstraat* (bladzijde 9)²⁰⁰ haar naam van de Romeinsche haven (die hier waarschijnlijk nooit bestaan heeft) kan ontleend hebben. De oude naam van de Havenstraat (in 1400) is toch niet Havenstraat, maar *Hoefstat*. Volgens Taco de Beer²⁰¹ (zie zijne verk[l]aring van verouderde uitdrukkingen in Oltmans' *Volledige*

- 192 Het grafmonument van generaal Des Tombe werd verplaatst naar het Waldeckpark: zie hiervóór p. 146. Over het martelwerktuig 'de IJzeren Dame' of 'de IJzeren Juffrouw', zie: *Annuaire* 1829, 65-166; *Revue belge* 3 (1837), 5e deel, 471-472; H. Welters, *Limburgsche legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen*, Maasbree 1982 (reprint van de uitgave uit 1875), I, 209-211; Olterdissen, *Prozawerken*, 99; *Historische encyclopedie*, 242.
- 193 Over deze 'ruitershuizen' wordt ook gesproken in het *Jaarboek voor het hertogdom Limburg*, 1851, 261-262.
- 194 *Historische encyclopedie*, 30: Het Anker, nu: Julianaplein, gelegen tussen de Grote Sociëteit en het voormalig hoofdpstkantoor.
- 195 Het 88 Taliënstraatje en het parallel daaraan lopende Zwanenstraatje verbonden de Raamstraat met de noordoosthoek, respectievelijk de noordwesthoek van de Varkensmarkt.
- 196 Met potlood staat onder 'chambrangs' geschreven: 'chamboran'. Chambrang is een verbastering in Maastrichtse mond van Chamborand; – de Maastrichtenaar kende het woord 'sja(m)brang' (uit het Franse 'chambranle') al in de betekenis: lijst van een deur of raam. Het huzarenregiment van Chamborand (de naam van een plaats in de Limousin) dateert uit de tijd van Lodewijk XVI.
- 197 Zie: A. Perreau, *Recherches sur les corporations des métiers de la ville de Maestricht et sur leurs méreaux*, Bruxelles 1848, 55.
- 198 Volgens Endepols, *Diksjenaer*, 421, is een talie een-zestiende deel van een el; de Maastrichtse talie was 42 mm lang.
- 199 Dit is pagina 105 in het *Annuaire* 1825.
- 200 Dit is pagina 103 in het *Annuaire* 1825.
- 201 Taco de Beer (1838-1923) was leraar en publicist op taal- en letterkundig gebied.

Van der Noordaa, pagina 307.

Werken, Xe hoofdstuk, folio 2) waren hoefslagen (ruimtens of perken, verbredingen van den weg) gemeenschappelijk eigendom van de burgers, waar dezen zich in tijd van nood verzamelden, hunne loopplaats hadden. Deze verklaring komt in het oogvallend overeen met de situatie van de Havenstraat voor 400 jaren. Het pleintje, waarmede de Havenstraat – zie folio 377 –

Annuaire 1830

[p. 312-374] De historische bijdrage in het *Annuaire* 1830, p. 102-164, is getiteld: *Continuation de la description des monumens de la ville de Maestricht, avec indication des principaux souvenirs historiques qui s'y rattachent*. Bij Van der Noordaa zijn dit de bladzijden 312-374. Pagina 164, resp. bladzijde 374 bevat de laatste 14 regels van de bijdrage; de onderste helft is afgeplakt met een blaadje dat de volgende tekst en tekeningetjes bevat:

[p. 374] De kerk der Capucijnen dient thans tot gymnastie[k]school (1874 – V.D.N.) Achter de kerk der Capucijnen is thans de *Israëlitische kerk* gebouwd, 1840. De Israëlieten deden vroeger hunnen dienst op de Kleine Gracht, van de Maas komende links, op de verdieping.²⁰²

Volgen twee tekeningetjes die de nummers 1 en 2 dragen en het bijschrift: *N[ummer] 1 H. Geestkapel, Groote Staat 1800 2. Parochiekerk St. Catherine in 1780*.²⁰³

Het was een groote zaal of zolder boven de remiezen van het grootsche hoekhuis Zuidzijde, destijds bewoond door den heer Van Vloten.²⁰⁴

[p. 375] Sedert 1847 is er te Maastricht eene *industriële school* opgericht in hetzelfde gebouw waar het Koninglijk Atheneum gehouden wordt.²⁰⁵

Den 11 januarij 1642 woonde de predikant Ludovicus in het huis waar vroeger de *Recolletten* hun klooster hielden, teneinde een oog op de weezen te houden.²⁰⁶ Deze Recoletten alsmede de Jezuiten hadden dit klooster moeten verlaten wegens deel in een verraad. De eersten woonden te Slavanten. Echter vreesde men noch altijd dat zij met den vijand zouden heulen, zoodat op den 10 mei 1645 aan eenieder werd verboden eenige briefwisseling met hen te houden op straf van voor verrader te worden aangemerkt.

In 1875 is eene verandering in de *Kommelstraat* gemaakt. Men heeft een stuk tuin onteigend en vanaf de gieterij van Van Oppen tot aan de Refuge van Herkenrade dien tuin met een muur dwars doorsnede[n] en het buitenste gedeelte tot openbare straat gemaakt, zoodat het nu een pleintje vormd voor de Kruisheeren.²⁰⁷

[p. 376] *Croisiërs, Couvent des*.²⁰⁸ Le coté droit de l'église a des chapelles avec des autels en bas relief représentant des mystères de la religion, le grand autel corinthien; le fond de la

- 202 Over de kapucijnenkerk, gelegen in de Capucijnengang, zie: *Historische encyclopedie*, 269.
De synagoge op de Kleine Gracht wordt ook genoemd in: Flament, *Chroniek*, 161, en in de *Kroniek* van Philippe van Gulpen, *De Maasgouw* 1889, 168. De laatste meldt bovendien dat de Joden hun diensten vanaf 1794 eerst hielden in een huis achter het Stadhuis en dat zij hun samenkomsten in 1807 verplaatsten naar de Kleine Gracht. Volgens J.M. Lemmens, *Joods leven in Maastricht*, Vierkant Maastricht 15, Maastricht 1990, 23, 27, 33, 74-79, was de synagoge achter-eenvolgens gevestigd aan de Markt nr. 53 (vanaf 1782), de Kleine Gracht nr. 3 (vanaf 1797) en de Bogaardenstraat, ingang aan de Capucijnengang nr. 2-4 (vanaf 21 augustus 1840)
- 203 De Heilige Geestkapel lag aan het Heilige Geeststraatje, eertijds een verbinding tussen de Grote Staat en de Markt. De Sint-Catharinakapel aan de Boschstraat, gelegen schuin tegenover de Sint-Matthijsskerk, diende van 1633, toen de Matthijs aan de protestanten werd toegewezen, tot de Franse Tijd als parochiekerk; ze werd in 1860 gesloopt. [*Historische encyclopedie*, 220, 117-118]
- 204 Het betreft het prachtige woonhuis aan de Van Hasseltkade 20 (voorheen: Langs de Maas / le long de la Meuse nr. 1812, daarna aangeduid met Kleine Gracht nr. 618, later Kleine Gracht nr. 1), dat oorspronkelijk bewoond werd door notaris J.Th. van Gulpen. Na de Tweede Wereldoorlog was er lange tijd de Regionale Omroep Zuid in gevestigd.
Willem Cornelis van Vloten (Amsterdam 1776 – Maastricht 1848) was vanaf 1810 op diverse plaatsen directeur der directe belastingen, laatstelijk in Maastricht. Hij was actief lid van de in 1821 opgerichte Maastrichtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en was voorzitter van het 1827 gestichte zanggezelschap Orphée. Zijn zoon, Carel Cornelis van Vloten (1804-1872) was in de jaren 1823-1832 ook werkzaam bij de belastingen op diverse plaatsen in Limburg. [*Nederland's patriciaat* 88 (2007-2008), 366; Spronck, *Weustenraad*, 63, 89-90, 110]
- 205 De Industrieschool of Tweede Afdeling van het Koninklijk Atheneum, voorloper van de H.B.S. (1864), werd op 3 januari 1848 officieel geopend. [H.H.E. Wouters, in: *Van Atheneum tot Lyceum. Honderd jaar gemeentelijk V.H.M.O. in Maastricht*, [Maastricht 1965], 55-57]
- 206 Philippus Ludovicus (1592-1667) was in 1632 door de Staten-Genraal aangesteld als predikant van de hervormde gemeente in Maastricht. [Bax, *Hervormde gemeente*, 38-62]
De Recollecten waren Franciscanen. Als betrokkenen bij het zgn. Verraad van 1638 werden zij in 1639 uit de stad verwijderd. In hun kloostergebouw aan de Sint-Pieterstraat werd in 1640 het protestants weeshuis gevestigd. Ook de Jezuïeten werden in 1639 uit de stad verdreven. Hun klooster, kerk en schoolgebouw lagen tussen Wolfstraat en Bredestraat. [*Historische encyclopedie*, 176, 574; 255-256, 491-492]
- 207 Over de aan de Kommel gevestigde ijzergieterij Van Oppen, zie: *Historische encyclopedie*, 390. De refugie van Herkenrode was gelegen tussen Kommel en Sint-Servaasklooster en is nu opgegaan in de kloostergebouwen van de Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus. [*Historische encyclopedie*, 223.
- 208 *Annuaire* 1830, p. 135-136.

nef une tribune d'un beau dessein contourné soutenu de six colonnes Toscanes. L'église et le couvent sont bâtis en 1471.

*St. Anthoine, l'église de.*²⁰⁹ Le grand autel le tableau représente le sauveur en croix; tabernacle en marbre blanc et noir, soutenu de dix colonnes en marbre blanc et noir, et ornemens dorés.

*Dominicains.*²¹⁰ Dans le chœur un riche lambris bien travaillé en bois et de magnifiques confessionaux.

*Hôpital de St. Servais.*²¹¹ Subsistait déjà en 1171; fut fondé pour loger les pèlerins Français qui venaient chercher la guérison d'une maladie pédiculaire.²¹²

In 1877 is naast het gesticht St. Joseph op de *Kommelstraat* een nieuw kerkje gebouwd (naar de zijde van de Refuge van Herkenrade).²¹³ Het eerste, gelijkvormig met het nieuw gebouwde, bestaat mis- [p. 377] schien eene twintig jaren.

Het zoogenaamd *Abrahamslook*, eene schietkat *vlak tegenover* [lees: driehonderd meter ten westen van] de Refuge van Herkenrade, gelegen aan het einde van de Calvariebergstraat bij de oude manege, bestond geheel uit leem en is sederd het opheffen der vesting af en toe gesloopt en tot brandstof verbruikt. - 1878 -. Het Abrahamslook was vroeger een kruithuis en vloog in 1761 in de lucht. De kanonnier die oorzaak van het kruithuis ontploffen was heete Abraham van Sisteren. Boven dat kruithuis lag of stond een wacht, de Hooge Schuur genaamd. In oude tijden heete het de Hacke-kamer.²¹⁴

Zie 311 [lees: vervolg van 311]

eindigde, was eene verbreeding van haar loop en ook publiek eigendom. Want het eerste Tric[h]tsch Domus Civium²¹⁵ wierd er opgetimmerd, en dan wil volgens mijne meening Havenstraat – Hoefstad – Hoefslagen zeggen: loopplaats voor de verweerders, bij nood, aanval en gemeenschappelijk gevaar. – V.d.N. 7 mei 95 -

[p. 378] Sederd het aanleggen van de waterleiding zijn er veele *pompen* verdweenen, ook publieken. Eene publieke pomp stond in het Pompenstraatje en zal daar wel de naams-oorsprong van zijn.²¹⁶ Onder de weggeraakte publieke pompen was er eene van groote réputation wegens haar bizonder helder en lekker water. Men beweerde dat ze boven eene wel stond, en om het middaguur zag men veele menschen met caraffen en potten er water komen halen om bij het maal te drinken. Ze is weggeraakt bij het verbreeden van de Helmstraat. Ze stond tegen het toen afgebroken hoekhuis van de Groote Gracht – Helmstraat tegenover de brouwerij de Coele Meij.²¹⁷

De eerste in Maastricht opgestelde pomp was die van het huidige Stadhuis. Men moest een deskundigen daartoe uit Aken ontbieden. In M[aastricht] kende nog niemand dat ambacht. Voor de invoering der pompen had men op veele plaatsen in de stad poelen, o.a. op de Markt, Vrijthof, aan de oude Brusselsche poort, Boschstraat enz. Het hoekhuis van de St. Antoniusstraat en Boschstraat Noordzijde, thans eene melkboerderij, draagt nog de naam

- 209 *Annuaire* 1829, p. 158-159.
- 210 *Annuaire* 1830, p. 110-117.
- 211 *Annuaire* 1829, p. 105-111.
- 212 luizenziekte.
- 213 De congregatie van de zusters van de H. Jozef, gevestigd aan de Kommel, was gesticht in 1853 en richtte zich onder meer op de opvoeding van arme, verlaten kinderen. [*Historische encyclopedie*, 598, 599]
- 214 Hacke-kamer, zie: *Historische encyclopedie*, 212, i.v. Hakenkamer.
- 215 Domus Civium: huis van de burgers, stadhuis.
- 216 Het Pompenstraatje was een verbinding van de Grachtstraat met de Raamstraat.
- 217 Zie hiervoor bladzijde 89.

Van der Noordaa, pagina 374.

van Het Poelke, omdat het op de plek gebouwd is, waar voorheen zich een publieke poel bevond.²¹⁸ – V.D.N. 8 mei 1895 -

[p. 379-395] blanco

Annuaire 1831

[p. 396-442] De historische bijdrage in het *Annuaire* 1831, p. 102-148, is getiteld: *Communautés religieuses de femmes*. Bij Van der Noordaa zijn dit de bladzijden 396-442. Pagina 148, resp. bladzijde 442 bevat de laatste 21 regels van de bijdrage, eindigend met de zin: Dans notre notice prochaine, nous traiterons des monumens et des établissemens civils. De onderste helft van de pagina is door Van der Noordaa afgeplakt met een blanco blaadje. Tussen de laatste zin van de bijdrage en dat blaadje schreef Van der Noordaa:

[p. 442] De Belgische Revolutie was oorzaak van zeer lange staking.²¹⁹

[p. 443] *Nieuwenhof*.²²⁰ Le couvent du Nieuwenhof est battie sur la fin du 12e siècle sur une place hors la porte de St. Pierre ou se trouvaient les ruines d'un chateau des seigneurs de oud *Vroenhoven*. On ne connaît pas les armoiries de ces seigneurs. Peut-etre n'en avaient-ils pas parceque ce n'était pas connu avant les croisades.

Klooster der Grijze Zusters, pag. 418.²²¹

Dit klooster diende tot den laatsten april 1846 tot gekkenhuis, als wanneer (1 mei) de gekken in rijtuigen naar het nieuwe gekkenhuis (de kerk van het voormalig klooster Calvarieberg en bijgebouwde woning) vlak naast het stadszieken- en -gebrekkighuis zijn overgebracht. Het voormalig gekkenhuis (klooster der Grijze Zusters) dient sedert 5 december 1848 tot cholerahuis. Er is een doctor, apothecar, een opzichter en een paar knechts of oppassers in. Er zijn verscheiden personen in overleden alsook den opzich[t]er zelve.

[p. 444] *Gereformeerd weeshuis*, folio 430.²²²

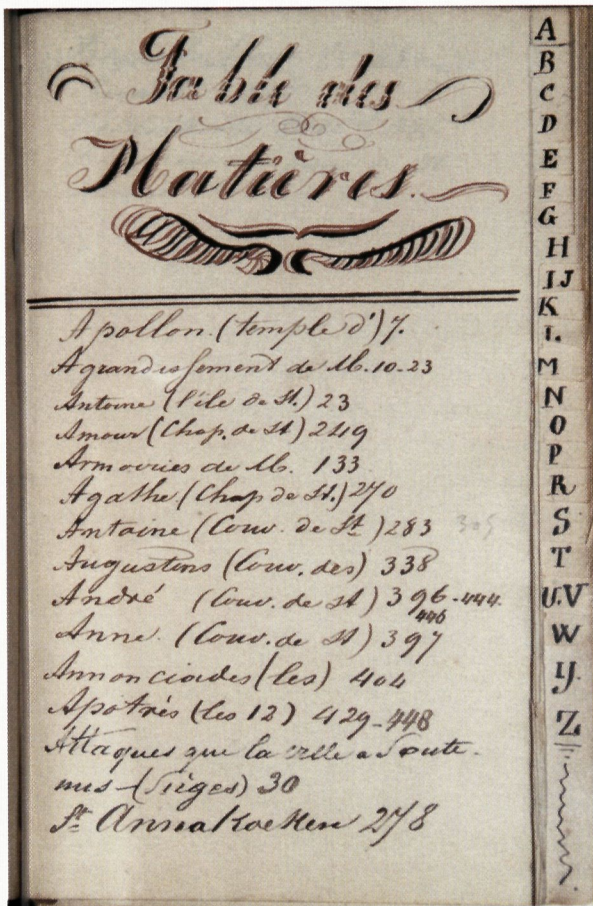
In het jaar 1848 is eene collecte door het geheele land gedaan om de fondsen van het weeshuis bij te staan, Deze collecte heeft 22.000 gulden opgebracht. Thans is het getal der verzorgd wordende wezen van vier reeds tot dertien geklommen.

St. Andriesklooster, zie pag. 396.²²³

De schrijver zegt dat het getal der zusters bij de vernietiging der kloosters slechts uit zeven bestond. De reden ligt hierin, dat er in dit vrouwenklooster zeer weinig harmonie bestond, zoo zelfs, dat de zusters wel eens handgemeen wierden. Eene St. Andries-zuster on-

- 218 Op de noordelijke hoek van de Sint-Antoniusstraat (nu: Sint-Teunisstraat) en de Boschstraat ligt nu het Bastion Hotel Maastricht.
- 219 Van der Noordaa bedoelt dat er na 1831 geen *Annuaire*s meer verschenen. De 'staking' werd beëindigd in 1846, toen het 'Genootschap van vrienden van wetenschappen, letteren en kunsten, te Maastricht' een *Jaarboek voor het hertogdom Limburg* uitbracht, met daarin een vervolg van de (Franstalige) historische bijdragen. In 1850 en 1851 volgden nieuwe afleveringen, maar het vierde deel van het *Jaarboek* (1852) bevatte alleen feitelijke almanakgegevens.
- 220 *Annuaire* 1831, 105.
- 221 *Annuaire* 1831, 124.
- 222 *Annuaire* 1831, 136.
- 223 *Annuaire* 1831, 102.

Van der Noordaa, de eerste bladzijde van de 'Table des Matières'.

der andere (geboren Jufvrouw Joppen²²⁴) sloeg de andere nonnen zeer dikwijls. Dit kwam ten laatste aan de ooren van den Prinsbisschop van Luik, die alstoen een bevel uitgaf geene nieuwe zusters in dit klooster op te nemen en het op deze wijze te doen uitsterven, om, nadat de laatste zuster dood zoude zijn, er nieuwe in te plaatsen. Voordat het klooster echter geheel uitgestorven was, werden de geestelijke gestichten door den Franschen opgeheven.

[p. 445] In 1849 den 10 juni is de *cholera* opnieuw uitgebroken in deze stad. Er waren op den 29 dito reeds 119 menschen aangetast, waarvan 46 dood. Hierbij een tiental militairen allen uit de Drieskazerne van het 2e Regiment. Het kolerahuis is dus weder in werking gesteld. Het meeste woedt deze ziekte in de *Raam-, Gracht-, St. Anthonius-, Christus- en Boschstraat*.²²⁵ In deze straten zijn wel 100 gevallen, terwijl in de rest van de stad slechts het overige.

19 Julij 1849. Op heden beliep het getal aangegevene 319. 97 zijn bezweken. Men bemerkt dat, gedurende de ziekte heerscht, de raven en een deel zwaluwen de stad verlaten hebben, zoo zelfs dat de jongen dood in de verlaten nesten gevonden zijn. Ook bevind men dat het niet onweerd.²²⁶

In julij 1855 is de *cholera* weder uitgebroken en heerscht voornamentlijk in de Koukschroef-, Raam-, Koevliegenstraatjes, Varkensmarkt en buurt.²²⁷ Zie 447.

[p. 456, lees: 446] Couvents de Maestricht.

Religieuses St. Sepulcre.²²⁸ Le sanctuaire de leurs eglise etait pavé en marbre, la galerie des religieuses était une tribune soutenue de deux rangs de piliers.

Religieuses Penitentes.²²⁹ Le choeur des religieuses couvrait l'église jusque sur le sanctuaire ou il formait une demi lune soutenue pas deux piliers d'ordre toscan.

Religieuses St. André.²³⁰ Le choeur des religieuses couvrait la plus grande partie de l'église, formant une tribune sur une voûte gothique soutenue par des piliers de pierre. Le sanctuaire contenait trois autels, le grand autel corinthien.

Religieuses Bayard.²³¹ Le sanctuaire pavé en marbre; tribune porté sur un rang de piliers qui partage l'église.

Refuges te Maastricht, folio 425.²³²

De refuge [sc. van Hocht] is tegenwoordig (1873) weder één gebouw, hoek van de Raamstraat Zuidzijde, en behoort aan P. Regout. Het wordt door verschillende gezinnen bewoond. Zie over dat gebouw: Bachiene.²³³

De refugie van Herkenrade is voor eenige jaren geheel verbouwd.

De refugie van Val-Dieu (Godsdaal) lag op de Bokstraat tegenover de Jodenstraat, aan de gewezen Maes- [p. 447] poort. Ik heb dezelve in 1847 zien afbreken.

De refugie van de Dames van St. Gerlach lag voorheen in de Stokstraat in het huis naast den Oliphant.²³⁴ Er staat nog een torentje op de plaats en draagt no. 3053. De latere refugie van dat klooster, nu bewoond door den notaris Wilmar – no. 1960 – lag op de Brusselschestraat.²³⁵

- 224 Juffrouw *Joppen*: Op de naamlijst van religieuzen, wier de kloosters volgens de wetten van 1 september 1796 en 25 november 1797 waren opgeheven, komt zuster Joppen niet voor. [*PSHAL* 31 (1894), 118-131. Zij zal het Sint-Andriesklooster dus eerder verlaten hebben. Nadere gegevens heb ik niet kunnen vinden.
- 225 Christusstraat: verbindingsstraatje tussen de Sint-Antoniusstraat en de Grachtstraat.
- 226 RHCL/GAM, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 1338, bevat aantekeningen van dokter J.H.J. Schreinemaker over zijn patiënten bij de cholera-epidemieën van 1848-1849 en 1866.
- 227 De Koekschroefstraat (in het Maastrichts: Kókkeleers- of Kóksjroufstraot), later officieel Coxstraat genaamd, was een verbinding tussen Kleine Gracht en Raamstraat. De Koevliegenstraat of Kwadevliegenstraat (in het Maastrichts: Koojvlegestraot of Kovelingestraot) werd gesloopt in 1931 bij de bouw van de Wilhelminabrug. De naam Koevliegenstraat werd in het Frans vertaald met 'Rue de la vache volante', dit had moeten zijn 'Rue des males mouches'. [Franquinet/Nuijts, *Maastrichtse straatnamen*, 132-133; Blonden, *Straatnamen*, 38-39; Endepols, *Diksjenaer*, 533]
- 228 *Annuaire* 1831, 121.
- 229 *Annuaire* 1831, 128.
- 230 *Annuaire* 1831, 102.
- 231 *Annuaire* 1831, 104.
- 232 *Annuaire* 1831, 131.
- 233 Voor de refugie van Hocht, nu: Boschstraat 69-71, zie: *Historische encyclopedie*, 228. Bachiene spreekt erover in deel 5 (1779), 904-905: 'eene zogenaamde *Refugie* van de Adellijke Vrouwen *Abtdij* van *Hoicht*, waarin die Dame's, in tijden van oorlog, haaren intrek konden nemen, wanneer 't buiten, ter oorzaak der stroopende partijen, zeer onveilig is. Dit gebouw staat omtrent 't midden der *Boschstraat* en is van een groote ruimte. De *Religieusen* der genoemde *Abtdij* hebben daar somwijlen noch haaren intrek; doch de eene helft daarvan is verhuurd aan den Kommissaris der Posterij op 's *Bosch*, en is dus nu het *Bossche Posthuis*.'
- 234 De refugie van Sint-Gerlach bevond zich in een woontoren ('*turris domicellarum de sancto Gerlaco*') in de Stokstraat op nr. 59. De gevelsteen met de afbeelding van een olifant (anno 1652) siert nog steeds het pand Stokstraat 57. [*Historische encyclopedie*, 192; Minis, *Gebeiteld en verguld*, 116]
- 235 De refugie van St. Gerlach op de Brusselsestraat nr. 1960, nu: 77, is het zgn. huis De Stuers. Frederik Jacob Anton *Wilmar*, geboren op 5 april 1816 in Meerssen, was eerst notaris in Meerssen en vanaf 1866 in Maastricht; hij was ouderling van de hervormde gemeente in Meerssen, later in Maastricht.; in 1870 werd hij geregistreerd als bezitter van een 'paard van weelde' en werkgever van drie personeelsleden [*Jaarboek voor het hertogdom Limburg* 1846, 1850, 1851; *Jaarboekje voor Limburg* 1874, 82; Bax, *Hervormde gemeente*, 335, XXXVII; Bos, *Notabele ingezetenen*, 259] Hij is omstreeks 1880 uit Limburg vertrokken. Plaats en jaar van overlijden zijn mij niet bekend.

De refuge van Hocht is door Duitsche nonnen aangekocht (1876-77), die er een pensionat in hebben overgebracht. Het zijn meest Duitsche meisjes die er onderwezen worden.

Cholera. De regering of het bestuur van het gesticht Calvarieberg is in 1864 door ruiling en dading in het bezit geraakt van de loods (artillerie) op achterstaand kaartje voorkomende²³⁶ als vlak tegenover [lees: ten westen van] het nieuwe Minderbroedersklooster gelegen, en die met het eene eind uitkwam op de Abtstraat en met het ander aan het kruidhuis op bladzijde 140 vermeld. Tegelijk met die loods, groot 9,30 aren, verkreeg dat bestuur twee bestrate gangen naast die loods en een stuk grond erachter, tezamen groot 9,26 aren. [p. 448] Ten derde [lees: bovendien] een tuin, eigenlijk een gedeelte van het kruithuisterrein ter grootte van 6,77 aren.²³⁷ Van die loods is toen een cholera-gasthuis getimmerd en de choleralijders van 1866 zijn daar, wat de behoeftigen betreft, verpleegd.

St. Catherinedal, zie 402.²³⁸

Dit klooster heeft na 1815 (waarschijnlijk [18]20 à 30) tot kretshospitaal gediend.²³⁹ De krets heerschte hier in die jaren ontzettend onder het garnizoen, hetwelk aangestoken wierd door de publieke vrouwen waarvan er veele met, zoo als men het toen noemde, *ongeneesbare krets* bezocht waren. In de revolutiejaren diende de kloostergebouwen van de feilkens²⁴⁰ of St. Catharinadal tot caserne van de colonne mobile onder kapitein Duijcker.

*Apostelen.*²⁴¹ Voor eenige jaren (in 1870) waren drie Kerenssen en Van der Vrecken regenten van dat gesticht. De heeren Kerens zijn ongehuwd overleden en Van der Vrecken is overleden zonder een zoon na te laten, maar zijne [p. 449] dochter is getrouwd met een heer Stevens. Dus zal het regentschap waarschijnlijk in die familie zijn overgegaan.²⁴²

[p. 450 vlg.]

Na de blanco pagina 450 begint een niet genummerd zaakregister (*Table des Matières*, 22 blaadjes), dat niet slechts betrekking heeft op de aantekeningen van Van der Noordaa, maar ook op de historische bijdragen in de *Annuaire*s.

- 236 Dit kaartje is niet meer aanwezig.
- 237 Het betreft hier een gedeelte van het terrein van de huidige verpleegkliniek Klevarie.
- 238 *Annuaire* 1831, 108.
- 239 krets: schurft.
- 240 feilkens: faliezusters.
- 241 *Annuaire* 1831, 135.
- 242 Voor de heren Kerens komen in aanmerking twee zonen uit het huwelijk van Jhr. François Xavier Mathias Aloys Lambert Otto Kerens de Wylré (1775-1856) met Eugénie Eleonore Charlotte de Massen (1784-1862):
- a. Jhr. Willem (Guillaume) Eugène Frans Xavier Mathias Kerens de Wylré (1805-1880), lid van de Limburgse Ridderschap, lid van Provinciale Staten, lid der Tweede Kamer, lid van de gemeenteraad Maastricht; adres: Witmakerstraat nr. 2413, nu: 25;
  - b. Jhr. Joseph François Mathias Xavier Kerens de Wylré (1806-1883); en twee zonen uit het huwelijk van Jhr. Guillaume Dominique Aloys Kerens de Wolfrath (1775-1845) met Maria Lucia Eugénie Ruys de Beerenbrouck (1792-1875):
    - a. Jhr. Edmond Guillaume André Kerens de Wolfrath (1822-1875), jagermeester van koning Willem III, luitenant-kolonel commandant van de Maastrichtse d.d. schutterij, lid Gedeputeerde Staten;
    - b. Jhr. Maximiliaan Frederik Justus Kerens de Wolfrath (1825-1877), rentenier.
- De gebroeders Kerens de Wolfrath woonden samen op het adres Tongersestraat nr. 2162, nu: 6. [*Nederland's adelsboek* 13 (1915); *Adresboek* 1875]
- Valérie Dorothée Marie Françoise van der Vrecken (1841-1922) – dochter van Alexander Antonius van der Vrecken (1804.-1875), raadsheer van het Provinciaal Gerechtshof, en van Jkvr. Maria Eleonora Francisca Judith Kerens de Wylré (1808-1853) – was in 1864 getrouwd met Gustave Nicolas Stevens (1838-1903), een zoon van de aannemer en wapenfabrikant Petrus Stevens (1800-1863).

Noten

- 1 Mogelijk was dit het afschrift waaruit Jules Schaepkens van Riempest een aantal gegevens haalde voor de serie artikelen met de titel: 'Het oude Tricht. Eenige bijzonderheden omtrent straten, pleinen en bewoners', in: *PSHAL* 67 (1931) 187-232, 68 (1932) 71-112, 69 (1933) 63-86.
- 2 Rudolf Philips, *Mestreechs Aajt. Geschiedenis van de Maastrichtse brouwers en hun bier*, Serie Vierkant Maastricht 1, Maastricht 1982, 53-54; Gérard Dielemans, 'Karel Hendrik van der Noordaa', in: *De Maaspost*, woensdag 20 september 2002.
- 3 Pierre Ubachs en Ingrid Evers, *Historische encyclopedie Maastricht*, Zutphen-Maastricht 2005, 226-227 (hierna steeds aangehaald als: *Historische encyclopedie*); Lou Spronck, *Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de 'Percessie van Scherpenheuvel'*, Maaslandse Monografieën 72, Hilversum 2009, 384.
- 4 Arnaud Schaepkens, 'Martin-Jean van Heylerhoff 1776-1845', in: *Messenger des sciences historiques ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique. Année 1859*, Gand, 272-276; G.H.A. Venner, 'De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg', in: *PSHAL* 139 (2003) 151-152.
- 5 Arnaud Schaepkens, 'Martin-Jean van Heylerhoff', 274-276.
- 6 Over de Société schreven: Ingrid M.H. Evers, 'Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht. De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822 – ca. 1855', in: *PSHAL* 127 (1991) 183-222; G.H.A. Venner, 'De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg', in: *PSHAL* 139 (2003) 147-151; G.H.A. Venner, 'De aanlopen tot het Provinciaal Museum voor Oudheden in Limburg', in: *De Maasgouw* 124 (2005) 56-58; Spronck, *Weustenraad*, 87-88. Venner (2005) en Spronck (2009) konden beschikken over weer opgedoken notulenregisters van de divisie Letteren (1823-1824, 1829) en van de sectie Geschiedenis (1825-1829), welke intussen berusten op het RHCL/RAL.
- 7 H. Tripels was ontvanger/rentmeester van verschillende armen- en bejaardenhuizen; hij hield kantoor op de Brusselsestraat en was lid van het kerkbestuur van Sint-Servaas [Evers, 'Op- en neergang', 219; *Jaarboekje Hertogdom Limburg* 1847, 182-184]
- 8 Martin J. Cudell (1773-1845) was commissaris van politie in Maastricht en woonde in de Grote Staat nr. 712, nu: 16. Over hem: F.X. Schobben, in: *Het Land van Herle* 30 (1980) 25-39, 64-73, 96-106; J.T.J. Jamar, in: *Maaslands melange. Opstellen over Limburgs verleden*, Werken LGOG 14, Maastricht 1990, 182-200.
- 9 RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenregister van de divisie Letteren.
- 10 RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenregister van de sectie Geschiedenis.
- 11 P.H. van der Kemp, *Maastrichts belegstaat van 1830-1839 onder generaal B.J.C. Dibbets gedurende het eerst jaar der Belgische revolutie*, Den Haag 1909, 26.
- 12 RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenregister van de sectie Geschiedenis.
- 13 RHCL/RAL, *Société des Amis*, Notulenregister van de sectie Geschiedenis.
- 14 J.L. Blonden, *De straatnamen van Maastricht die door den gemeenteraad vanaf 1859 gegeven werden*, Maastricht 1933, 17-18.
- 15 'mijn lieve moederstad', aldus Van der Noordaa aan het eind van zijn maçonnieke memoires, die hij op de folio's 259-293 uitschreef in het register met de titel *Statuts & réglémens & résolutions Loge La Constance*; bewaard in het Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik, Den Haag. De

- loge La Constance, opgericht in 1745, was de eerste loge van Maastricht en een van de oudste in de Republiek der Verenigde Nederlanden.
- 16 Spronck, *Weustenraad*, 103-104.
- 17 Op het kerkhof aan de Tongerseweg bevinden zich de volgende graven, waarvan het eerste en het derde zijn afgebeeld in: Huub Noten en Paul Mellaart (foto's), *Tuinen van stilte*, Maastricht 1998, 127, resp. 27:
- het graf van Henricus Carolus Cornelius van der Noordaa (Leiden 1794 – Maastricht 1866) met zijn zoon George François van der Noordaa (Maastricht 1845 – Maastricht 1892), ongehuwd, landmeter bij het kadaster;
  - het graf van Margaretha Maria Cornelia van der Noordaa-Brinkman (Meerkerk 1803 – Maastricht 1864) en haar zoon Hendrik Simon (Maastricht 1828 – Maastricht 1893), ongehuwd, boekhandelaar, achtereenvolgens in Grote Staat, Maastrichter Brugstraat 26 en Spilstraat 8;
  - het graf van Willem George van der Noordaa (Maastricht 1838 – Maastricht 1905), kolonel-commandant van het 2e regiment infanterie, officier in de orde van Oranje-Nassau, commandeur in de orde van de Pruisische Kroon, en van zijn zoon H.A. Eduard van der Noordaa (Maastricht 1871 – Den Haag 1957) en diens echtgenote Juliette Lahaye (Maastricht 1879 – Vught 1958).
- 18 Over de bouwgeschiedenis van het pand Van Hasselkade 9 (Sectie A 4427) en van de eraan gerelateerde panden Van Hasselkade 10 en 11 (Sectie A 4617), zie: *De monumenten voor geschiedenis en kunst in de provincie Limburg. (...) Eerste stuk: De monumenten in de Gemeente Maastricht. Vijfde aflevering*, 's-Gravenhage 1953, 610-612; Ch. Thiels, 'Krulgevels in het Maasland: beredeneerde catalogus van voluutgevels in Zuid-Limburg en hun herkomst', in: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 22 (1971) 66-69; J.H.J. Gulikers en J.W. Matthijsen, 'Oude, Maastricht sierende stenen', in: *De Maaspost*, 16 februari 1978; *Lijst van beschermde monumenten in de Gemeente Maastricht, vastgesteld door de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk bij beschikking van 19 november 1965, no. 111590, bijgewerkt tot 1 augustus 1981*, 43a-44. Met dank aan Michel Creemers, de huidige bewoner van het pand Van Hasselkade 9.
- 19 Jacob Jan Sassen was een der getuigen bij het huwelijk Van der Noordaa-Brinkman op 17 november 1825. Bij de volkstelling van 1840 was het gezin Sassen naar elders verhuisd. Getuigen bij het huwelijk van Joachim Leopold Francken met Maria Agnes Genot op 18 september 1834 waren een drietal ambtenaren van het gouvernement én Philippus Jacobus Wilhelmus van Gulpen, 'heelmeeester', oud 41 jaar. De aquarellist Philippe van Gulpen (1792-1862) was dus bevriend met de Franckens en het ligt bijgevolg voor de hand dat Philippe in hun huis kennis gemaakt heeft met de Van der Noordaa's. Charles Henri van der Noordaa, die later een grote verzameling tekeningen van Philippe zou verwerven, was in 1834 nog pas acht jaar oud.
- 20 Spronck, *Weustenraad*, 89-90; W. Bax, *Gedenkboek der Nederlandsche Hervormde Gemeente van Maastricht 1632-1932*, Maastricht 1932, xxxi, xxxiv-xxxvi.
- 21 RHCL/RAL, Militair Archief, inv. nr. 32: H.C.C. van der Noordaa aan generaal B.J.C. Dibbets, Maastricht, 24 augustus 1931, met als bijlage een dubbelgevouwen blaadje met vier bij Straatmans gedrukte gedichten: Maastrichts krijgslied, De kielensmarsch, De marsch der jagers, Holland en België. Het 'Maastrichts krijgslied' werd door Charles Thewissen uitgegeven in zijn bloemlezing *Zes-en-dertig dichters en de stad Maastricht*, vierde oplage, Maastricht 1965, 70.
- 22 H.C.C. van der Noordaa aan S.H. van der Noordaa te Dordrecht (Maastricht, 14 juni 1842), in: Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag: Familiearchief van der Noordaa, doos 3.

- 23 Zie hierna de Herinneringen op de pagina's 78, 81, 137, 140.
- 24 *De Maasgouw* 11 (1889) 180. Dr. P.J. van Kerkhof en Dr. D.J. Steyn Parvé doceerden aan de Tweede Afdeling (de latere H.B.S.) van het Koninklijk Athenaeum van Maastricht.
- 25 Centraal Bureau voor Genealogie Den Haag, Genealogie van der Noordaa, sign. nr. 47: Collectie Groenveld- Noordaa, B.J., map 47a, 19; Felix Rutten, *Limburg*, Amsterdam 1918, 171-172. Het gieten van de aartsengel bezorgde Valkenburg een aparte plaats in Van der Noordaa's hart. Aan zijn zoon Arthur gaf hij 'Waleram' als vierde doopnaam, een herinnering aan de onversaagde ridder Walram de Rosse, heer van Valkenburg in de jaren 1268-1302. Arthur zou die voorliefde erven.
- 26 H.C.C. van der Noordaa aan de weduwe S.H. van der Noordaa-Grimm te Dordrecht (Maastricht, 22 januari 1856), in: Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag: Familiearchief van der Noordaa, doos 3.
- 27 *NNBW IX* (1933), 957. Theodoor Dorren en Arthur van der Noordaa kenden elkaar; ze waren beiden bestuurslid van de Stichting Kasteel van Valkenburg.
- 28 Bax, *Hervormde gemeente*, xxxv; RHCL/GAM, Archief Sociëteit Momus: ledenlijsten, inv. nrs. 6 vlg.
- 29 Hij had met Félicie kennis gemaakt, toen zij in juli 1847 een bezoek aan Maastricht bracht; zie: Lou Spronck, *Philippe van Gulpen 1792-1862, chroniqueur met pen en penseel*, Vierkant Maastricht 40, Maastricht 2005, 49.
- 30 Getuige bij het huwelijk was Charles' jongere broer Willem George, toen ze luitenant bij het 3e regiment infanterie. Hij zou op 19 juni 1867 in Venlo in het huwelijk treden met Marie Joséphe Léonie Disière (1844-1922) die ook uit Dinant afkomstig was. Ze was geen zus, waarschijnlijk wel een nicht van Félicie.
- 31 Bronnen voor de volgende alinea's: Spronck, *Philippe van Gulpen*, 46, 49, 131 noot 100; Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC); Bevolkingsregister Maastricht (RHCL); Gemeentearchief Winschoten; Regionaal Archief West-Brabant; Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag: Genealogie van der Noordaa, sign. nrs. 46-47; Gemeente Meerssen: schrijven d.d. 14 november 1974 aan Alphons Crolla te Valkenburg.
- 32 In de huwelijksakte wordt Charles van der Noordaa aangeduid als 'fabrieksdirecteur wonende alhier' (Tilburg). Het is dus mogelijk dat hij effectief in die functie werkzaam was.
- 33 Diverse gegevens voor deze paragraaf komen uit: Gérard Dielemans, *Vrijmetselarij in Maastricht*, [Maastricht] 2005; Ch.H. Van der Noordaa: *Bouwen, het logegebouw in de Statenstraat*, bewerkt door G. Dielemans, [Maastricht] 1999.
- 34 Maçonnieke memoires van Ch.H. van der Noordaa, in: *Statuts & réglémens & résolutions Loge La Constance*, Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik, Den Haag. Hij schreef ze omstreeks 1879. Ik maakte gebruik van eigen aantekeningen en van een in 1963 door A. van Dam getypt afschrift.
- 35 B.S. Bloemendal, 'Verslag van de feestviering wegens het honderdjarig bestaan der Achtbare loge La Persévérance in het Oosten van Maastricht [op 1 maart 1863]', in: *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren*. J.d.W.L..5864, Amsterdam [1864] 116-147.
- 36 François Guizot (1787-1874), Frans staatsman en historicus.
- 37 *De Ware Maastrichter Almanak voor het jaar Onzes Heeren 1870*, Maastricht, bij J. Wijnands-Gulikers, Boekhandelaar in de Muntstraat. Het hier besproken exemplaar is in mijn bezit.
- 38 Dielemans, *Vrijmetselarij in Maastricht*, 110-111; Maçonnieke memoires van Charles van der Noordaa.
- 39 De verzameling is beschreven in: Spronck, *Philippe van Gulpen*, 34, 45-54.

- 40 Aan Charles van der Noordaa worden dertien tekeningen en drie plattegronden uit de Collectie toegeschreven. Twee ervan zijn afgebeeld in: Spronck, *Philippe van Gulpen*, 46 (CvdN 28) en, 47 (CvdN 407), met verwijzingen naar CvdN nrs. 26, 402, 407, 438. Op p. 46 wordt ook gesproken over een der plattegronden: 'Kaart der dorpen om Maastricht, door ons te voet bezocht' (CvdN 454).
- 41 De tekening vader Hendrik is CvdN 109: 'Refectorium van het klooster der Jesuiten, achter de Komedie te Maastricht, gebouwd in 1609, herbouwd en bewoond door den Architect S. Yerna.'
- 42 De 'Vue de Maestricht', in 1826 getekend door Eduard Sobels (CvdN 463) is afgebeeld en besproken in: Spronck, *Philippe van Gulpen*, 51, resp. 52-54.
- 43 De prent van Gustaaf Nierstrasz is CvdN 86.
- 44 Spronck, *Philippe van Gulpen*, 54-66.
- 45 Notulenregister van de Stichting Kasteel van Valkenburg, vergadering 9 juni 1932, vergadering november 1937 (met in memoriam A.G.O.W. v.d. Noordaa); schrijven van M.A. van der Noordaa-Twiss aan Jos Crolla (Meerssen, 21 november 1937). Met dank aan Alphons Crolla.
- 46 De Gevangenpoort lag op de Markt, bij het begin van de Grote Gracht.